

1914 máj. 22

Gr. Károlyi Gyula függetlenségi párti főrendiházi tag és gr. Tisza István miniszterelnök „nemzetiségi vitája” az anyanyelv kisegítő nyelvként való népiskolai használata kérdésében az 1914/15. évi állami költségvetésről szóló törvényjavaslat főrendiházi tárgyalásakor, 1 melléklettel

Főrend. Napló, 1910–15, IV. 14–20. l.

Károlyi Gyula gr.: Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! Azt hiszem, hogy a mostani helyzetben kétszeres kötelessége a főrendiháznak a költségvetéssel tüzetesen és alaposan foglalkozni, minthogy a parlamenti élet terén a mostani állapotok nem normálisak és nem kívánatosak. Normális körülmények között a képviselőházban alapos megvitatás és bírálat tárgyává tétetik a költségvetés az ország színe előtt, és mire a főrendiházhoz jön, tulajdonképp annyira meg van minden oldalról világítva és vitatva, hogy a főrendiházban már csak a kormány iránti bizalom vagy bizalmatlanság kérdése marad azután eldöntendő egy egyszerű elfogadással vagy el nem fogadással, szavazás útján. Rendes körülmények közt a főrendiház nem is szokott valami nagyon hosszadalmas és alapos budgetvitát rendezni. Azokra az okokra egyáltalában nem akarok reflektálni, nem akarom keresni és boncolgatni, hogy mik azok az okok, melyek ezt a nem normális parlamenti helyzetet létrehozzák és fenntartják, mert tudom, hogy erre nézve köztünk különböző felfogások uralkodnak; azt a tényt azonban, hogy a képviselőházban rendes, normális parlamenti élet nincs, azt hiszem, tagadni és elvitatni nem lehet, és ennél fogva – mondom – kétszeres kötelessége a főrendiháznak, hogy ellenőrzést gyakoroljon a kormányzat legfontosabb ténykedésével, a költségvetéssel szemben.

Méltóságos főrendek! Felfogásom szerint a kormányzat tevékenységét, működési körét és kötelességeit nagyban és egészben általában kétfelé lehet osztani, az egyik rész vonatkozik az ország gazdasági, anyagi ügyeinek kezelésére, a másik pedig a szellemi, erkölcsi, kulturális ügyekre. Ezen kétféle iránynak és kétféle működési térnek kell visszatükröződnie és megnyilvánulnia a költségvetésben is, és ha méltóztatnak megengedni, ezen két szempontból szándékozom szerény észrevételeimet a költségvetéssel szemben megtenni. (*Halljuk! Halljuk!*)

Nem viseltetik bizalommal a kormányzat iránt, annál kevésbé, mert köztudott, hogy az elmúlt négy év alatt csupán „az államadósságok után fizetendő kamatok évenkénti szaporulata körülbelül 43 millió koronát tesz ki a költségvetési kimutatások szerint, ami – mondotta – körülbelül 1 milliárd államadósságnak felel meg, tehát ennyivel emelkedett az államadósság az utolsó négy évben.” (Uo., IV. köt. 15. l.)

...Méltóságos főrendek, ha egy magánember úgy gazdálkodik, hogy a meglevő régi adósságainak kamatait csak egy újabb adóssággal tudja fedezni, azt rendesen gondnokság alá szokták helyezni. (*Mozgás.*) Bátor vagyok kérdezni a pénzügyminiszter úrtól, hogy az ország érdekében állónak, előrelátónak és megfelelőnek tartja-e az ilyen pénzügyi gazdálkodást, mint amely kifejezésre jut ebben a költségvetésben?

Ha komoly aggályaim vannak a kormány pénzügyi gazdálkodása szempontjából, nem kevésbé komolyak azok az aggályaim, amelyek a kormány kultúrpolitikájára és annakelőrelátható következményeire vonatkoznak. Valóban megdöbbenéssel olvastam a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak nemrég tett azt a nyilatkozatát, mely szerint „a nyelv csak igen kis részét teszi a nemzeti kultúrának”, ennek az összekötő kapocsnak, mely bennünket mint államot összetart.

Hadik János gr.: Szégyen! Egy miniszter így beszéljen!

Károlyi Gyula gr.: Minden különösebb felháborodás nélkül akarom csak kijelenteni, hogy homlokegyenest ellenkező nézeten vagyok a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrral szemben ebben a kérdésben. Méltóztassék akármerre nézni, akármilyen egységes nemzeti államot tekinteni, és meg fogja azt látni, hogy igenis a nyelv az az összekötő kapocs, amely létrehozta a nemzeti államokat, lehetővé tette egységük kifejlődését, és a nyelvi kapocs tartja őket össze, nem pedig a faji.

Nincs Európában ország, amely egy fajból állana, azok mind a legkülönbözőbb, a legheterogénebb fajokból álló országok, mégis, ahol a nyelvi egység megvan, ott a nemzeti egység is fennáll. (*Úgy van! jobbfelől.*) Hogy ez a nyelvi egység nem erősödött meg a mi országunkban, ezt hátrányosan érezzük. Az eddigi kormányoknak mindig az volt a törekvésük, hogy ha nem is

erőszakosan – igen helyesen, mert erőszakosságot ezen a téren sohasem proponálnék –, hanem céltudatosan és következetesen a nyelvi egységet és a nyelvi közösséget lehetőség szerint előmozdítják. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr az eddigi kormányoknak nemcsak gyakorlati eljárásával, de elvi álláspontjával szemben is egészen ellentétesen kilátásba helyezi azt az intézkedést, hogy az állami iskolákban nem magyarul, hanem az illető tanulók anyanyelvén fognak tanítani írni és olvasni, és ezek az iskolák oly tanítókkal is el lesznek látva, hogy a tanítás – bár a miniszter úr csak kiegészítésképpen mondta – az illető tanuló anyanyelvén történjék...

...Ilyen körülmények között, méltóságos főrendek, ha a miniszter úr ezen intézkedései az iskolákban a praxisba átmennek, meg vagyok győződve, hogy azon vidékeken, ahol idegen anyanyelvű tanulók járnak állami iskolákba, azok magyarul nem fognak megtanulni, és pedig se beszélni, se írni, se olvasni. Itt egy nagy kötelességmulasztás fogja terhelni a kormányt, egy kötelességmulasztás az egész magyar nemzettel szemben és kötelességmulasztás mindazon egyes tanulókkal szemben, akik az állami iskolákba jártak, és az állam nyelvét mégsem volt módjuk megtanulni. Az elemi iskolák elvégzése után az ily állami iskolákból kikerült fiatalokra nézve pedig, amely magyarul ott meg nem tanult, ha a középiskolákba megy, mit fog ez eredményezni? Az idegen nyelvű, a saját anyanyelvükön tanító középiskolai tanintézetben fogják folytatni tanulmányaikat, amelyben pedig túlnyomó részben olyan eszméket és olyan felfogást színek magukba, mely a mostani nemzetiségi vezető körök nyíltan hangoztatott felfogása, és amely az egységes magyar nemzeti állam negligálását foglalja magában. Lehetnek kivételek is.

Eppen Hosszú Vazul öméltóságának minapi felszólalásából tudjuk, hogy az ő felügyelete alatt álló intézetekben az egységes magyar nemzeti állam iránt való lelkesedést tanulja a fiatalság. De ez kivétel. Legtöbb esetben nem így van. Az a fiatalság pedig, amely nem a nemzetiségi középiskolákba, hanem a magyar tannyelvű középiskolákba fog menni, habár állami iskolában végezte az elemi, de mivel magyarul írni-olvasni és beszélni meg nem tanult, ezen középiskolákba való belépésénél feltétlenül hátrányos helyzetben lesz a tanulmányi előmenetel tekintetében. Ez természetesen keserűséget fog benne felidézni, és ezen keserűség és ellenszenv, amely benne támad minden iránt, ami magyar, meg fog maradni benne, végigkíséri nemcsak tanulmányain, de majdan az életén is.

Azt, hogy a nemzetiségi sajtó és a nemzetiségi vezető férfiak, akik a magyar nemzeti állami egységét megbontani törekuszenek, akiknek ez a törekvésük és egészen őszintén bevallott céljuk, mondom, hogy ezek a miniszter úr ezen intézkedésével most meg vannak elégedve, azt egészen természetesnek találom. Azonban azt hiszem, téved a miniszter úr abban, hogyha azt hiszi, hogy ennek valami jótékony, valami békítő hatása lesz a nemzetiségi sűrűlódások szempontjából. Meg vagyok győződve, hogy állandó megelégedést, állandó megnyugvást ez nem fog kelteni, hálára ez a nemzetiségeket nem kötelezi. Ezen koncessziós politikában ők csak a kormány és a magyarság gyöngeségét fogják látni, s ez csak még inkább sarkallni fogja őket, hogy egyéb bevallott törekvéseiket és követeléseiket annál vehemensebben próbálják keresztülvinni. *(Úgy van! jobbfelől.)*

A miniszterelnök úr nemrégiben kijelentette – és egész természetes is volt –, hogy a kormány az egységes magyar nemzeti állam alapján áll, ezt az elvet vallja. Méltóságos főrendek! Én azt tartom, hogy nem elég valamit csak elvben vallani, hanem a praxisban is olyan intézkedéseket kell tenni, amelyek ezen elv megvédésére és megerősítésére szolgálnak. Én elvfeladást nemcsak abban látok, ha valamely vallott elvet hirdetni, hangoztatni megszűnünk, hanem abban is, ha a gyakorlati intézkedések, amelyeket teszünk, olyanok, amelyek ezen elv fenntartását veszélyeztetik, azzal össze nem egyeztetetők.

Mindezeknél fogva, mivel a kormány gazdasági, pénzügyi gazdálkodását az ország anyagi jövője szempontjából felette aggályosnak találom, kultúrpolitikáját pedig az egységes nemzeti állam fenntartása szempontjából veszélyesnek s azzal összeférhetetlennek tartom, kénytelen vagyok kijelenteni, hogy a költségvetést nem fogadom el. *(Helyeslés jobbfelől.)*

Elnök: A miniszterelnök úr öexcellenciája kíván szólni.

Tisza István gr. miniszterelnök: Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! Fenntartom magamnak a jogot, hogy talán a vita későbbi folyamában azokra az általános politikát érintő politikai és pénzügyi kérdésekre, amelyek eddig felmerültek, és ezután szóba fognak kerülni, így magának a most felszólalt főrend öméltósága beszédének egyéb részeire is visszatérjek. Hogy most, a vita jelen stádiumában felszólalok, ez kizárólag annak tulajdonítható, hogy öméltósága beszédének utolsó részében olyan térre került, ahol nem hagyhatom őt egy percre sem, mert ő itt egy sajtóságos és tragikomikus misztifikáció áldozata.

Én nagyon jól ismerem öméltósága jóhiszeműségét, ennek folytán azt, hogy ő t. barátomnak,

a kultuszminister úrnak a szájába teljesen más, homlokegyenest ellenkező dolgokat ad, mint amiket ő mondott, nem tulajdoníthatom egyébként, mint hogy öméltósága bizonyos ellenzéki lapokból merítette információját.

Károlyi Gyula gr.: A hivatalos naplóból!

Tisza István gr. miniszterelnök: Akkor mélyen sajnálom, mert akkor csakugyan úgy látszik, öméltósága nem képes kellőleg disztingválni olyan dolgok között, amelyek a kultúrpolitikának és az iskolaiügynek legerősebb igazságához tartoznak.

Hadik János gr.: Már megint?

Tisza István gr. miniszterelnök: Mit mondott az én t. barátom, a kultuszminister úr a képviselőházban, a budget-vita alkalmával erről a kérdésről? Szórái-szóra, vagy ha nem is szórái-szóra, mert az ő szavaival mondotta, de lényegben tökéletesen ugyanazt, amit mondottam én a nemzetiségi vita során a képviselőházban és itt a főrendiházban, mégpedig mondottam úgy, hogy itt a dolog lényegére nézve – nagy örömmre – az ellenzék legkiválóbb tagjaival egy értelemben találtam magamat.

Szó sincs az állami népiskolák tannyelvének megváltoztatásáról. Szó sincs arról, hogy azokban a népiskolákban, akár államiak, akár községek, akár felekezeti legyenek, amelyekben ma a tannyelv magyar, kivéve, ha a behozatal alkalmával történt bizonyos tévedés fog konstataálni, aminő eset talán lesz egy-kettő az országban, – szó sincs arról, hogy ott a magyar tannyelv megváltoztassék. Nem tudom, hogyha a beszédet olvasta öméltósága, honnan vette ezt abból a beszédből?

Miről van szó? Arról, amit a legkülönbözőbb alakban már ismételve kifejtettünk; hogy a nem magyarok növendékei a saját anyanyelvükön is megtanulhassanak írni és olvasni; és szó van arról, hogy lehetőleg olyan tanítók alkalmaztassanak, akik az illető iskolába tömegesen járó gyermekek anyanyelvét tudják, tehát azzal a gyerekekkel, kivált az első időben, midőn bevezetik azt a magyar nyelvbe, midőn egyáltalában – pardon a triviális kifejezésért – ki kell mosdatni azt a gyereket, és a legprimitívebb kultúrviszonyok közé be kell azt helyezni, anyanyelvén is érintkezessenek és megértethessék magukat. *(Élénk helyeslés.)* Tehát mint kisegítő nyelv használható legyen az anyanyelv addig, míg az a gyerek magyarul kellően megtanulhat.

De, ismétlem, semmiféle változás a kormány álláspontján nincs. A magyar tannyelvű iskolákban a magyar tannyelv megmarad, csakis ez a két engedmény tétetik a nem magyar nyelvűek részére. Az egyik az, hogy a gyermekek megtanulnak saját anyanyelvükön is írni és olvasni; a másik pedig az, hogy kisegítő nyelvképpen, hogy az a gyerek hamarabb megértse a tanítóját, hamarabb beleszokjék az iskolába és megszeresse az iskolát, – kisegítő nyelvképpen az anyanyelv is használtassék.

Ezek után most már talán elég világosan meg van magyarázva ez a kérdés. Talán most már ki van zárva a jóhiszemű félreértés lehetősége, és talán be fogja látni öméltósága, hogy mindazok a messzemenő konzekvenciák, amelyeket ő ehhez a kérdéshez fűzött, aminők: a kétnyelvű oktatás, amiről szó sincs, hogy továbbá a középiskolába jövő nem magyarok gyerekei hátrányban lesznek, mert az állami iskolákban nem fognak magyarul megtanulni stb., stb., valamint az a vád, amelyet a magyar nemzeti politika szempontjából szíves volt ebből az iszonyatos tévedéséből konstruálni, mondom, most már, remélem, be fogja látni öméltósága, hogy ez mind nem egyéb – amint szokták néha mondani elvtársai – egy kis blamáznál.

Ezeket kívántam most megjegyezni. *(Élénk helyeslés és éljenzés a baloldalon.)*

Károlyi Gyula gr.: Szabad személyes kérdésben szót kérem? *(Halljuk! Halljuk!)*

Elnök: Károlyi Gyula gróf öméltósága személyes kérdésben kíván szólni. *(Halljuk!)*

Károlyi Gyula gr.: Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! A miniszterelnök úr ezen észrevételeire kénytelen vagyok a következőket megjegyezni. *(Halljuk!)*

Mindenekelőtt én nem ellenzéki lapokból citáltam...

Tisza István gr. miniszterelnök: Tant pis!

Károlyi Gyula gr.: ...hanem a hivatalos naplóban olvastam a kultuszminister úr beszédét, s amit felolvastam, azt abból olvastam fel. Nem akarom azt arrogálni, hogy feltétlenül és abszolúte helyes az a felfogás, amelyet én vallok, de arra nézve, hogy helyesen értettem-e meg a kultuszminister úr beszédét, lesznek bátor felolvasni ezen beszéd azon részleteit, amelyekre észrevételeim vonatkoztak, és amelyekből a konzekvenciákat a magam felfogása szerint levontam.

A kultuszminister úr először is megemlíti itt a vallás- és hitoktatást. Erről nem tettem említést, mert ezt egészen más kategóriába tartozónak tartom, mint az írni és olvasni tudást. Azt mondja itt a miniszter úr *(olvassa):* „De ennél tovább megyek” – ti. az anyanyelven való

vallásoktatásról volt szó –, „kívánatosnak tartom, hogy a jövőben az idegenajkúak az állami iskolában is tanuljanak írni és olvasni anyanyelvükön.”

Tisza István gr. miniszterelnök: No hát!

Károlyi Gyula gr.: Bocsánatot kérek, ha ezt úgy méltóztatik értelmezni, hogy az az elemi iskolás gyerek tanuljon románul is, magyarul is írni és olvasni...

Tisza István gr. miniszterelnök: Természetes!

Károlyi Gyula gr.: ...egyidejűleg, akkor ez képtelenség, teljes képtelenség.

Szeretném látni, hogy a miniszterelnök úr képes volna-e egy elemi iskolai osztályban egy időben két nyelven tanítani.

Tisza István gr. miniszterelnök: Egy időben? Ki mondja azt?...

A korábbi felszólalásában foglaltakat fenntartja.

Elnök: A miniszterelnök úr kíván nyilatkozni.

Tisza István gr. miniszterelnök: Úgy látom, hogy még mindig nem vagyunk a kérdéssel mindnyájan tisztában. Öméltósága nagyon jól tudja azt, hogy a kormánynak álláspontja mi volt ebben a kérdésben, nagyon jól tudja azt, hogy a kormánynak az álláspontja az volt, hogy a magyar tannyelv nem érintetik az iskolákban, hanem hogy bizonyos tér engedtetik az anyanyelv részére is. Most azután felolvassa azt a passzust t. barátom beszédéből, amelyben azt mondja a kultuszminiszter úr, miszerint a gyermekek – nem tudom, szeretném szószerint citálni – írni-olvasni fognak tanulni az anyanyelvükön. Ugyebár? A gyermekek írni-olvasni fognak tanulni az anyanyelvükön: gondolom, ez a szöveg. (*Felkiáltások jobbfelől. Ott van: „is”!*) Az „is” magától értetődik, természetes.

Hadik János gr.: Állami iskolában is!

Tisza István gr. miniszterelnök: Szabad kérnem még egyszer a szöveget?

Hadik János gr.: Nem jól van szövegezve a mondat!

Károlyi Gyula gr. (olvassa): „Kívánatosnak tartom, hogy jövőben az idegen ajkúak állami iskolában is tanuljanak írni-olvasni az anyanyelvükön, tehát nemcsak a felekezeti, hanem az állami iskolában is.”

Tisza István gr. miniszterelnök: Tehát: „tanuljanak írni-olvasni az anyanyelvükön”. Ezt úgy fordítja vagy úgy reprodukálja öméltósága, hogy nem magyarul, hanem saját anyanyelvükön. Hát bocsánatot kérek, itt mégiscsak egy olyan félreértés fordul elő, amely teljesen érthetetlen előttem. Hát ki beszélt itt arról, hogy magyarul ne tanuljanak írni-olvasni?

Hiszen az, aki magyarul ért, abból a mondatból az megértheti, hogy az nem azt tette, hogy az írás és olvasás tanítása az anyanyelven történjék, hanem tette azt, hogy megtanuljanak azok a gyermekek anyanyelvükön írni és olvasni, vagyis nem azt, hogy egy bizonyos stúdium ezen a nyelven történjék és nem máson, hanem azt, hogy egy bizonyos stúdiumot vagy készséget anyanyelvükön is elsajátítsanak. Én, ismétlem, nagyon jól kell hogy ismerjem öméltóságát arra, hogy ebben az esetben ne a jóhiszeműségemben kételkedjem; de miután őt nagyon jól ismerem, nem abban kételkedem, de igazán felfoghatatlan előttem, hogy ezt jóhiszeműleg így értelmezni hogyan lehet.

Sajnálja, hogy bizalmatlansága az ügy félreértését okozta.

...Végül még egyet. Azt mondja öméltósága, hogy írni és olvasni két nyelven megtanítani a gyermeket az elemi iskolában képtelenség.

Károlyi Gyula gr.: Egyszerre!

Tisza István gr. miniszterelnök: Ki mondta, hogy egyszerre? Itt van megint a petitio principii. Valamit képzel öméltósága, ami egészen a saját elmeszülöttje. Ki mondta azt, hogy egyszerre? Hogy a hatévi elemi iskolai kurzus alatt melyik esztendőben fog a gyermek írni-olvasni tanulni az anyanyelvén...

Hadik János gr.: Árulja el!

Tisza István gr. miniszterelnök: Én nem vagyok pedagógus, azt én most nem tudhatom...

Hadik János gr.: Méltóztassék elárulni a titkot, hogy mikor? Hadd tudjuk!

Tisza István gr. miniszterelnök: Éppen most mondom, hogy ez a titok még nem született meg; ez embrió; itt még valami sötét büne lappang a kormánynak, méltóztassék várni, amíg az megszületik. (*Zajos derűtség.*)

Hadik János gr.: Sok lappang a sötétben, ez a baj! (*Halljuk! Halljuk!*)

Tisza István gr. miniszterelnök: Ismétlem: ki mondta, hogy egy időben? Ami pedig azt illeti, hogy képtelenség, erre a következőt mondom. Horvát-Szlavonországokban, hála Istennek, vannak meglehetősen számban magyar iskolák. Sokkal kevesebb, mint amennyi kellene, mert a magyar gyermekek száma szerint még fejleszteni kellene a magyar iskolákat. És a magyar társadalom ebben a tekintetben örvendetes érdeklődést mutat. Horvát-Szlavonországok kormánya pedig lojálisan és korrektül alkalmazza a horvát-szlavon törvényt.

Prónay Dezső br.: No, nem mindig! (*Derültség.*)

Tisza István gr. miniszterelnök: Én is tudom, hogy nem mindig; de azt is tudom, hogy most lojálisan alkalmazza. Mondom, magyar iskolák vannak, és ezekben a magyar iskolákban az összes magyar gyermekek kifogástalan eredménnyel megtanulnak magyarul és horvátul írni-olvasni. Ahogy lehetséges ezekben az iskolákban keresztülvinni a dolgot – pedig a horvát tanfelügyeleti hatóságok, amihez teljes joguk van, ebben a tekintetben nagyon ellenőrzik, hogy horvátul megtanuljanak írni-olvasni –, éppúgy keresztülvihető ez a dolog nálunk is.

És tudja-e öméltósága, amikor azt mondja, hogy ez képtelenség, akarata ellenére kinek siet segítségére? A román nacionalistáknak. Hiszen esztendőkön keresztül egyebet nem hallottunk, mint hogy ne kívánjuk a magyar nyelv tanítását a román felekezeti népiskolákban, mert képtelenség a gyermeket két nyelven tanítani, képtelenség, hogy a gyermek két nyelven tanuljon írni-olvasni. Velük szemben hoztam én fel a horvát-szlavonországi magyar gyermekek példáját.

Velük szemben hoztam fel a német vidékek sváb gyermekeinek példáját, akik igenis bebizonyítják, hogy igenis lehetséges ez. De ha mi hirdetjük az ilyet, akkor akaratlanul lovat adunk azok alá, akik ezzel a képtelenségi teóriával akarják igazolni azt a nem kellő eredményt, amelyet a magyar nyelv tanítása terén a román iskolák sok helyütt felmutatnak.

Kérem öméltóságát, hogy most már erre az ő kis tévedésére borítsunk fátyolt. Utóvégre is oly emberek vannak itt, akik talán nem fognak itt valami valótlanúságot állítani. Hiszen azonnal rajtacsípnének bennünket. Ünnepelesen kijelentjük, hogy soha álmunkban nem volt a magyar népiskolák tannyelvét megváltoztatni, soha álmunkban nem volt azt mondani és rendelni, hogy mindenféle magyar tannyelvű népiskolába – nemcsak az államiba – járó nem magyar ajkú fiú nem magyarul, hanem anyanyelvén tanuljon meg írni és olvasni. Lehet, hogy mi fejeztük ki magunkat gyarlón; lehet, hogy öméltósága nem értett meg minket jól. De hozzuk azt a tényt végre tisztába, hogy ennek a hazaáruló kormánynak legmesszebb menő tervei közé sem tartozott az, hogy a magyar kultúra ellen ezen merényletet elkövesse, és talán most már nyugodjunk meg ebben. (*Helyeslés.*)

Melléklet:

1914 aug. 13

Vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet a nem magyar anyanyelvűnek az állami elemi népiskolákban kiegészítő nyelvvül való felhasználásáról¹

Magyarországi Rendeletek Tára. 1914. 2210–2211. l.

Abból a célból, hogy az állami elemi népiskolában a nem magyar anyanyelvű gyermeknek a magyar nyelven való tanulást megkönnyítsem, továbbá, hogy neki az írás és olvasás elsajátítását anyanyelvén is lehetővé tegyem, elrendelem, hogy az alábbiakban részletezett esetben és módon az I. és II. osztályban az anyanyelvet mint kiegészítő nyelvet használják, a III., IV. és V. osztályban pedig az anyanyelvet mint tantárgyat tanítsák.

1. Abban az állami elemi népiskolában, amelyben az I. osztályba beírt tanulóknak nem magyar, de egyugyanazon anyanyelvű 1/3-ad része nem érti a magyar tanítási nyelvet, a tanító az I. és II. osztályban a szorosán vett tanításnál, amennyiben nyelvkészsége megengedi, a gyermekek anyanyelvét oly mértékben használja fel kiegészítésként, amennyire az a nyújtandó ismeret tisztább megértéséhez szükséges. Ahol egy iskolába több különböző, nem magyar anyanyelvű gyermek jár, és e gyermekek közül azok, akik magyarul nem értenek, anyanyelv szerint külön az I. osztály népességének 1/2–1/3 részét teszik, ott az I. és II. osztályban a kiegészítendő történő felhasználás, ha a tanító nyelvkészsége megengedi, mindegyik anyanyelven megtörténjék.

¹ A rendelet eredeti címe: A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1914. évi 114.000 számú rendelete (utasítása) az állami elemi népiskolában a nem magyar anyanyelvűnek kiegészítő nyelvvül való felhasználásáról, valamint annak, mint tantárgynak, tantervszerű tanításáról.

Az iskolába feljárni kezdő, magyarul nem tudó gyermekkel a tanító, amennyiben nyelvkészsége megengedi, a szorosan vett tanításon kívül való érintkezésben, a gyermekek számára való tekintet nélkül, a gyermek anyanyelvét is használja addig a határig, hogy a gyermek tanítóját mindjárt kezdetben megérthesse, benne jóindulatú vezetőjét ismerhesse meg, hozzá bizalommal fordulhasson, és az iskolát megszeresse.

Ennek a két rendelkezésemnek végrehajtása céljából egyidejűleg utasítottam a kir. tanfelügyelőket, intézkedjenek saját hatáskörükben, hogy a kerületükbe tartozó azokban az állami elemi népiskolákban, amelyekben a fenti előfeltételek megvannak, a tanítás a nekik ezzel a rendelettemmel egyidejűleg megadott szakszerű utasítás értelmében történjék.

2. Ha a III., IV. és V. osztályba beírt tanulók összege 1/3-ad részének nem magyar, de egyugyanazon anyanyelvű szülői (gyámjai) kérik, akkor a Cím a kir. tanfelügyelő előadása alapján rendelje el, hogy az írás és olvasás a kérvényt beadó szülők gyermekeinek anyanyelvén is megtanították abban az iskolában, amelyben a tanító (tanítók) az illető nyelvet annyira bírja, hogy a kir. tanfelügyelőkhöz egyidejűleg kiadott utasításom mellékletét képező tantervben (Függelék az állami népiskola tantervéhez) megállapított anyagot feldolgozni képes. Amennyiben egy iskolába több különböző, nem magyar anyanyelvű gyermek jár, és a III., IV. és V. osztályba beírt tanulók összessége egyugyanazon anyanyelvű 1/3–1/3-ad részének szülői külön kérik az anyanyelvnek tantárgyul való tanítását, Cím két, illetőleg három nyelv tanítását is elrendeli, ha szükséges tantervek rendelkezésre állanak.

Cím határozata ellen fellebbezhetnek van helye a vezetésem alatt álló minisztériumhoz.

Budapesten, 1914. évi augusztus hó 13-án.

Jankovich Béla s. k.

27

*A szarajevói merénylet visszhangja a sajtóban, a képviselőházban
és a miniszterelnöki iratokban*

I.

Hazai sajtóvisszhang a szarajevói merénylettel és következményeivel kapcsolatban

A

A szarajevói merénylet magyar és nemzetiségi sajtóvisszhangjából

1

1914 jún. 30

A „Népszava” vezércikke a szarajevói merényletről¹

Ferenc Ferdinánd trónörökösét és a feleségét Sarajevóban megölte két revolvergolyó. Egy szerb diák² lőtt rá a trónörökös gépkocsijára, és gyilkolta meg az osztrák-magyar monarchia trónjának örökösét, az osztrák-magyar monarchia egész fegyveres erejének főparancsnokát, a boszniai hadgyakorlatokon a király képviselőjét. És nem is ez a revolveres merénylet volt az egyetlen, amely a trónörökös élete ellen tört Sarajevóban. Már előbb egy szerb nyomdász³ bombát vetett a kocsijára, ám ekkor a bomba csak a főherceg kíséretét söpörte végig. És azután is, a revolver csattanása után is, újabb bomba leselkedett a trónörökösre, és csak azért nem röpült feléje halálhozó robbanással, mert már nem volt szükség rá, mert a halál már elvégezte munkáját.

Mindenfelé fölhangzik most a rettentő átkozódás, amely vakmerő és kegyetlen vadállatoknak bélyegzi a gyilkosokat, mindenfelé egekig emelkedik most a dicsőítő himnusz a trónörökös nagyságáról, – de sehol nem formálódik olyan szó vagy írás, amely azt akarná megérteni, hogy voltaképpen mi történt Sarajevóban. Mindenfelől fölhangzik a megdöbbenés bámulata, amely elálmél-

¹ A vezércikk címe és lelőhelye: *Népjogok vagy bombák útján...* – Népszava 1914. jún. 30; 152. sz. 1–2. l.

² Gavrilo Princip.

³ Nedeljko Čabrinović.

kodik azon, hogy íme, egy 19 esztendőes gyerek hogyan változtathatja meg egy hatalmas birodalom sorsát, két közömbös ólomgolyó hogyan fűrődhatik bele országok, nemzetek, társadalmak életébe, – és senki sem keresi az okokat, hogy miért van ilyen végzetes jelentősége egy bármily nagy rangú és hatalmú ember halálának, és milyen viszonyok teszik lehetővé azt, hogy egy 19 esztendőes diák vagy egy 21 esztendőes nyomdász és két ólomgolyó *történelmi végzetet* képviselhesen.

Akik egyes emberek cselekedeteinek látják a történelem menetét, akik királyoktól vagy merénylőktől, vaskézzel kormánypalcát ragadó uralkodóktól vagy görcsösen bombákat szorongató öklű anarchistáktól várják a világ sorsának változását, azok sohasem fogják megérteni, hogy kit öltek meg Sarajevóban, és mi volt az a hatalom, amely ezt a merényletet elkövette. Nem nézzük most tehát Ferenc Ferdinánd trónörökös személyét, egyéni jó vagy rossz tulajdonságait, jellemének hibáit vagy kiválóságait, és nem bíráljuk most szocialista pártszempontból a köztársaság és a monarchia hasznosságát vagy károsságát, hanem megpróbáljuk a történetíró szemével nézni az eseményt, és a történelem magyarázójának hideg ítélkezésével, objektív okkeresésével akarjuk megérteni a sarajevói eseményeket.

A sarajevói merényletet az osztrák-magyar imperializmus idézte föl. Az osztrák-magyar monarchia, miután kudarcos hadjáratok során 1859-ben kiszorították Olaszországból, 1866-ban kiverték Németországból, az 1878-as bosnyák hadjáratral a *balkáni terjeszkedésre* vetette magát. Bosznia okkupációjával indult el az imperiális politika, amelynek most egyelőre utolsó állomása Ferenc Ferdinánd trónörökös sarajevói meggyilkolása. Az az ötezer osztrák-magyar katona, aki a bosnyák okkupációban ott halt mártírhalált a bosnyák hegyek között, indította meg azt a fejlődést, amely most az osztrák-magyar hadsereg főparancsnokának a halálához vezetett. Az osztrák-magyar abszolutizmus külső politikája a Balkánon kezdettől a reakció és az uszítás politikája volt. Évtizedeken keresztül mindent elkövetett, hogy megakadályozza a Balkán keresztyén, szláv parasztnépeinek a török feudalizmus alól való fölszabadulását. Ezt a Metternich óta hagyományos osztrák politikát követte a monarchia a Balkán-háború harcai idején is. A Balkán-háború a Balkán parasztnépei számára ugyanazt jelentette, mint amit a francia nagy forradalom jelentett Nyugat-Európa számára: a kapitalizmus előretörését a feudalizmussal szemben. Ausztria-Magyarország volt az európai reakció legszívósabb erejű fellegvára a nagy francia forradalom eszméivel és csapataival szemben a 18. század végén, Ausztria-Magyarország lett a reakció leg-erősebb hatalma a balkáni forrongás csapataival és eszméivel szemben a 20. század elején.

Kettős ok vitte a Balkán népeivel szemben konzervatív politikába az osztrák-magyar abszolutizmust: *e népek paraszt volta és szláv volta.* Ez az abszolutizmus egyre erősebben az uralkodó osztályokra támaszkodott, és különösen azután, hogy Magyarországon elejtette az általános választójog politikáját, tisztára a tőkés és nagybirtokos érdekek fegyverforgatójává lett. Rémült irtózáttal látta tehát a balkáni szláv demokráciák diadalmas előretörését, és minden eszközt megpróbált a letörésükre. Bosznia annexiójával pedig harmadában szláv államá lett az osztrák-magyar monarchia, és a 67-es kiegyezés révén kormányzásra jutott magyar és német uralkodó osztályok és velük a dinasztia egyre inkább visszariadtak a szláv tenger növekvő áradatától. A Balkán-válság folyamán az imperializmus olyan politikába sodorta a monarchiát, hogy *a szláv paraszti népek Ausztria-Magyarországon kívül és belül egyaránt a monarchia fönmállásában, az abszolutizmusban, a Habsburg-dinasztiában látták legfőbb ellenségüket.*

A sarajevói merénylet az imperiális politika cselekedeteinek következménye. Felelet arra a nemzeti elnyomásra, amely rettentő súllyal nehezedik Dél-Magyarország, Horvátország, Bosznia és Ausztria szerbjeire. Felelet arra a politikára, amely *gátja a délszláv népek egyesülésének*, amely három uralkodó és hat kormány fősege alá tőri szét a délszláv nemzetet. Felelet az osztrák-magyar imperializmusnak arra a politikájára, amely a Balkán-válság folyamán minden eszközzel, a nagyhatalmak terrorizálásával, a mozgósítás félelmetes rémével, a háborúveszedelem borzalmának föl-idézésével parancsolta el Szerbiát az Adriától, a kikötőtől, a világkereskedelemben való kapcsolódástól, a fejlődéstől, az élettől. Felelet arra a politikára, amely a magyar agráriusok kedvéért *vámháborút* idézett föl Szerbiával, amely ugyanakkor, amikor kiéhezettette a magyar munkást, a maga eladhatatlan bőségébe fullasztotta a szerb parasztot, amely a gazdasági válság, a csőd, a néppusztulás szakadékáig kergetett egy egész országot. Felelet arra a politikára, amely bár nyíltan nem üzent háborút Szerbiának és Montenegrónak, de amely katonák tízezreinek a *mozgósításával csikarta ki* Szerbia kezéből győzelmei koronáját: a tengeri kikötőt, és amely *ultimátummal* kergette el Montenegrót az annyi vér árán megszerzett Skutariból.

Az osztrák-magyar imperializmus keltette föl a délszláv nemzeti eszme híveiben és a szerb sovinizmus harcosaiban az osztrák-magyar monarchia ellen való gyűlöletet, szította föl az egyre fokozódó keserűséget, tehetetlen düht és fojtott indulatot, amely az utolsó esztendőök alatt annyi-

féle formában lobbant ki. Az *osztrák-magyar imperializmus teremtette meg uszító és elnyomó politikájával azokat a lélektani föltételeket, amelyek merényletverekig, bombás és revolveres gyilkosságokig kergetik az embereket.*

A merénylő szerb diák, amikor elfogták, azonnal azt vallotta, hogy gyűlöli az osztrák-magyar imperializmust, és a trónörökösért ölte meg, mert benne látta ennek az imperializmusnak a legfőbb képviselőjét.

És nemcsak ez a szerb diák, hanem a történelmi igazság is azt állítja, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös volt az osztrák-magyar imperializmus legmesszebbre látható feje. Ő volt annak a csoportnak a vezére, amely a Balkán-válság folyamán a támadást, a háború politikáját követte. Az ortodox Balkánon téríteni akaró *klerikálisok*, keresztény-szociálisok, a Balkánon piacokért harcoló osztrák és magyar *kapitalisták*, a háború sikereiért, előléptetéseiért áhító *hadsereg*, a külpolitika zavarosában halászó *magyar munkapárt*: ez volt az a *háborúpárt*, amely a délszlávok elnyomását és a Szerbia ellen való háborút követelte. A trónörökös hirdette legelőször az imperialis politika alapföltételének: *a tengeri fegyverkezésnek* a terjeszkedését. Ő indította meg azt a katonai politikát, amely nemcsak a szárazföldön, de a tengeren is nagyhatalommá akart lenni, amely a hajóhadat nemcsak a partvédelemre, hanem a tengeri megütközésre is eléggé hatalmassá akarta növelni, amely a partvédő kisebb hajók mellett megindította a dreadnought-óriások⁴ építését. Történelmi igazság tehát az, hogy az osztrák-magyar imperializmus legelső sorban álló harcosa a trónörökös volt, és benne az imperializmust akarta halálra szítani a merénylő revolvergolyója.

És nem véletlen az sem, hogy éppen Boszniában történt ez a merénylet. Nemcsak azért, mert Bosznia volt az osztrák-magyar imperialis politikának a kiindulópontja, hanem mindazokért is, amik az osztrák-magyar monarchia majd négy évtizedes uralma alatt Boszniában lejátszódtak. Felelet ez a merénylet annak a sok-sok ezer bosnyáknak a halálára, akiket az osztrák-magyar hadsereg golyói és szuronyai öltek meg az okkupáció idején. Felelet arra a politikára, amely évtizedek óta katonai abszolutizmussal kormányozza Boszniát, amely nyers és kíméletlen szoldateszka uralma alá vetette mindmáig az egész bosnyák nép életét. Felelet arra a politikára, amely csak az idegen érdekeket istápolja Boszniában, amely idegenuralmát tetőzte az *uzsorakapitalizmus* minden szipolyozásával és a *bürokrácia* minden pedáns önkényével. Felelet ez arra a kormányzásra, amely harminchat évi uralom alatt nem talált időt arra, hogy eltörölje Boszniában a *jobbágyságot*. A szláv kmet még mindig jobbágya a mohamedán földesúrnak, még mindig földje termésének egyharmadával adózik a mohamedán bégeknek és agáknak. Felelet arra a kormányzásra, amelynek egyetlen szociális reformja csak az volt, hogy a paraszt az államnak járó tizedeket immár nem *természetben*, hanem még súlyosabban nyomó *pénzben* köteles leróni. Felelet arra a politikára, amely nem fejlesztette az ország termelőerőit, amelynek uralma alatt minden vállalkozás hasznát *idegen tőkésék fölötték le*, amely minden jövedelmező állást és hivatalt idegenekkel töltött be, és amely erőszakos *klerikalizmussal* próbált megfojtani minden szabad szellemi megmozdulást. Az okkupáció idején még alig volt Boszniában néhány katolikus templom, az annexió dicsőséges idején már 200 katolikus templom, 23 kolostor, 11 katolikus gimnázium meg 800 szerzetes fogta lelki igájába Bosznia népét. Felelet ez a merénylet arra a politikára, amely a szerb háborúveszelem idején kíméletlen brutalitással statárium alá vetette Boszniát, amely egyforma tiprással oszlatta föl a munkások szakszervezeteit és a nacionalista szerbek egyesületeit.

És nem véletlen még ennek a merényletnek az időpontja sem. A trónörökös mint az osztrák-magyar monarchia egész fegyveres erejének főparancsnoka időzött Boszniában, hogy vezesse azt a nagy hadgyakorlatot, amely a „föltétlen harcserűség” jelszavával éppen Szerbia ellen szegeződött. A hadijáték célja az volt, hogy megmutassa, miként verik vissza az osztrák-magyar monarchia csapatai a Szerbia felől betörő ellenséget. Ezt a hadgyakorlatot a délszláv eszmétől való félelem rendezte, és íme, a délszláv eszme – véresen komolyra fordítva a hadijátékot – azzal felelt, hogy bombát és revolvergolyót küldött az osztrák-magyar hadsereg főparancsnokának a megölésére.

Végül és mindenekfölött pedig az osztrák-magyar és a másfajta imperializmusok teremtik meg az ilyesfajta merényletek legfőbb lelki föltételeit: *telítik meg a levegőt az emberölés vérpárájával.* A szociáldemokrácia mindenütt a világon azt hirdeti, hogy az emberélet az emberiség legdrágább kincse, és éppen ezért mindenütt a világon elítéli a gyilkosságot, akár alulról követik el a hatalmasok ellen, akár a hatalmasok követik el „törvényes” emberöléssel. De éppen a hatalmasok,

⁴ *Dreadnought*: csatahajótípus (ang.); 1906 után egyben a tengeri uralomért folytatott flottaépítési verseny nemzetközi jelképe.

a militarizmus szóvivői, a háborút kívánó imperiális politikusok azok, aki folytonos uszításaikkal, mozgósításaikkal, ultimátumaikkal, háborúveszedelem-keltéseikkel *hozzászoktatják az emberiséget az emberölés borzalmaihoz*. A tömeges emberölést szolgáló militarizmus teremti meg azt a lelki talajt, amelyben kicsírázhat a hatalmasok ellen való merényletek gondolata. Az osztrák-magyar abszolutizmus urainak rettentő intőjele ez a sarajevói merénylet. Politikájuk az utolsó esztendőben az elnyomás, a militarizmus, a reakció és a háborúra uszítás politikája volt, nyomában tehát mindenütt gyűlölet, ellenszenv, keserűség és bosszúvágy támadt. Az osztrák-magyar abszolutizmus urai azonban eddig, úgy látszik, nem tudták, hogy immár nem a régi patriarchális viszony köti őket népeikhez. Az orosz cár tudja, hogy *ő az orosz cár*, és ezért katonák, rendőrök, detektívek állandó páncélja veszi körül. Az osztrák-magyar abszolutizmus urai azonban eddig nem ismerték föl a való helyzetet, nem látták meg, hogy népeik szemében ők ma *osztrák-magyar cárok*, és eddig nem vették körül magukat eleven védőpáncéllal. Most a sarajevói pisztoly lobbanása megvilágította előttük a valóságot, és most nyíltan választaniok kell: vagy rálépnek a demokratikus erőket fölszabadító, *a nemzetek elnyomását megszüntető* politika útjára, vagy beletörődnek abba, hogy élik az orosz cárok detektívektől őrzött, rémületől hisztériássá tett, *bombavetések robbanásaitól* hangossá tett életét.

A történelmi mértékkel ítélkezés szemében ez a sarajevói merénylet magyarázata, és ez a történelem nagy tanulsága. ...

2

1914 júl. 1

A „Budapesti Hírlap” vezércikke „az osztrák rendszer csődjéről”¹

Budapest, jún. 30.

Mostan természetesen tüntet, jajgat és káromkodik mindenki. Csoportok járják be Szerajevó utcáit, és éneklük a Gotterhaltet. Szerajevóban és más városokban lerombolják a szerb emberek házeit. A hatóság összefogdossa a híresebb szerb patriótákat. Azt olvasom egy újságban, hogy a szerajevói börtönök már zsúfolva vannak, s a katonaság a puszta ég alatt sátrakban vagy barakkokban őrzi azok tömegét, akik már kiszorultak a börtönökből. Zágráb is nekilódult, s a száborban, ami az országgyűlés horvát neve, nem akarják meghallgatni választott elnöküket, mert Medakovich úr is szerb. És szidják a szerbeket, és tépik a zászlójukat, és rongálják vagyonukat. Szerajevóban pedig kihirdették a statáriumot, és állítólag Potiorek megbukott, és Bilinski beadta vagy be fogja adni lemondását. Egyszóval, ami a fejvesztettség sablonjához tartozik, az mind megtörténik *secundum regulas artis*², ha tán nem is mind a valóságban, de legalább az emberek képzeletében és az újságok hasábjain. Még azokén az újságokén is, amelyek nem nagyon régen a szerbeket dicsérték, és minket gyaláztak, s melyek a magyar politika újjászületését egy francia-magyar kölcsöntől és egy pétervári zarándoklástól³ várták.

Most hihetetlennek látszik vezérpolitikuskoknak az a vaksága, amely nem tud olvasni a jelenségekből, és az a hiszékenysége, amely bizantikus nyelvek hízelkedése és hazudozása után indul nemzete sorsának intézésében.

¹ A vezércikk címe és lelőhelye: *Az osztrák rendszer csődje*. – Budapesti Hírlap 1914. júl. 1; 153. sz. 1–2. l.

² A mesterség szabályai szerint (lat.).

³ Célzás Károlyi Mihály gr. tervezett, de meg nem valósult szentpétervári utazására. (Vö. *Dolmányos*, I.: Mihály Károlyi et le voyage de Saint Pétersbourg. Idée d'une alliance russo-hongroise en 1914. – Annales Univ. Scient. Budapestinensis de R. Eötvös Nom. Sectio Hist., Tom. V. Bp. 1963. 147–184. l.)

De egy bomba szétvetődése és egy revolver néhány durranása, amelyre nem lehet ráfogni, mint a fiumeire, hogy megrendelt merénylet volt⁴, mert fejedelmi vér folyt tőle az utca porába, és a trón várományosát ölte meg ünnepi parádé közben, mikor Szerajevó városi hatósága és a hadsereg tisztikara kísérte testőrség gyanánt, – e végzetes bomba és revolver döbbenésétől egyszerre lehullt a takaró függöny arról a cinikus valóságról, amelyet senki sem akart meglátni; amelynek előjátéka volt a zágrábi pör és a bécsi Friedjung-pör⁵, amelyek ellen az európai közvéleményt és az egész magyar ellenzékét mozgósítani lehetett; amelynek érdekében a párisi sajtó egy kollektív nyilatkozatával próbálták az Otthon révén provokálni és sarokba szorítani a magyar újságírókat. Ez utóbbi próbálkozás kudarcot vallott a magyar hírlapírók nyilatkozata folytán. De e két pör szilajon indult, és kishitűen, félsikerrel végződött. Azután jött a balkáni háború, melynek rabló-eredményétől fej- és fékevesztett lett a szerb mozgalom, sőt magával ragadta a katolikus délszlávokat is. Gyümölcse a merényletek Cuvaj és Skerlec ellen⁶. Koronája a szerajevói vérfürdő.

Most itt vagyunk. Most egyszerre üldözött vad lesz minden szerb. Most egyszerre ráeszmél a horvát szábor, hogy többé nem koalíció, nem szerb-horvát nemzet, nem délszláv birodalom, hanem egyszerűen – Horvátország. Most mindenki mosakodik az ismert sablon szerint. Mert ez a módja annak, hogy minden szépen visszatérjen a régi kerékvágásba, ha a szerajevói áldozatok egyszer császári pompával örök nyugvóhelyükre tétettek, és a vér-eset borzalmaitól megszabadultak a szívek és elmék.

De nem bolond, hanem örült volna, aki Ausztria és Magyarország sorsának ez útra eresztését el akarná tüntetni. A vétkesek természetesen el fogják venni büntetésüket. Aki azonban azt hinné, hogy statárium és tömeges elfogatások és pörök és rémuralom gyógyítják meg a beteg helyzetet, az mondjon le arról, hogy komoly politikusnak, vagy éppenséggel államférfiúnak nevezzük.

Gyökeres rendezés kell oda, az pedig csak egy van, az, amelyet a koronázási eskü praescribál: Magyarországhoz vissza kell csatolni az annektált tartományokat, és Magyarország hagyományos kormányzása alá kell vetni ama területeket. Mindenki emlékezhetik arra, hogy Kállay Béni, a magyar genialis államférfi még a bécsi befolyások bilincseiben is milyen szerencsésen, mily tapintatos kézzel, mily csodálatraméltó sikerrel kormányozta a két tartományt. Mily eredményeket érhetett volna még el, ha innen Magyarországból, a magyar királyok módja szerint szervezhette és kormányozhatta volna.

A mostani helyzetnek, melynek mintegy fölkiáltójele a két véres fejedelmi hulla, ennek a megrothadt helyzetnek semmi más nem az oka, mint az, hogy Kállay utódai *osztrák rendszer szerint* kormányozták az új tartományokat. Ez a szellem az, amely Ausztria tartományait és fajait egymással szemben engesztelhetetlen hadirendbe állította, és a bomlás mindennemű tényezőit vitte közéletébe, sőt kormányzatába, úgyhogy máris az úgynevezett tizennegyedik szakasz szerint lehet csak az állami rendet fenntartani, azaz császári abszolutizmussal. Ez a szellem, ez a politikai dilet-tantizmus, ez az államférfiúi szentimentalizmus, amelyben oly nagyszerűen tud érvényesülni az álnokság és kétszínűség, – ez a szellem aknázza alá Boszniát, s a szerb propagandát már olyan vakmerővé tette, hogy íme elkezdte megfélemlítő hadjáratát. Hiszen ennek a merényletnek csak egy az értelme, ez: kotródjatok innen; nekünk nem kell a sváb király, nem kell a dualizmus, nekünk a Nagyszerbia kell, egyelőre Bosznia és Hercegovina, aztán majd a többi. Aki pedig idejön, arra bomba és revolver vár, ha mindjárt királyfi, ha mindjárt asszony is!

Az osztrák politikának iszonyú csődje ez. Mikor a boldogtalan Sándor királyt és feleségét oly gyáván és gyalázatosan gyilkolták le a saját katonái éjjel, orozva, szinte álmában⁷ (akkor is egy

⁴ 1914. márc. 2-án *Bellelli* Arduing „olasz honos” bombát dobott a fiumei kormányzósági palota kertjébe, jelentéktelen, mindössze 23 koronás kárt okozva. A határrendőrség felállítására és az önkormányzat felfüggesztése miatt amúgy is feszült légkörben (1. a 2. sz. iratot és jegyzetét) az ún. autonóm párt azzal vádolta *Wickenburg* István gr. kormányzót, hogy ő maga rendezte meg a robbantást, hogy a gyanút az autonomistákra, főként *Zanella* Richárd, *Corossaz* Ferenc, *Bruss* Herman és dr. *Baccich* Icilio fiumei olasz politikusokra hátrítva hatóságilag felléphessen ellenük. *Gigante* Richárd e vádat a „La Bomba” című röpiratban terjesztette, ennek szövegét átvette a *La Voce del Popolo* 1914. márc. 24-i száma, és *Zanella* is ilyen vádakot hangoztatott a városi képviselőtestület ápr. 24-i ülésén. A röpirat szerzője, valamint *Benzan* Ferenc lapszerkesztő ellen bünvádi eljárás indult.

⁵ Vö. Iratok V. köt. 47. sz. irat.

⁶ L. 243. l., 2. sz. jegyzet.

⁷ 1903. jún. 11-én (a régi naptár szerint: máj. 29-én) összeesküvő tisztek egy csoportja behatolt a belgrádi királyi palotába, és meggyilkolta *Obrenović* Sándor szerb királyt és *Draga* királynét. A „májusi államcsíny” után a szkupstina I. Péter (1903–1921) személyében a *Karadjordjević* dinasztiát hívta vissza Szerbia trónjára.

király és szép asszonya!), a Budapesti Hírlap megírta, hogy az osztrák és magyar hadseregnek be kell vonulnia Szerbiába, s Nándorfehérvárt vissza kell csatolni Magyarországhoz. A vitéz szerb hadsereg és nemzet pedig menjen le Nisbe: az neki való főváros, ott lenn, mélyen a Balkánban. Mily fordulatokat hártottunk volna el ezzel! S mekkora árát fizettük azóta annak, hogy nem tettük. Mennyivel nehezebb és romlottabb ma már a helyzet. Mert mindaz, ami azóta történt, ott kezdődött el, azon a királygyilkos éjszakán. Akkor még az éj sötét leple alatt öltek királyokat. Ma már fényes nappal, mozgalmas ünnepen!

Ismételjük tehát, hogy itt nem sablonos represszáliák kellene, hanem nagy államférfiúi elhatározások. Nem osztrák pepecselés, hanem magyar cselekedet. A történelmi Magyarország balkáni politikája, az, melyet nagy királyaink fogalmaztak meg, és dicsőséggel folytattak a török invázióig, mely ellen szintén a magyar királyok voltak a Balkán-népek védelmezői, csakúgy, mint a velencések hódításai ellen.

Senki se jöjjön pedig nekünk a mi szerbjeinkkel és horvátjainkkal, amikor mi a délszlávokról és föltozkodott vezérnemzetükről, a szerbekről, így beszélünk.

Addig, amíg az osztrák politika végzetesen bele nem nyúlt a mi világunkba és nemzetiségeinkbe, addig más világ volt itten. S ez a világ fennmaradt volna, és ma egy nagy magyar birodalom léteznék, ha az osztrák császárok, mióta Szent István koronáját viselik, Szent István birodalmáért kívántak volna élni. A régi magyar politika hősei voltak a Zrínyiek, a Frangepánok, a Damjanichok; a türmezei derék nemesség⁸, a Vojnicsok, Vukovicsok és számtalan szerb ember addig a mecénásig, aki a Kisfaludy-Társaság első teljes Shakespeare-kiadása költségeit fedezte.⁹ A magyarországi szerbek is, a horvátok is, anélkül, hogy saját nemzeti temperamentumokból és kedves nemzeti szokásaikból bármit is egész nyelvükig elhagytak volna, a velünk való közösségből, velünk való vérkeveredésből külön se mondanám, magyar-szerb s magyar-horvát karakterre alakultak ki, mely ezer mérföldnyi távolságra esett balkáni testvéreiktől. Tudtak jó és jóízű magyarok lenni anélkül, hogy a saját faji tulajdonságaik erényeit elvesztették volna. Gondolkozásuk, érzéseik, világnézetük műveltebb, mérsékeltőbb, nemesebb lett; azt lehetne mondani: beolvadtak a magyar-nyugati környezetbe.

Mióta azonban az osztrák kezelte őket, jött az illir kérdés, a vojvodina, a temesi bánóság és a visszavonás. Azóta mintaképük a Jellasicsok, a Stratisnirovicsok¹⁰, a Mileticsek. A szerb trónon lehetetlenné lettek az Obrenovicsok, és a szerb törekvések megmetyeltyezték egy félszáz év óta a déli szlávokat, a szláv intelligencia nagy része lesüllyedt a balkáni szlávok nivójára, és a szerb történetében föltámadt a régi Balkán-népek politikája királygyilkosságokkal fűszerezve.

Ma az egész szláv tanulmányosság agyveleje meg van mérgezve, mert iskolájuk nem a műveltség, nem a tudomány csarnoka, hanem a politikai izgatás fészke. Meg tudnék nevezni egy zimonyi tanárt, aki, mikor belgrádi cigarettát szív, s végére jut, mielőtt eldobná a cigarettavéget, kiegészíti a cigarettapapirosból a – szerb koronát. Mert elviselhetetlen neki a gondolat, hogy ha anélkül dobna el, valaki rá találna taposni a – szerb koronára. Ezt én becsülném egy szerbországi emberben. Egy magyar állampolgártól, aki úgy gondolkodik és cselekszik, becstelen képmutatás a magyar állam területén tanítani, élni és fizetést húzni. Képzelve el az olvasó az iskolákat, ahol ilyen tanárok befolyásolják az ifjúság zsenge és fogékony elméjét, és azután csodálkozzék még azon, hogy a szerajevói fiatal gyilkos, aki merész és biztos kézzel lő bele fényes nappal egy királyi herceg trónörökösbe és egy asszonyba, akit három árva sirat, – egy most érettségizett szerb diák.

Valóban nincsen várni való időnk arra, hogy megismerjük a helyzetnek teljesen megérett voltát nagy elhatározásokra, gyors cselekedetre, hogy meggyógyítsuk ő felsége birodalmainak nagy sebeit.

Más gyökeres gyógyítás pedig nincsen, mint visszamenni a történelmi alapra, visszamenni a jog, a törvény és az igazságosság területére.

⁸ Utalás a horvátországi Turopolje hagyományosan magyarpárti nemesi lakosságára.

⁹ *Tomori* (Teodorović) Anasztáz (1824–1894) szerb származású mérnök, tanár, kultúrmecénás, 1858-tól az MTA lev. tagja.

¹⁰ Feltehetőleg elírás *Stratimirovics(ok)* helyett. – *Stratimirović* György (1822–1908) szerb nemzetiségi politikus életrajzi adatait I. Iratok I. köt. 12. l.

1914 júl. 2

A „Népszava” vezércikke a sarajevói merénylet kapcsán az osztrák balkáni politika bűnrészességéről¹

Azt tartja egy közmondás: akit az isten el akar veszejteni, annak előbb elveszi az eszét. Úgy látszik, az az isten, aki bizonyos körök fölfogása szerint az uralkodóházak és a birodalmak sorsát intézi, el akarja veszejteni az Osztrák-Magyar monarchiát, mert az eszüket már elvette azoknak a felelős uraknak, akiknek a birodalom fönntartása és fejlesztése volna a kötelességük. És ami még megdöbbentőbb: velük együtt járja a bolondját már-már az egész úgynevezett hazafias magyar közvélemény is. Mireánk – dolgozó milliókra – nézve pedig éppenséggel nem lehet közönyös, hogy egy örült rendszer és hívei romlásba akarják dönteni azt az államot, amelynek mi is tagjai vagyunk, amelynek bajait legelső sorban és százszorososan nekünk kell megsínylenünk.

A sarajevói gonosz merényletet – mint minden ilyen merényletet – határozottan elítéltük és elítéljük. El kell ítélnünk nemcsak emberieségből, hanem a politikai ésszerűség szempontjából is, mert tudvalevő, hogy az ilyen merényleteknek legelső eredménye rendszerint a reakció teljes nekiszabadulása, féktelen tombolása. Ez az eredmény még olyankor is be szokott következni, amikor tulajdonképpen az volna szükséges, hogy a reakciós hatalmak magukba szálljanak, és ne sietessék szántszándékkal a vesztüket.

Ezt látjuk most, a kettős monarchiában is. A sarajevói merénylet nem egy örültnek a rémtette volt. Az eddigi megállapításokból körülbelül kitűnik, hogy a két merénylő egymástól függetlenül operált, hogy mindegyiket külön-külön hasonló gondolkodású egyének támogatták, biztatták, és hogy rajtuk kívül még más függetlenül operáló merénylők is készültek a szerencsétlen trónörökös legyilkolására. Nyilvánvaló tehát, hogy ebben az esetben a rendszer ellen támadt és széles rétegekre kiterjedő elkeseredésnek eredménye a merénylet. Az volna tehát a természetes és okos dolog, ha a rendszer magába szállna, és keresné a szörnyű módon kirobbant elégedetlenség okait, hogy azokat megszüntesse.

Ehelyett mi történik Boszniában? Az osztrák-magyar uralomnak – vagy mondjuk helyesebben: az osztrák uralomnak – képviselői vad hajsztát indítanak a szerb lakosság százai ellen, barbár módon kínoztatnak foglyokat, akiknek esetleg a legcsekélyebb közük sincs az egész üggyhöz, rászabadítják a mohamedán és katolikus csőcseléket a görög keleti szerb lakosságra, gyalázatos rendszerük szolgálatába fogadják a vallási és nemzeti fanatizmust, szabad rombolást és fosztogatást engednek a megvadult sőpredékcsoportoknak, a fegyveres erő tétlen asszisztálásával támogatják a tombolást és rablást, lefegyverzik a szerb nemzetiségű katonákat és rendőröket, akik kötelességszerűen testvéreik védelmére kelnek, és hallgatag vagy nyíltan helyeslik a fanatikus csőcselék garázdálkodását.

Vajon mit gondolnak azok az urak? Talán azt hiszik, hogy a 800.000 főnyi görög keleti szerb lakosságot kiirthatják az egymillió főnyi mohamedán és katolikus lakossággal? Vagy ha ezt nem hiszik, talán az a véleményük, hogy pár ezer szerbnek a kifosztásával, bebörtönzésével, lemészárlásával le fogják csillapítani és az abszolutizmus jármába fogják törni azt a lakosságot, amellyel az okkupáció óta eltelt harmincöt év alatt nem tudták megkedveltetni a fekete-sárga uralmat? Ha ezt hiszik, akkor örültek, mert ezzel a módszerrel új elkeseredést, csak új gyilkos gyűlölséget szítanak, csak új okot adnak a szerbeknek, hogy epedve nézzenek a hegyeken túlra, Nagy-Szerbia felé. Ha pedig ezt nem hiszik, akkor szándékosan aknázzák alá a Habsburg-uralmat, mert hiszen veszedelmes garázdálkodásuk csak erre az eredményre vezethet. Azoknak az uraknak tudniok kellene, hogy hódított népeket az új, idegen uralommal megbarátkoztatni csak a teljes demokrácia segítségével lehet, mely biztosítja nemzeti, kulturális és gazdasági fejlődésüket, és amelynek révén nemcsak gazdát cserélnek, nem vödörből csöbörbe jutnak, hanem keserves régi állapotokból a jólét és szabadság ígéretföldjére lépnek. A fekete-sárga uralom eddig nem így cselekedett Bosznia hódított népeivel, és ez az oka, hogy a szerbek, akiknek van kire támaszkodniok, az új uralmat gyűlölik. Mármost ha néhány vagy akár néhány tucat összeesküvő miatt egy 800.000 főnyi népet kiszolgáltatnak a statáriumnak és a más vallású sőpredék bosszújának: több oka lesz-e ezentúl a boszniai szerbségnek a fekete-sárga uralomért lelkesedni? És ha ilyen dolgok történnek: Nagyszerbia népe ezentúl nyugodtabban fogja-e nézni boszniai testvéreinek sorsát?

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A fekete-sárga bolondokháza*. – Népszava 1914. júl. 2; 154. sz. 1. l.

Valóban, odalent örültek intézik a fekete-sárga uralom dolgait!

De bolondokházává kezd válni Magyarország is. A polgári sajtó nagy része hallatlan uszítást visz véghez a boszniai szerbek és Szerbország ellen. Az egyik rövid úton el akarja foglalni Nándorfejérvárat... A másik bemasírozást követel... A harmadik vértengerbe akarja fojtani a boszniai szerbek szabadságtörekvéseit... Háború kell nekik, vér kell nekik.

De hát miért?

A főhercegi pár életéért keservesen meg fognak fizetni a tettesek és a cinkostársak. Mit akarnak még ezen kívül? Egy egész nemzetet akarnak kiirtani? Vagy Szerbiát is a fekete-sárga abszolutizmus igájába akarják törni, és nem elég nekünk, hogy mi magunk viseljük azt az igát? A kemény kezű férfit akarják Bosznia nyakára küldeni, hogy ott még vadabb legyen a reakció, és még szörnyűbb a bombákban kifejeződő ellenhatás? Ugyan mit akarnak a derék hazafiak? Háborút viseljük, fiainkat a vágóhídra vigyük azért, hogy Bosznia a legtökéletesebb börtönné váljék? Vagy tán Szerbiával kezdjük ki, és szabadítsuk el láncokról az európai háború fúriáit? Talán még nem szenvedett eleget Magyarország az utóbbi években? Talán még nem vagyunk eléggé szolgák és koldusok?

Borzasztó állapot ez. Odalent és itt Magyarországon is örültek rendelkeznek a fekete-sárga abszolutizmus nevében. Most pedig kezd átalakulni az egész ország egy nagy bolondokházává. Megzavarodott agyú emberek, a tömegbutaságra spekuláló gonosz üzérek, a háborútöke zsoldjában álló gazfickók a bosszúálló abszolutizmus szekerét tolják, és a bosszúálló háború csóvjával iparkodnak fölgújtani a lelkeket. Ha ezek nem örültek, akkor gonosztevők!

Ebben a zürzavarban a munkásságnak meg kell óvnia józanságát. Tiltakozunk az abszolutizmus fokozása ellen. Tiltakozunk mindenféle háborús kaland ellen. Mi nem akarjuk, hogy a mi pénzünkön és a mi vérünk árán erőszakkal „boldogítsák” és „civilizálják” Boszniát vagy „tisztelességre tanítsák” Szerbiát, hiszen van nekünk az elégnél is több bajunk idehaza, segítsenek előbb az itthoni nyomorúságon, az itthoni kulturálatlanságon. Mi nem akarjuk, hogy a boszniai rémállapotokkal még jobban ellenünk vadítsák Szerbiát, mi békességet akarunk, kenyeret, kultúrát és szabadságot akarunk. Adjanak Boszniának is szabadságot és kultúrát, teremtsenek békét az egész monarchiában az igazi demokrácia segítségével, hiszen láthatják már, hogy a szuronyokon ülni nem lehet.

...Vagy talán annyira bolondok már a mi sorsunk intézői, hogy ők maguk akarják siettetni azt az időt, amikor a fekete-sárga bolondokházában maguk a népek fognak rendet teremteni?

4

1914 júl. 2

A magyarországi szerb radikális sajtó vezércikke a szarajevói merénylet következtében előállott helyzetről¹

A szarajevói merénylet első következménye, hogy tüntettek Szarajevóban, valamint Bosznia és Hercegovina valamennyi városában. A tüntetők könyörtelenül rombolták a szerb templomokat, iskolákat, árvaházakat, olvasótermeket, lakóházakat, vendéglőket, üzleteket és egyéb épületeket. A „Prosvjeta” társaság² épületének csak az első emelete maradt meg. Nem kímélték Letica metropolitát³ sem, pedig ő aztán talpától a feje búbjáig lojális személy. S mégis csak a vak véletlennek köszönhető, hogy megkövezése nem volt halálos.

A szerbeknek nagy károkat okoztak. A magyar lapok azt állítják, hogy ezt a barbárságot nem vak bosszúból követték el, s ezért csupán egy harminc-negyven főnyi csőcselék a felelős. Ezt a csőcseléket [azonban] olyan emberek vezették, akiknek a rendőrség odaadta az ellenzéki szerbek névsorát. A csoport után háborítatlanul haladt a köveket szállító kocsis, amivel a tüntetők vandál

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Posledice sarajevskog atentata* – A szarajevói merénylet következményei. – *Zastava* 1914. júl. 2; 134. (regg.) sz.

² Helyi közművelődési egyesület.

³ Az anektált tartományok gör. kel. szerb egyházának metropolitája, a helyi kormánytámogató csoport egyik vezetője.

munkájukat végrehajtották. Jeftanovićnak⁴ nemcsak „Európa” szállodáját pusztították el, hanem a lakását is. Omnibuszokat, konflisokat, lószerszámokat semmisítettek meg. S amikor az istállóból a lovakat el akarták vezetni, és a személyzet ellenállt, a tüntetők azzal vádolták meg őket, hogy azt kiáltották: „Éljen Szerbia!” Természetesen ezeket letartóztatták, aminthogy letartóztatták Jovičić Tatomirt, aki üzletét védelmezve, [önvédelemből] megölte az egyik tüntetőt. Letartóztatták Mitrićević aranyművest, mert üzlete védelmére kelt, és azzal vádolták, hogy szerbiai bombája volt, melyet állítólag a felesége dobott a tüntetők közé. A szarajevói szerb iskola berendezését a Szent Száva ikonnal együtt megsemmisítették.

És mindezt a kultúra nevében követték el! A bécsi lapok, elsősorban a Neue Freie Presse állandóan azt írják, hogy értelmetlen dolog a szarajevói merényletért Ausztria-Magyarország szerbjein bosszút állani. Ezt azonban a rendőrség engedélyezi, hiszen egész Boszniában és Hercegovinában prédálják a szerbek vagyonát. Mikor a szerbek történetesen meg akarták akadályozni ingóságait további pusztítását, azt üzenték nekik, hogy ágyúkkal szedik ízekre őket! Katonai és rendészeti körök szükségét érezték, hogy mentegetőddzenek a tüntetők „kultúrmunkája” miatt, amit azonban [előbb] hallgatólágyosan eltűrték. Azzal mentegetik magukat, hogy a tüntetők a királyhimnuszt⁵ énekelve, Ferenc Ferdinánd meggyilkolása felett elkeseredve követték el tetteiket, és a felsorolt körülmények következtében nem állott módjukban semmit sem tenni velük szemben. De mi történt volna akkor, ha a tüntetők a királyhimnuszt énekelve megtámadták volna a kormányzati épületeket, kaszárnyákat és a nem szerb üzleteket? A hadsereg és a rendőrség ebben az esetben is ölbe tett kézzel szemlélődött volna? Nem bizony, hanem tüzet nyitott volna a tüntetőkre, tekintet nélkül a királyhimnuszra. Gyenge a mentegetőzésnek az a része is, amely azt állítja, hogy a lojalis szerbeket nem támadták meg. Elsősorban ez nem igaz. Hiszen megtámadták Leticia metropolitát és a beteg Jeftanović Savkát, akinek néhai férje mindig kormánypárti volt. De különben is, milyen törvény alapján szabad az ellenzéki polgárok vagyonát elpusztítani? Ha vétettek valamiben, úgy vonja őket felelősségre a bíróság, de minden körülmények között a rendőrség és a hadsereg feladata, hogy a polgárokat és vagyonukat megvédje. Modern államban nem engedhető meg, hogy a tüntetők idegen ingóságokat semmisítsenek meg katonai és rendőrségi asszisztencia mellett. De miért nem mondja meg a rendőrség, hogy a csőcselék vezetőinek ki adta oda azoknak a szerbeknek a listáját, akiknek üzleteit és lakását meg kellett semmisíteni? Ki mondotta meg nekik, hogy melyik szerbet kell üldözni?

A budapesti „Az Újság” azt állítja, hogy ebben az esetben jogos volt a bosszú, s hogy a szerbek iránti igazságtalansággal szereztek elégtételt az igazságnak. Nem tudjuk, hogy az „Az Újság” ugyanígy írna-e abban az esetben is, ha a horvátok Zágrábban vagy másutt ugyanúgy bánnának a magyarok holmijával, mint ez a csőcselék, – arra való hivatkozással, hogy a magyar kormány igazságtalan velük szemben, amikor magyar vasúti tisztviselőket helyez oda, és ezért kénytelen igazságtalansággal (magyar vagyon pusztításával) elégtételt szerezni az igazságnak! Vagy az „Az Újság” azt hiszi, hogy ez csak a szerbek ellen engedhető meg? Ilyen elveket még Törökországban sem hirdetnek. Mikor a törökök egy bombamerénylet következményeként Kocsane és Stip környékén ártatlan keresztényeket mészároltak le, egész Európa elítélte eljárásukat, és a török kormány kénytelen volt a bűnösöket megbüntetni. A Neue Freie Presse így azt tartja, hogy a szarajevói galádságokat meg lehet érteni, de jóváhagyni nem! A lap elfogadja, hogy a galádságokat jogos felháborodás következtében követték el. De amikor az oroszok pogromot rendeztek a zsidók ellen, akkor egész Európa és Amerika visszhangzott a jajgatástól, az elkövetett igazságtalanságok miatt. Mi sohasem fogjuk jogosnak elismerni azt, amit nem lehet jóváhagyni, akkor sem, ha az a zsidókat vagy az oroszokat érinti. De ez a sajtó jóváhagyja ezeket az igazságtalanságokat, amelyeket [most] a szerbek ellen elkövetnek! A horvátok Cuvajra és Skerletzre lőttek, s vajon ezért horvát épületeket, otthonokat kellett elpusztítani? Mondják, hogy szerb nemzetiségű ölte meg Ferenc Ferdinándot. Vajon ezért minden szerbet meg kell büntetni? A szerbek megölték saját uralkodójukat is. A görögök a görög királyt, az oroszok – cárijkukat. Az olaszok a maguk uralkodóját és így tovább. Vajon ezért valamennyi olaszt, orosz, görögöt üldözték? Hová vezetne ez?

A szarajevói merényletnek más következményei is lesznek. Legalábbis ezt írják a bécsi és a pesti lapok. Úgy vélik, hogy Bilinskinek, Potioreknek, Mandićnak le kell mondania. Bilinski

⁴ Helyi szerb nagyvállalkozó.

⁵ Értsd itt és a továbbiakban: „Gotterhalte”.

helyére Tisza gróf kerülne. Bosznia tartományfőnöke a Budapesten élő Tersztyánszky tábornok⁶ vagy a Zágrábban lévő Rhemen báró lenne. A tartományfőnök-helyettesi tisztségbe Števan Vojnić báró kerülne. Ők aztán szigorú uralmat tartanának Boszniában. A szabort elnapolnák, hogy a szerb képviselőket letartóztathassák. A magyar miniszterelnök Khuen lenne. Ezenkívül a külpolitikában is lesznek következmények. Azt mondják, gróf Berchtold követeli, hogy Szerbiában vizsgálják ki és találják meg a merénylet értelmi szerzőit, s hogy ennek fegyveres összecsapás lehet a következménye. Időközben a szerb kormány maga is elrendelte, hogy a dolgot vizsgálják ki, és amennyiben megtalálják a bűnöst, azt meg is büntetik. Meglátjuk, hogy igaz-e mindaz, amit a bécsi lapok állítanak, mi pedig bízunk abban, hogy végül is mindenütt az értelem kerekedik felül, és felhagynak az ártatlan emberek üldözésével.

5

1914 júl. 5

*A magyar munkássajtó áttekintése a sarajevói merénylet
kiváltó okairól és következményeiről¹*

Az osztrák-magyar abszolutizmus nem tanul és nem felejt semmit. Nem tanul semmit abból, amit az utolsó száz esztendő fejlődése tanít, nem tudott tanulni semmit abból, amit a Napoleon forradalmi korbácsa, amit az olasz egység szuronya, amit a német egység ágyúja próbált a fejébe verni a lehető legszemléltetőbb oktatással. Nem tanul semmit abból, hogy csak a nemzeti fölszabadulás és csak a demokrácia lehet ma valamely birodalom összetartó alapja. De nem is felejtett semmit. Mindazt, ami *lovagi cafrang*, ami *gögös etikett* kialakult a Habsburgok régi császársága idején, amikor még a középkor élte virágát, és vele hatalma csúcsát a Habsburg-dinasztia, mindazt még ma sem felejtette el a bécsi abszolutizmus. És nem felejtette el azt sem, ami későbbi századok folyamán vált vérévé: *a pedáns bürokratikuságot*, a szörszálhasogató szent formula vallását.

Ami most lejátszódik a trónörökös temetése körül, mintha csak az egész abszolutizmus retentő karikatúrája volna. Amit arisztokrata gögösség, amit középkori etikett és amit a XVIII. századbeli bürokrata pedánság magából kiteremthet, az mind megjelent és kezét fogva találkozott ezen a temetésen.

Talán semmi sem bizonyítja annyira, hogy ez az egész osztrák-magyar abszolutizmus mennyire immár csak a múlté, és mennyire nem a jelenbe és még kevésbé a jövőbe fűrdtek bele gyökerei, mint az, hogy ezekben a számára oly válságos és pánikos napokban valósággal *múmiák abszolutizmusává* lett. Rettentő iróniája a történelemnek, hogy éppen akkor, amikor a legnagyobb erővel, teljes vértetben és készültségben kellene védenie a maga sorsát, amikor egyetlen komoly embere és a maga állítása szerint is legerősebb oszlopa dőlt ki, hogy ekkor egy térdnadrágos, selyemharisnyás, vékony pálcájú, öregségtől apróvá aszott, elegáns kis figura válik ennek az abszolutizmusnak a szimbólumává.

Történelmi fordulatok előtt áll az osztrák-magyar abszolutizmus. Messziről idehallik régi vetélytársa, az *orosz cárizmus* fegyverkezésének a csörgése. Itt a határán üvölt a nemzeti önértékben megbántott, a gazdasági életében nyomorba döntött Szerbia átkozódó jajongása. A határain belül pedig fenyegetően emeli föl a fejét a *délszláv*, a *román*, az *olasz* irredenta, a mindenfajta nemzetek felé kívánczossága ebből a monarchiából. Ha valaha, hát most kellene ennek az abszolutizmusnak nagyszerű és hősi mozdulattal ledobnia magáról minden középkori cafrangot, minden bürokrata pedánságot, most kellene kiölnie szívéből minden középkori gögöt, most kellene eldobnia minden korbácsát. Ha valaha, hát most népjogokat két kézzel öntönek, demokráciáért száz nyelvvél harcolónak kellene lennie, ha valaha, hát most bölcsnek, fölényesnek, zseniálisnak, találékonynak, a népek és osztályok érzéseire és érzékenységéhez simulónak kellene lennie, – ha nem akar csúfosan elpusztulni.

⁶ Tersztyánszky Károly (1854–1921) vezérezredes, kevéssel a világháború kitörése előtt a budapesti 4. hadtest parancsnoka lett.

¹ A közlemény címe (alcímei) és leköhelye: *Múmiák abszolutizmusa* (Osztrák-magyar uszítás, szerb tiltakozás – Újabb tüntetések Bécsben – Működik a statárium – Mindenki gyanús, aki él – A sarajevói pogrom). – Népszava 1914. júl. 5; 157. sz. 3–5. l.

Mind ennek kellene lennie az osztrák-magyar abszolútizmusnak, tehát roppant történelmi áldozattal meg kellene szünnie abszolútizmusnak lennie. És íme, ehelyett az történik, hogy még csak imperiális abszolútizmus sem tud lenni, hanem pusztán és komikus pucérsággal egyszerűen múmiás abszolútizmus. A trónörökös temetése körül kiderült, hogy nem Ferenc Ferdinánd, a militarizmus fejlesztője, a tengeri fegyverkezés szószólója az osztrák-magyar abszolútizmus igazi képviselője, hanem Montenuovo herceg, az első főudvarmester, a spanyol etikett képviselője, az udvari intrikák látható feje.

Történelmi kezdést kíván a helyzet – és az abszolútizmus csak spanyol etikettet ad. Nagystílusú politikára van szükség – és az abszolútizmus törpe és kicsinyes pedánságokig jut csak el. Arról van szó, hogy tud-e valaki olyat Ferenc Ferdinánd trónörökös helyébe állítani az abszolútizmus, aki együtt tartja a szétrobbanással fenyegető birodalmat – és íme az abszolútizmus csak azzal tud bibelődni, hogy nem engedi főhercegi apjuk koporsójához a gyermekeit, mert nem egyenrangú házasságból születtek. Arról van szó, hogy mit fog válaszolni az abszolútizmus a német közvéleménynek, mely már irtózik ettől a rothadó birodalommal való szövetségtől – és az abszolútizmus nem tudja most máson törni a fejét, mint hogy miként mutassa meg a trónörökös feleségének temetésén is, hogy az asszony mégse uralkodói vér, mégis csak hitványabb, közönségesebb fajta.

Amikor ezeket az elképesztő híradásokat olvassa az ember, akkor érti meg igazán, hogy miért kellett annyi kudarcot elszenvednie az osztrák-magyar diplomáciának. Itt van előttünk a magyarázat! *Nemcsak a trónörökös temetését, hanem az osztrák-magyar külpolitikát is Montenuovo hercegek és Berchtold grófok intézik.*

Ahogy a *Berchtoldok múmiás külpolitikája* sikeresen elérte azt, hogy a Balkánon minden nép halálos ellenségévé lett az osztrák-magyar abszolútizmusnak, úgy sikerült most elérnie a Montenuovók múmiás abszolútizmusának, hogy nemcsak a polgárság minden szentimentalizmusát bántotta meg, hanem még a dinasztia legerősebb támaszait, az osztrák, a cseh és a magyar arisztokráciát is elvadította magától. Ha valami jellemzi azt a rettentő kicsinyességet, azt a példátlanul nevetséges pedantériát, ami a Montenuovók etikettjén keresztül kormányozza ezt a monarchiát, akkor minden szatíra-író legnagyobb szerűbb témájául kínálkozik a *bécsi – arisztokrata – tüntetés*. A hatalmas oligarcha-családok képviselőit se akarták odaengedni a trónörökös ravatalához, és ezért a herceg és gróf urak, a titkos tanácsosok és kamarások, a diplomaták és nagyúri katonák utcai tüntetéssel erőszakolták ki, hogy részt vehessenek a temetésen. Először azt tervezték, hogy beverik Montenuovo ablakait, de azután megmaradtak a békés demonstrációnál. Akik még ezután is vitatják az osztrák-magyar abszolútizmus élethez való jogát, azok emlékezzenek vissza, hogy 1914 júliusában *etikett-tüntetés* zajlott le Bécs utcáin. Az osztrák-magyar abszolútizmust eddig csatatereken verték meg, háborúkban alázták le, most azonban mind ennél súlyosabb válság fenyegeti: az etikett pókhálói bénítják meg, a szertartások háborúján vérzik el.

*

A horvátok teljesen a maguk javára akarják kiaknázni a sarajevói merényletet, és a szerbek kizárásával igyekeznek uralomra jutni úgy Boszniában, mint Horvátországban. Erre irányuló követeléseiket már be is jelentették. A szerbek ellen indított hajszában nyíltan megvádolják a szerb kormányt, hogy részes a Belgrádban előkészített merényletben. A szerb kormány ezzel szemben mindent elkövet, hogy ezt a vádat magáról elhárítsa.

Mialatt az osztrák és a magyar sajtó a legféltelenebb módon uszít Szerbia ellen, elvárják a szerb lapoktól, hogy a legudvariasabb és a legmérsékeltőbb hangon fogadja ezeket a támadásokat. A bécsi hivatalos lap szemelvényeket közöl a belgrádi lapok cikkeiből, a „Pester Lloyd” pedig a leghatározottabb formában fenyegeti meg Szerbiát, ha nem teljesíti azokat a kívánságokat, amelyeket vele szemben támasztanak.²

A merénylet kapcsán a külföldi lapok fölvetik azt a kérdést, hogy mi lesz Ausztria-Magyarországgal, és arra a meggyőződésre jutnak, hogy a sarajevói események közelebb hozták azt az időt, amikor Ausztria-Magyarországot földarabolják. A munkapártban megvan ugyan a hajlandóság arra, hogy ezt siettesse, mert csökönnyösen ragaszkodnak ahhoz a reménységükhöz, hogy Tisza Istvánt teszik meg külügyminiszternek. Sőt már Tisza utódját is megtalálták – Balogh Jenő igazságügyminiszter személyében. Egyelőre talán csak az a baj a mungókra nézve, hogy illetékes helyen még nem hajlandók elfogadni Tisza fölkinálkozását.

*

² Az eredetiben: támogatnak.

A nyomozás eredményéről újabban lényegesebb hírek nem érkeznek. A félhivatalos jelentések és a laptudósítók csupán a külsőségek közlésére szorítkoznak. A vizsgálat ugyan eddig is titokban folyt, de azért innen-onnan mégis kiszivárogtak egyes részletek. Most pedig, hogy *elrendelték a posta- és távírócenzurát*, a nyomozás lényegére vonatkozó híreknek a továbbítása teljesen lehetetlen.

A letartóztatások tovább folynak. Tíz ember van fogságban a két merénylővel együtt, akiket azzal gyanúsítanak, hogy az összeesküvésnek közvetlen részesei. Vallomásaikról semmi sem került a nyilvánosságra. A nyomozás most már nemcsak Sarajevóban és Bécsben, hanem Fiumében is folyik, ahol szintén több embert letartóztattak.

Sarajevóban a statárium nyugalmat teremtett. Az emberek ki sem mernek mozdulni a lakásukból, és az utcákon katonaság táboroz. Az ostromállapot, a nagy fegyveres készenlét ellenére sem érzik magukat biztonságban. *Rémekeket látnak* az emberek, de nyilván csak azok, akiket a lelkiismeretük nyugtalanít. Pénteken például az a hír terjedt el, hogy ötven szerb komitáció Sarajevóba tart bombákkal felszerelten, hogy fölrobbantsa a fogházakat.

Ami a Pribicevics szerb őrnagyra vonatkozó vádat³ illeti, jelentjük, hogy Cabrinovics visszavonta azt a vallomását, amelyben erről szó esett. Most maga Pribicevics is nyilatkozik a vád ellen.⁴

Mai tudósításunkban közlünk egy beszélgetést⁵, amely szintén megerősíti azt, amit a katonaságnak és a rendőrségnek a magatartásáról a rombolásokra és a rablásokra vonatkozóan írtunk.⁶ Azt ugyanis, hogy *nyugodtan túrték a pusztítást*, és csak akkor léptek föl, amikor a tömeg már elvégezte a „munkáját”.

Az újabb eseményekről egyébként az alábbi tudósítás számol be:

*A bomlás útján
A politikai helyzet Boszniában*

Sarajevóból jelentik: A merényletnek Boszniában és Hercegovinában előreláthatólag *messze-menő politikai következményei lesznek*. A bosnyák tartománygyűlés elnöke, Basagics Savfet bég mint a muzulmánok vezére és Szunarics József dr. horvát alelnök, aki a horvát frakció vezető egyénisége, mindkét csoport mérvadó tagjait bizalmas értekezletre hívták egybe, hogy ott megbeszéljék további politikai magatartásukat. Ez a bizalmas konferencia a legnagyobb titokban folyt le, és róla mindeddig nem jutott semmi sem nyilvánosságra. Pedig a konferenciából kifolyólag a bosnyák muzulmánok és bosnyák horvátok vezetői politikailag nagy horderejű lépést tettek a közös pénzügyminiszternél.

Tudvalevő, hogy a bosnyák tartománygyűlés elnöksége jelenleg Bécsben tartózkodik, és Bilinski közös pénzügyminiszterrel tárgyalásokat folytat a tartománygyűlés további teendőiről, illetve munkarendjéről. Mint teljesen megbízható forrásból értesülünk, a bosnyák horvátok és a Basagics bég vezetése alatt álló muzulmán csoport azt követelik, hogy Boszniában *szerbellenes*, tisztán horvát rendszert léptessenek életbe. A horvátok és a muzulmánok ezen követelésüknek ultimátumszerű jelleget adtak. De ezzel sem elégedtek meg, hanem föl akarják használni az alkalmat arra, hogy trialista programjukat egy lépéssel közelebb vigyék a megvalósulás felé. Azt követelik ugyanis, hogy Horvátországban *szintén rendszerváltás álljon be*, olyan módon, hogy ott is tisztán *horvát rendszerre* támaszkodjon a kormányzat a *szerbek teljes kizárásával*.

Hogy Bilinski válaszolt-e már a bosnyák horvátok és muzulmánok kívánságára, arról még nem szivárgott ki semmi. Annyi azonban bizonyos, hogy a Boszniát illetően kifejezésre jutott kívánságok honorálása *Boszniában alapos fölfordulást* fog előidézni. Az első következménye az lesz, hogy a Dimovics dr. szerb alelnök vezetése alatt álló saborcsoport, amely a bosnyák szerbek fölött rendelkezik, kénytelen lesz ellenzékbe menni.

³ Ti. hogy az ő révén jutottak a merénylők bombákhoz és pisztolyokhoz. Az állítólagos „összeesküvés” részleteiről vö. Népszava 1914. júl. 3; 155. sz. 5. l. és Budapesti Hírlap 1914. júl. 3; 155. sz. 4. l.

⁴ *Pribicevics cáfolata*. – Népszava 1914. júl. 5; 157. sz. 7. l. (Szövegét l. B) 4. sz. alatt, a Budapesti Hírlap közlése alapján.)

⁵ *A sarajevói pogrom*. – Népszava 1914. júl. 5; 157. sz. 7. l.

⁶ *A sarajevói merénylet után*. – Népszava 1914. júl. 1; 153. sz. 4. l. (Erről l. még a szerb radikális sajtó vezércikkét, 4. sz. alatt.)

Sarajevóban a merénylet elkövetése óta *egyetlen szerb lap sem jelent meg*. Pénteken egész Bosznia és Hercegovina területén lefoglalták az összes szerb lapokat. A kiutasítások egyre nagyobb arányokat öltenek. Sarajevóból már eddig is több száz szerbet utasítottak ki. *Valamennyi szerb szedőt*, a sarajevói illetőségűek kivételével, kiutasítottak a fővárosból.

Bécsből jelentik: Itteni politikai körökben azt hiszik, hogy a bosnyák sabort legkorábban ősszel fogják egybehívni.

6

1914 júl. 5

A román munkássajtó a sarajevói merényletről¹

Vasárnap² Szarajevóban kiontották Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége véréit. Egy szerb diák³ golyói oltották ki a monarchia trónörökösének életét.

Most mindenfelé átkozzák a merénylőket, akiket kegyetlen vadállatoknak neveznek, de egy hang sem hallatszik, amely valóban megértette volna, hogy mi is történt valóban Szarajevóban. Ki a felelős a merényletért, és miért kellett egyeseknek ilyen tragikus módon befejezni életüket.

A sarajevói merénylet a monarchia hódítási politikájának eredménye. Ez a merénylet válasz az 1878. évi boszniai okkupációra és az 1908. évi annexióra. Válasz arra a nemzetiségi elnyomásra, amely szörnyű súllyal nehezedik a délmagyarországi, horvátországi, boszniai és ausztriai szerbekre. Válasz arra a politikára, amely megakadályozza az összes szláv népek⁴ egyesülését, amely felosztja a szláv népet⁵ három uralkodó és hat kormány között. Válasz ez a monarchia politikájára, amely minden eszközzel igyekezett tönkretenni Szerbiát, és habár nem üzent háborút Szerbiának és Montenegrónak, mégis a hadsereg mozgósításával kiragadta Szerbia kezéből a győzelem koronáját: a tengeri kikötőt, és ultimátummal távolította el Montenegrót az anyai áldozattal és vérrel szerzett Szkutari városából.

Az osztrák-magyar imperializmus elnyomó és kihívó politikájával maga hívta létre azt az érzelmi állapotot, amely az embereket a merénylet elkövetéséhez vezette. A szerb diák elfogatása után azonnal beismerte, gyűlöli az osztrák-magyar imperializmust, és a trónörököst azért ölte meg, mert benne látta ennek az imperializmusnak legfőbb képviselőjét.

De nemcsak a szerb diák, a történelmi igazság is megállapítja, hogy Ferenc Ferdinánd volt az osztrák-magyar imperializmus feje⁶. Ő volt a vezetője annak a csoportnak, amely a balkáni válság idején a támadó és háborús politikát követelte. Ő kezdeményezte azt a militarista politikát, amely nemcsak a szárazföldön, de a tengeren is számottevő erővé akarta tenni a monarchiát. Tehát történelmi igazság az, hogy az osztrák-magyar imperializmus első sorokban küzdő harcosa volt a trónörökös, és a golyó, amely megölte őt, – véget akart vetni az imperializmusnak is.

Ez a merénylet válasz annak a számtalan bosnyáknak a meggyilkolására, akiket az osztrák-magyar golyók és lándzsák megöltek az okkupáció idején.⁷ Válasz arra a politikára, mely tíz év

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: „*Sameni vînt și culegi furtună*” – „Aki szelet vet, vihart arat”. – Adevărul 1914. júl. 5; 27. sz. 1. l.

² Értsd: 1914. június 28-án.

³ Gavrilo *Princip*.

⁴ Értsd: az összes délszlávok.

⁵ Értsd: a délszláv népet, délszlávokat.

⁶ Ebben az értelmezésben történelemhamisítás. A magyar uralkodó köröknek sem volt ilyen értelemben részük a Ferenc Ferdinánd képviselte imperialista törekvésekben.

⁷ Utalás az 1878. évi okkupáció idején lezajlott, *Hadzsi Loja* nevéhez fűződő boszniai felkelésre, illetve a tartomány pacifikálására, mely mindkét oldalon számottevő áldozattal járt.

óta katonai önkényuralommal kormányozza Boszniát. Válasz arra a kormányzásra, melynek harminchat év óta, tehát az okkupáció óta nem volt ideje arra, hogy felszabadítsa a bosnyák népet a jobbágyság igája alól. Végül ez a merénylet messze csengő válasz mindarra a sok igazságtalanságra és elnyomásra, amelyet a bosnyák nép az osztrák-magyar imperializmustól elszenved.⁸

Tehát az osztrák-magyar és az összes többi imperializmus teremti meg e merényletek lelki kényszerét: megtölti a levegőt az emberi vér meleg párájával. A szociáldemokrácia az egész világon azt tanítja, hogy az élet a legdrágább kincse az emberiségnek, és épp ezért helyteleníti a gyilkosságot, akár az elnyomottak kövessék el ezt a hatalmon lévők ellen, akár az uralmon lévők hajtsanak végre „törvényes” gyilkosságot. De épp a hatalmasok, a militarizmus szószólói, a háborút kívánó imperialista politikusok provokációjukkal, folytonos mozgósításaikkal és a háborús veszély felidézésével hozzászoktatják az emberiséget a gyilkosság borzalmához. Az osztrák-magyar abszolutizmus urai számára a szarajevói merénylet hatalmas figyelmeztető kiáltás. Az utóbbi években az ő politikájuk az elnyomtatás, a militarizmus és a háború politikája volt, és ezek nyomában nem is keletkezhetett egyéb gyűlöletnél, ellenszegülésnél, keserűségénél és bosszúváagnál. Ha valaki bűnös a történelemért – úgy egyedül ők azok.

Szelet vetettek, és vihart arattak.

7

1914 júl. 5

*Jászi Oszkár cikke a szarajevói merénylet után kialakult
közép-délkelet-európai helyzetről¹*

Budapest, július 4.

Az ország gondolkodó része még mindig nem bír felocsúdni ama rettenetes csapás súlya alól, melyet a forradalmi örület lázalmában a szerb diák meghibbant gyermekagya mért rá a monarchia összes népeire. Mi lesz most ezzel a mindenféle irredentizmussal megvert laza népkeveréssel, mely bármely más országnál kétségbeesettebben kiált egy megváltó cézár után, aki az igazi férfi elszántságával s a próféta látnoki szemével képes volna, a népmilliók rejtett, öntudatlan, de egységbe kívánczó erőit felhasználva, államot és kultúrát teremteni ebben a lármas és gyűlölködő népkáoszban, ahol az egyik faj csak a másik elnyomása vagy letiprása árán akar boldogulni.

A Ferenc Ferdinánd személye ennek a problémának megfejtését jelentette minden nem lomha vagy cinikus, azaz gondolkodó és jótakaró ember öntudatában. A szarajevói borzalom ezt a kérdést is megoldatlanul temette el. Sose fogjuk tudni, hogy mit akart és hova indult ez a kétségtelenül kemény és elszánt fejedelmi egyéniség. De az az egyetlen tény is, melyet róla tűrhető biztonsággal tudott a közvélemény, elegendő ahhoz, hogy a trónörökös-pár személyi katasztrófáját egy történelmi sorstragédia népeket fenyegető perspektíváihoz magasztosítsa fel. Ez az egyetlen tény annak a tudása, hogy a trónörökös a nemzetiségi probléma megoldásában új utakat keresett, és tisztában volt azzal, hogy a hagyományos *divide et impera* politikája, mely alkalmas a feudális állam vezetésére, teljesen hasznavehetetlenné, sőt a dinasztia létalapjait fenyegetővé vált a nagy nemzeti államok küzdelmeiben. Ő ezt a veszedelmet kétségtelenül meglátta és értékelte, s új megoldások módozatait kereste. Tragédiája így szinte szimbolikus jelentőségűvé növekszik: íme, az új világáramlatok megsejtetőjét és egyengetőjét borzalmas kikerülhetlenséggel zúzzák szét a múlt félelmetes erői, a feudalizmus által megmerevített nemzetiségi

⁸ Vö. 6. sz. jegyzet. – Nyilvánvaló, hogy ha felmerültek is imperialista gazdasági elképzelések az annektált tartományokkal kapcsolatban a magyar finánctóke részéről, ezek csak korlátozottan érvényesülhettek, mert a közös pénzügyminiszter hatáskörébe utalt Bosnia-Hercegovina – minden meddő közjogi vitatkozás ellenére – kezdetől elsősorban *osztrák* gazdasági érdekerület volt, a bécsi uralkodó katonai-külpolitikai körök befolyása alatt állt. Éppen ezért a szó szoros értelmében vett „*osztrák-magyar imperializmusról*” az annektált tartományok vonatkozásában nem beszélhetünk. Annál inkább az osztrák vezérkar és a Ballhausplatz politikusainak az osztrák pénzügyi kormányzattal összefonódott, valóban imperialista tendenciájú kísérletéről. E mellett eltörpültek a magyar részről is kimutatható piac- és nyersanyagyszerző törekvések.

¹ A közlemény címe és lelhelye: *A délszláv tenger.* – Világ 1914. júl. 5; 157. sz. 1–4. 1. Kötetben: *Múlt és jövő határán.* Bp. 1918, Pallas kiad. 14–21. l.

széthúzás, a ragadozó osztályuralom és egy szűk látókörű, a saját bornírt önérdékeit szolgáló bürokrácia.

Vajon nem minden kultúr- és szabadságtörekvés közös sorsa-e ez a monarchiában? Vajon ez az egész államszervezet nem egy szörnyű anakronizmus-e, egy megkésett vagy elvetélt fejlődés-darab, mely már képtelen modern jogállamisággá átalakulni, új formákat és együttműködési módokat kialakítani a faji, nyelvi és gazdasági ellentétek tömkelegében? Hátha hiábavaló már minden tisztultabb felismerés, minden javító akarás, minden új utakat kereső nekiindulás? Hátha annak az angol publicistának van igaza, ki néhány hét előtt faja lassú és szentelen logikájával ezeket a szavakat mondta volt e sorok írójának: – Önnek igaza van, csakis a leg-szélesebb körű demokrácia s elsősorban a Deák szellemében keresztülvitt nemzetiségi demokrácia mentheti meg Magyarországot. Az is bizonyos, hogy a magyar radikalizmus nemzetiségi koncepciója a föderalista törekvésekkel szemben a történelmi fejlődés biztonságának a viszonylag sima megvalósíthatóságának előnyével bír. Ámde én attól félek, hogy Önök elkéstek. Képtelenek immár oly gyors tempóban demokratizálni Magyarországot, mint aminő a széthúzó erők lesze-relésére szükséges volna. Félek, hogy úgy a délszláv kérdés, mint a román kérdés irredentizmusa gyorsabb lesz, mint az Önök demokráciájának ereje és lendülete. Vagy ötven évvel korábban kellett volna kezdeni...

Ennek a távlatnak komor történelmi fényében eltörpülnek és silány recsegésekké válnak azok a magyarázatok, melyekkel a politika és publicisztika legnagyobb része a szarajevói kataszt-rófát magyarázni akarja. Az egyik a szerbek gonosz faji természetét és „hálátlanságát” okozza; a másik a rendőri ellenőrzés elégtelenségét; a harmadik a „túl engedékeny” nemzetiségi politikát; a negyedik Bilinski helytelen rendszerét, mely Bosznia kormányzatát egyre inkább a benn-szülötteknek szolgáltatta ki; az ötödik a nagyszerb propaganda forradalmi izgatását és így tovább. Ámde ezek az okoskodások legfeljebb csak a tüneteit emelik ki annak a nagy világ-történelmi folyamatnak, mely itt működőben van: az egész délszláv világ gazdasági és kulturális egység után törekszik ugyanazon okokból és ugyanazon a jogon, amelyekből és amely alapon a múlt évszázadban a német és az olasz egység megszületett. A lefolyt fél évszázad gazdasági fejlődése a balkáni keresztény népeket teljes nemzeti öntudatra ébresztette, amely mindenek-előtt a török feudalizmust söpörte ki Európából. De alighogy szabadultak ezek a nemzeti állam-embriók fejlődésüknek eme legvéresebb alakítójétől: csak természetes, hogy a megizmosodott népies energiák most már ama gazdasági és politikai akadályok elhárítására törnek, melyek a nyelvileg és kultúrában rokon területeket szétválasztják. Így az a körülbelül tizenegy millió szerb-horvát, mely most megosztva Dalmáciában, Isztriában, Horvát-Szlavonországban, Bosznia-Hercegovinában, Montenegróban, Szerbiában és az egykori török területeken él, napról-napra elviselhetetlenebbnek érzi a területi és gazdasági szakadozottság mai rendszerét, s mint egykor az apró német és olasz államokban, úgy bennük is az anyagi és a szellemi forgalom minden gyarapodása erősíti az egységbe törekvés vágját és akaratát. Csak természetes az is, hogy ennek az egységbe törekvésnek fókusza az a Szerbia lett, mely a délszláv országok között a legteljeseb-ben volt képes a nemzeti államiság attributumait magának biztosítani. Minél inkább gyarapodott ez az ország állami függetlenségben s önálló gazdaság-kulturális erőben, annál inkább a dél-szlávság Piemontja és Poroszországa lett, mely felé a többi szerb országrész figyelme, vágya és vonzódása annál hevesebben fordult, minél rosszabbnak és elnyomottabbnak érezték a többi tartományok szerbjei a maguk sorsát. Mindaz tehát, ami megakadályozta az egyes területek gazdasági és kulturális fejlődését, mindaz, ami az egyre inkább anyaországnak érzett szerb királyság függetlenedése és megerősítése ellen irányult: a bárminő szerbellenes bel- és külpolitikai tendenciák szükségképp növelték és hevítették minden tartományok szerbjeinek egységbe való törekvését. A nemzeti államfejlődésnek ezt a jól ismert természeti folyamatát azután még inkább kiélezte egyéni elkeseredés vagy becsvágy, irodalmi és történelmi propaganda, izgatás és össze-esküvés... szóval a nemzeti forradalmak egész régi műsora: azonban mindez csak tünet, míg a döntő és elhatározó tény annak a tizenegy millió embernek legéletbevágóbb érdeke, akiket anyagi és szellemi fejlődésében lépten-nyomon megnyomorít a területi szakadozottság és az idegen nyelvi elnyomás mai rendszere.

Ha lettek volna a monarchiának igazi államférfiai, úgy mindenekelőtt ezzel a nagy történelmi ténnel kellett volna számolniuk. Minthogy a délszlávság nagyobbik fele a monarchián belül él, és anyagi erőben és kultúrában sokkal fejlettebb, mint a monarchián kívüli másik rész, egy nagystílű és céltudatos politika így okoskodott volna: A délszlávság törekvéseit a huszadik században elnyomni immár teljes lehetetlenség. Tehát ápolni és fejleszteni kell őket a monarchián belül. Zágráb anyagi és kulturális fölényét támogatni és erősíteni kell Belgrád felett, a szabadság

és a népijólét rendszerét kell kiépíteni, mely az összes déli szlávok rokonszenvét és vágyódását Zágráb felé irányítaná. Szabad és széles körű home rule-lal lehetővé kell tenni, hogy a szlávok gazdasági és szellemi erői akadály nélkül érvényesülhessenek. A szerb királysággal szemben pedig békepolitikát kell követni. Osztrák-magyar protektorátus alá kell helyezni e fiatal ország fejlődését, és a legliberálisabb kereskedelmi politikával Szerbia termelési fölöslegét az osztrák-magyar piacokra irányítani...

Ez lett volna az egyedüli politika, mely a délszláv kérdés méregfogát a monarchia javára kihúzhatta volna. De nem ez történt, hanem épp az ellenkezője mindennek: a délszlávok a monarchián belül félabso-lutizmussal sikanírozták, ugyanakkor pedig diplomáciánk mindent elkövetett arra, hogy Szerbiát megfojtsa. Dalmácia évtizedek óta az elkeseredett túlfeszültség állapotában van; Horvátországot a Cuvaj-féle rémuralommal akarták pacifikálni; minduntalan nagyszerű összeesküvési pereket fújtak fel nagyra, melyeken a modern jogállammal összeférhetetlen perbeli eszközöket alkalmaztak, úgyhogy a zágrábi per, majd a Friedjung-per aktáinak ismerői, a Masaryk bátor kampánya nélkül is, felismerték a régi félabso-lutista rendőrállam joggal és erkölccsel mit sem törődő praktikáit. S bár Boszniában – hála Kállay Béni nagystí-lű kezdeményezéseinek – kétségtelenül a monarchia uralma megerősítette a jogbiztonságot és a kultúrát: mégis itt is teljesen képtelennek bizonyult e középkori tartomány mélyebb, a lelkeket kiengesztelő és az ellentéteket kiegyenlítő átalakítására. Ellenkezőleg, itt is megismétlődött az uszítások politikájának egy újabb kiadása. Muzulmánokat és keresztényeket, szerbeket és horvátokat, feudálisokat és parasztokat egymás ellen játszották ki. Jogegyenlőség és lelkiismereti szabadság helyett egy felekezeti alapokon nyugvó torzalkotmányosságot hoztak be, és a katolikus propagandát állami protekciónak alá helyezték az ortodox egyházzal szemben. De a legnagyobb belpolitikai bűnt a monarchia a földbirtokkérdésben követte el: bizonyos palliatív módosításokkal érvényben hagyta a török feudalizmust: a keresztény szerb parasztok százai, közel 800.000 ember ma is jobbágy-sorsban, a robot és önkény rendszere alatt sínylődik vagy tízezer nagybirtokos mohamedán bég és aga hatalmában akkor, amikor Szerbia és Bulgária egy életképes, viruló, szabad kisparasztosztályt létesített a régi török hódoltság területén. Ausztria-Magyarország, a keresztény nyugat-európai nagyhatalom továbbra is fenntartotta a keresztény kmetek zadrugáinak jobbágyi szolgátságát a korrupció és here török feudalizmus béklyóiban.

Ezeket a belpolitikai bűnöket azután betetőzte a monarchia szerencsétlen külpolitikája, és a sarajevói forradalmi öröklet elsősorban ennek a külpolitikának szólt. Nem mi mondjuk, hanem közvetlenül a merénylet után a Berliner Tagblatt állapította meg szenttelen nyugalommal a katasztrófa igazi és legmélyebb okát: „Az osztrák-magyar földesurak politikája – mely hasonló ahhoz, mint amelyet a német nagy földesurak a német birodalomra erőszakoltak rá – megfosztotta Szerbiát jövőbeli gazdasági lehetőségeitől a monarchiával való határforgalomban. Ettől kezdve az ország politikailag elfordult Ausztria-Magyarországtól, s megkísérelte gazdaságát függetleníteni azáltal, hogy a középtenger² régi népforgalmi útjával keresett összeköttetést. Bosznia és Hercegovina bekebelezése, 1908 végén, a szerb jövőbeli remények egy részét, bármily kilátástalanok legyen is épp ebben az irányban, kegyetlenül áthúzta. A szerb nép keserű csalatkozását legjobban bizonyítja az a tény, hogy 1909 tavaszán egy osztrák-szerb háború küszöbén állottak a dolgok. Ami akkor megghiúsultnak látszott, azt kellett volna a törökök, majd a görögök elleni háborúnak meghoznia. De újra elzárták a szerbek előtt az Adriát, melyet egyedül tekintettek fáradozásuk teljes jutalmának, az albán mûállam nemzetközi megalakításával. E legújabb csalatkozás miatti összes, egyre növekvő gyűlölet, bizonyára nem a pánszlávizmus baráti támogatása nélkül, Ausztria ellen irányult, és mint a szerbellenes politika hordozója a szerbeknek – jogosan vagy jogtalanul, nehéz lesz eldönteni – Ferenc Ferdinánd trónörökös tűnt fel.”

Valóban teljesen világos okozati összefüggések ezek, melyekkel szemben csak vakok vagy képmutatók hivatkozhatnak pusztán véletlenségre avagy egyes emberek hibáira. A trónörökös-páravatalánál a történelmi tetemrehívás egyetlen igazi bűnöszt állíthat a világ közvéleménye elé: az osztrák-magyar feudalizmust. Ő volt az, aki a szerb népek békés fejlődését megzavarta, ő volt az, ki szerte a monarchiában új életre galvanizálta a félabso-lutizmus rendszerét, aki rövidlátó rettegésével egyre hazaáruló összeesküvések után szimatolt, de nem vette észre, amit Londontól Szentpétervárig minden beavatott tudni látszott, hogy Boszniában a népiindulat vulkánján fog hadgyakorlatozni a trónörökös. S ő volt az, aki mohó osztályérdekeivel állandóan

² Értsd: a Földközi-tenger (németül *Mittelmeer*).

növelte a háborús gyűlöletet a balkáni népekkel szemben, aki haszna növelésére meg akarta fojtani a szerb mezőgazdaságot, aki, hogy élelmiszeruzsorás üzleteit tovább folytathassa, hallani sem akar liberális kereskedelmi szerződésekről, sőt attól is borzad, hogy gazdasági konkurrens szabad kikötőhöz juthasson. S mindenekfelett ő volt az, és ő az ma is, aki uralmi monopóliuma védelmére állandóan elmérgesíti minden nép nemzetiségi kérdését a monarchiában, melyet csak a szabadabb tett földdel, népies önkormányzattal és anyanyelvű kultúrfejlődéssel lehet megoldani.

Ezek a gonosz, állampusztító feudális tendenciák a trónörökös tragikus halálával csak erősödni fognak, s nem véletlenség, hanem logikai kényszerűség, hogy a szarajevói diák gonosz merénylete a monarchia leghatalmasabb, egyedül számító államférfiává Tisza István grófot tette. Ő az új helyzet diktátora, mert ő a düledező, feudális monarchia legvakmerőbb és leghatározottabb képviselője. Újabb szabadságjogelkobzások és nemzetiségi üldözések előestéjén állunk. Máris a Bilinski fejét követelik a politikai kuruzslók, holott a boszniai nép alkotmányának megerősítése és fejlesztése nélkül csak újabb borzalmak következhetnek.

Semmi kétség: a trónörökös távozása a monarchia reakciós elemeinek megerősítését és elsősorban a bihari ellenforradalom tartós berendezkedését jelenti. Nyomában szaporodni fognak az antidemokratikus s nemzetiségellenes rendszabályok. A történelmi ellenzék pedig még gyöngébben áll, mint eddig, mert hisz elsősorban ő kürtöli azt a nemzetiségi mumust, s ő élezi ki azt a külpolitikai bizalmatlanságot, mely a Tisza gróf uralmának tulajdonképpeni jogalapja. Ebben a sötét helyzetben a haladás barátait csak egyetlen tény vigasztalhatja. Ez a tény az a meggondolás, hogy a trónörökös halála a reakciót csak átmenetileg fogja erősíteni, de végeredményként csak növelheti a demokrácia önmagában való bizalmát és célkitűzéseinek elvi tisztaságát. Eddig ugyanis a most gyászosan eltemetett belvederi legenda az ország demokratikus, különösen nemzetiségi erőforrásaira lankasztólág hatott. Az elgyötört és csüggeteg lelkek bizonyos beteges fatalizmussal várták a királyi pártfogót, aki itt egyszer fejedelmi akaratából nemzetiségi békét és demokráciát fog teremteni. Ma ez az igazi vagy hamis legenda – ki tudná eldönteni – végleg sírba szállt. A monarchia elnyomottjait többé nem fogja a mesebeli királyfi megváltani. Itt csak a jogért és a kultúráért harcolók bátor lendülete és bajtársi szolidaritása segíthet. Különösen Magyarország – a gyöngé, beteg mezőgazdasági gyarmat – nem bízhatik másban, csak a saját munkájában és küzdő erejében. A magyar közvélemény végre talán át fogja látni, hogy a mai feudális rend minden kultúra és szabadság megölője. Ámde ezt a feudális rendet a magyarság egyedül képtelen megdönteni addig, míg az ország nemzetiségi fele idegenül, sőt ellenségesen áll vele szemben. Viszont a nemzetiségek ezentúl nem remélhetik sorsuk javulását a velük rokonszenvező királyfi trónrajutásától, hanem csak egy oly magyar demokráciától, mely az ország összes népeinek közös érdekeit felismerte. Általános választójog, demokratikus földbirtok-politika, nemzetiségi egyenjogúsítás: ezen a vészes történelmi fordulóponton csak ezek az eszmék menthetik meg a monarchiát s elsősorban Magyarországot!

8

1914 júl. 9

A „Robotnicke Noviny” vezércikke az osztrák-magyar monarchia uralkodó köreiből a szarajevói merénylet nyomán kiélesedő háborús irányzatról¹

A trónörökös halála megmutatta a világnak, milyen nyomorúságos helyzetben és felfordulásban van az egész osztrák-magyar monarchia. Az uralkodó körök a maguk állami ábécéjével a végüket járják, és egész politikai életünk az ebek harmincadjára került. A kormánykörök egyelőre nem tudják, mitévők legyenek, tehát csendesesen szemlélődnek, de mesterségesen készül a Szerbia-ellenes hangulat, miszerint a szerbeket ténylegesen felelősségre kell vonni a szerb egyetemi hallgató sajnálatra méltó, meggondolatlan tettéért, de az ellen egyetlen szóval sem tiltakoznak, hogy a militarista urak, akiket a bécsi keresztényszocialisták támogatnak ebben (hogy ez a támogatás miként egyeztethető össze a kereszténységgel és a szocializmussal, azt csak a politikai szemfényvesztők e pártja tudja...), hogy ezek az urak pengetik a sarkantyút

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Válečné švanice – Háborús uszítás. – Rob. Noviny 1914. júl. 9; 28. sz.*

Szerbia ellen, és háborúra uszítanak, jóllehet a szerb kormány mindent elkövet, hogy ne lehessen reá hátrítani a gyanút, hogy azonosítani kívánja magát a szarajevói politikai merénnyel.

Külpolitikánk kudarcai és belpolitikai életünk általános csődje következtében úgy látszik, hogy az osztrák-magyar monarchia uralkodó körei már megbarátkoztak azzal a gondolattal, hogy a birodalmat a mostani kátyúból csupán háború árán lehet kiszabadítani. Ez ellen a katasztrófapolitika ellen a legnyomatékosabban fel kell lépni. Az ugyanis, hogy a keresztényszocialisták támogatják ezt a politikát, egészen érthető. Hiszen mennyi reményük ment füstbe a trónörökös halála következtében. Tőle várták a reakció megerősödését az önkényuralom terén és a klerikális befolyást a közügyekben. Most a trónörökös tragikus halála következtében a reakciónak ezt a megerősödését egyedül a háborútól várják. Ezért mindent elkövetnek, hogy bennünket háborúba sodorjanak Szerbiával. Szerbiát tekintik a legalkalmasabb villámhárítónak birodalmunk jelenlegi kétségbeesett helyzetében.

Ausztriában önkényuralom van, a birodalmi gyűlés nem ülésezik, s nincs rá remény, hogy az ügyek jobbra forduljanak. Csehországban most ünneplik majd a kormánybiztosság felállításának egyéves évfordulóját, és a birodalom osztrák felének egyéb országaiban az obstrukció következtében a tartománygyűlések egész sora képtelen bármiféle termékeny munkára.

Magyarországon Tisza önkényuralma kormányoz, Horvátországban pedig a pártok közötti villongások akadályoznak meg minden eredményes parlamenti munkát. Boszniában és Hercegovinában általános az elégtelenség, hogy mind ez ideig nem rendeződött az Ausztria-Magyarország és Bosznia-Hercegovina közti államjogi viszony, hogy Bosznia és Hercegovina képviselői is közreműködhesse az osztrák-magyar monarchia közös ügyeiben.

A mi monarchiánkban minden inog, sehol sem látunk egyetlen szilárd pontot, mely körül a további fejlődés kialakulhatna. A nemzetiségek elégedetlenek sorsukkal ebben a birodalomban, a demokrácia nem érvényesülhet, önkényuralom van kormányon, amely most már nem is burkolózik parlamentáris formák köntösébe. Minden nappal mindinkább érezzük mostani közállapotaink tarthatatlan voltát.

Azonban az-e a helyes eljárás, hogy ebből a kétségbeesett helyzetből háborús uszítás és egy katasztrófális háború révén keressük a kiutat? Vajon az osztrák-magyar monarchia nemzeti elvesztették már minden bátorságukat, hogy közös együttműködéssel kimentsék a monarchiát jelenlegi nyomorúságos helyzetéből?

Vajon mi vár még reánk jelenlegi nyomorúságunkon túlmenően: hagyjuk talán, hogy ezek váljanak rokkanttá a háború következtében, hogy fiatal életek ezreit kioltás a harctereken, hogy a családok ezerszámra veszítsék el apáikat és létfenntartóikat, hogy magunkra vonjuk a háború minden borzalmát és következményét csak azért, mert a mostani uralmon lévő rendszernek be kell vallania, hogy csődbe jutott?

A mostani háborús uszítás ellen minél nyomatékosabban kell tiltakoznunk, mert a közélet jelenlegi válságából és egész monarchiánk kétségbeesett helyzetéből kivezető út nem a háború szörnyűségein, hanem a demokrácián át vezet. Ezt egyre többen kell hangoztatnunk az uralkodó körökkel szemben, amelyeknek nem szabad elfelejteniük, hogy sehol sincs megírva, hogy az esetleges háborúnak reánk nézve jól kell végződnie. Hát nem élnek még Redl-ek?² A hadseregben minden a legnagyobb rendben van? A háborús uszítás katasztrófa-politikája annyira kockára teszi az osztrák-magyar monarchia egész létét, hogy végül a szociáldemokráciának kell azt megvédenie az uralkodó körök oktalanságával, rövidlátásával, szemérmertlenségével és tehetetlenségével szemben.

² Redl, Alfred (1864–1913) cs. és kir. ezredes, 1900-tól a vezérkarban az elhárítás tisztje, 1912-től a prágai 8. hadtest törzskari főnöke. Oroszország javára kémkedett, elárulta a Monarchia felvonulási terveit. Leleplezése után, 1913. máj. 25-én öngyilkos lett.

B

Szerb vonatkozású tudósítások, cikkek a fővárosi sajtóban a sarajevói merénylet és a hadüzenet közötti szakaszon

1

1914 jún. 30

A magyar munkássajtó újvidéki tudósítása a magyarországi szerbeknek a sarajevói merénylettől és a boszniai mozgalmaktól való elhatárolódásáról¹

Újvidékről telefonálják: A merénylet indító okaira vonatkozólag teljes itt a tájékoztatlanság, mert a magyarországi szerbség egyáltalában nem érintkezik a boszniai szerbekkel, sőt közöttük határozottan ellenséges viszony áll fenn. Azt azonban, hogy az összeesküvést Belgrádban szőtték volna, nem tartják valószínűnek. Az általános nézet szerint a merénylet a boszniai szerb ifjúság köréből indult ki, amely utóbbi időben teljesen rávetette magát a politikára, önállóan szervezkedett, amivel még a saját hazájabeli szerbeknek is kellemetlenséget okozott. Ennek az ifjúságnak féktelen szenvedélyében látják itt a merénylet indító rugóját.

Ezzel szemben az újvidéki határrendőrség mindenáron kapcsolatot akar fölfedezni a magyarországi szerbség és a merénylők között. Azt állítja, hogy úgy ezek, mint a boszniai szerbek is, szerves összeköttetésben állanak Belgráddal, s hogy bármely pillanatban készek arra, hogy a dualizmus zászlóját kibontsák. Tegnap ülték meg például a rigómezei csata ötszázéves emlék-ünnepét², s erre az alkalomra egyedül Újvidékről ötszáznál több ember rándult át Belgrádba. A sarajevói merénylet nem a merénylők agyában született meg, hanem lehet, hogy Belgrádban, de az sincs kizárva, hogy a szálak elnyúlnak Magyarországra is, s a határrendőrség ebben az irányban azonnal megindította a nyomozást, s föltétlenül megkeres mindenkit, akinek ebben az ügyben csak a legkisebb része is van.

2

1914 júl. 2

A „Népszava” híradása a gr. Tisza István miniszterelnök és a magyarországi szerb egyház vezetők között folyt tárgyalásoknak a sarajevói merénylet következtében történt megszakadásáról¹

Jelentettük a minap, hogy Tisza tárgyalásokba bocsátkozott a magyarországi szerb egyház vezetőembereivel, és a tárgyalásoknak az a céljuk, hogy megtalálják a módját a szerb egyház fölfüggesztett autonómiájának visszaállítására. Egy könyomatos laptudósító most arról értesül, hogy Tisza *beszüntette a szerbekkel való tárgyalásokat*. A következőket írja:

Hosszas előzetes puhatolódzások után a miniszterelnök megkezdte az autonómia visszaállítására vonatkozó tárgyalásokat a karlócai kongresszus többségben levő pártjával: az önálló szerb párttal. A tárgyalások már meglehetősen előhaladott állapotban voltak, a miniszterelnök több ízben tanácskozott a szerb egyház politikai és egyházi vezetőivel, és minden jel arra mutatott, hogy a tárgyalások sikerre vezetnek, és a szerb egyház néhány héten belül visszacapja autonómiáját. A jól indult tárgyalások hirtelen megszakadtak. A tárgyalásokat *a magyar kormány szüntette be*, egyúttal közölte a szerb egyház vezetőférfiaival, hogy *a mai viszonyok között a tárgyalásokat tovább folytathatónak nem tartják*. A kormány közlése következtében a tárgyalásokra meghívott szerb püspökök és vezető politikusok *már el is utaztak a fővárosból*.²

Anélkül, hogy különösebb kommentárral kísérnék ezt az értesülést, idézzük a kormány egyik leghűségesebb és legtöbb pénzbe kerülő lapjának szerdai vezetőcikkéből: „Aki azonban

¹ A közölt tudósítás címe és leőhelye: *A magyarországi szerbek és a sarajevói merénylet*. – Népszava 1914. jún. 30; 152. sz. 5. l.

² Az 1389. évi (első) rigómezei csatának valójában az 525. évfordulója volt 1914-ben.

¹ A közlemény címe és leőhelye: *Tisza és a délmagyarországi szerbek*. – Népszava 1914. júl. 2; 154. sz. 6. l.

² A magyar–szerb tárgyalások félbeszakadásának hírért – a Budapesti Tudósító jelentésére hivatkozva – már másnap határozottan cáfolja a Budapesti Hírlap: „Illetékes helyről fölhatalmaztak bennünket annak kijelentésére, hogy több budapesti lapnak az a közleménye, *mintha a szerb egyház ügyeinek ren-*

azt hinné, hogy statárium és tömeges elfogatások és pörök és rémuralom gyógyítják meg a beteg helyzetet, az mondjon le arról, hogy komoly politikusnak vagy éppenséggel államférfiúnak nevezzük.”³

3

1914 júl. 4

A „Népszava” tudósítása a szerbellenes boszniai hatósági intézkedésekről és „Az Est” tudósítójának Stevan Kobasisával, a sarajevói „Srbska Rjecz” Sarajevóból kiutasított szerkesztőjével folytatott beszélgetéséről¹

A bosnyák kormány – hír szerint – úgy akarja helyreállítani a „rendet”, hogy mindazokat a szerbeket, akik „kellemetlen egyének”, kiutasítja Sarajevóból. Kellemetlen egyéneknek tartja azokat az embereket, akik a szerb mozgalmakban részt vettek. A kiutasítások hosszú sorát – amint „Az Est” jelenti – Kobasisa² Istvánnal, a „Srbska Rjecz” főszerkesztőjével kezdték meg. Szerdán délután hat órakor magához idézte dr. Gerde kormánybiztos a főszerkesztőt, és előszóval kihirdette előtte, hogy a kormány örök időkre kitiltotta Boszniából; huszonnégy órán belül el kell hagynia Sarajevót. Kobasisa² kijelentette, hogy tiltakozik a szóbeli határozat ellen, de miután amúgy is kénytelen volna engedni a hatalomnak, kijelenti, hogy Raguzába utazik, mert odavaló illetőségű. A rendőrség szerdán és csütörtökön hatvannál több szerbet utasított ki örök időkre. Ezek között van Athanasia Pavlovics, a „Srbska Rjecz” felelős szerkesztője és Risztó Radulovics, a „Narod” szerkesztője. A kiutasítottakkal tudatták, hogy huszonnégy órán belül el kell hagyniok a várost. Mindenki szabadjegyet kap a határig. A rendőrség folyosói hangosak a zokogástól. A szerb cigányok közül azokat, akik Belgrádba szoktak utazni, mind kitiltották. A kiutasítás napokig fog tartani. Előreláthatólag legalább négyszáz ember lesz kénytelen márol-holnapra elbúcsúzni a bosnyák fővárostól. Ugyanezt az eljárást szombaton megkezdik Bosznia minden községében és városában. Állítólag néhány héten belül négyezer szerb alattvalóval lesz kevesebb Boszniában.

Egy másik jelentés szerint a tartományi főnök pénteken parancsot adott a rendőrségnek, hogy a Sarajevóban tartózkodó, de nem ottani illetőségű diákokat azonnal *toloncolják ki* Sarajevóból. Pénteken délelőtt már *huszonötél több szerb diákot toloncoltak el*. Írást nem is adtak nekik, előszóval tudatták a kiutasítást. A pénteki nap folyamán még legalább ugyanennyi diákot visznek ki a határra.

Beszélgetés Kobasisával

„Az Est” tudósítója beszélgetett Kobasisával, a „Srbska Rjecz” kiutasított szerkesztőjével.

– A „Srbska Rjecz” – mondotta Kobasisa – egyetlen szerb lapja volt Boszniának. Azt kell mondanom, hogy volt, mert a zavargások alkalmával nyomdánkat és szerkesztőségünket teljesen elpusztították. A „Srbska Rjecz” volt az egyedüli szerb újság, amely Dobrodosao (körülbelül az „Isten hozott”-nak felel meg) című vezércikkben köszöntötte a trónörökösöt, de egyúttal rámutatott arra, hogy a szerbek itt nem lehetnek nyugodtak, amíg a Potiorek-Bilinski uralom tart. Arról szólott még a cikk, hogy kívánjuk, hogy a trónörökös keressen közvetlen érintkezést a szerb néppel, és akkor meggyőződhetik róla, hogy lojális, császárhű, és nem olyan fekete, mint amilyennek Potiorek és Bilinski Bécsben festik.

dezésére irányuló akciót a miniszterelnök beszüntette volna, a valósággal homlokegyenest ellenkezik. A miniszterelnök megy a maga útján tovább azzal az erős elhatározással, hogy ezt a kérdést a hozzá fűződő fontos állami és egyházi érdekeket kielégítő és közmegegyezést keltő megoldáshoz juttassa. Mi sem áll tőle távolabb, mint hogy a sarajevói aljas gaztettért a magyarországi szerbség zömét tegye felelőssé.” (A magyarországi szerb egyház ügyei. – Budapesti Hírlap 1914. júl. 3; 155. sz. 3. l.)

³ Az osztrák rendszer csődje. – Budapesti Hírlap 1914. júl. 1; 153. sz. 1. l. – L. kötetünkben A/2. sz. alatt.

¹ A közölt tudósítások címe és lelőhelye: *Négyezer szerbet kiutasítanak – Beszélgetés Kobasisával.* – Népszava 1914. júl. 4; 156. sz. 5. l.

² Az újvidéki Zastava egykorú híradásaiban: *Kobasisa* (vö. pl. 1914. júl. 3; 135. [regg.] sz. 1. l.).

– Mélyen megrendített bennünket a tragédia. Őszintén sajnáljuk a történeteket, és fájdalmasan kell tapasztalnom, hogy anarchisták véres cselekedete miatt egy egész nemzetet tesznek felelőssé.

– Öt órán át tartottak a tüntetések és zavargások. Szabad volt az út. Miért türte ezt Potiorek?... Amennyire elítéljük Potiorek politikáját, annyira rokonszenves nekünk báró Kolasz és dr. Gerde, akik gavallér emberek. Kolaszt és Gerdét sohasem támadtam lapomban, csak Potioreket. Egyáltalában mi szerbek jobb viszonyban voltunk a magyar urakkal, mint a cseh és az osztrák tisztviselőkkel.

– Téves az az állítás, hogy az ostromállapot kihirdetése után nem volt rablás. Igenis volt, mégpedig több. Egy órával a statárium kihirdetése után többek között föltörték Katic Marko kereskedő és szállodás kasszáját, és ebből 2200 korona készpénzt és ékszer raboltak el. Bizonyos, hogy a történetek után egy szerb párt sem áll többé szóba Potiorekkel. Csodáljuk, hogy Mandics, aki bosnyák-horvát, semmit sem tett védelmünkre. De ez részben érthető, mert Potiorek a mindenható. A merénylet tönkretett bennünket, legalább húsz évre visszavetette politikánkat.

– Ebbe a lakásba (Bezmanova-Ulica 8) a merénylet napján költöztem be. Bútoraim az utcán állottak, a tömeg teljesen összezúzta. Egy ember fejbeütött, egy másik késsel megszurta ajkamat. (A sebhely még be van ragasztva.) Három napig betegen feküdtem, és a „Bosnische Post” azt írta, hogy bujkálok. A szerkesztőségem eltűnik örökre Sarajevóból. Két munkatársamat, Vargics Jovót és Palavestra Jovót letartóztatták, mert többször beszélgettek Princippel. Pavlovics Athanasz felelős szerkesztőt, aki csak fizetett strohman[n]unk volt, kitiltották. Eladtam még megmaradt bútoraimat, és feleségemmel ma este elutazom Raguzába a szüleimhez. Horvátországba nem mehetek, mert fél évi fogházra vagyok ott elítélve.

– Még egyet. Önök, magyarok tévesen ítélnék meg bennünket. Mi barátkozni szeretnénk a magyarokkal, mert nekünk mindenki természetes barátunk, aki Ausztriának nem barátja. A szerbek Magyarország, a horvátok Ausztria barátai. Itt Boszniában nincsen dualizmus, itt csak a császárt és Ausztriát ismerik. Magyarország rovására mindent Ausztria érdekében követnek el. Ez a Potiorek politikája...

Kobasisa, mint az interjúból kiderül, azt hitte, hogy Raguzába utazhatik. Megtudtam, hogy az éjszaka folyamán a rendőrség emberei Horvátországba vitték. Ott bizonyára letartóztatták kitöltetlen büntetése miatt.

4

1914 júl. 5

Pribicsevics Milán szerb vezérkari őrnagy tiltakozó nyilatkozata a sarajevói merénylet nyomán személyével kapcsolatban felmerült bűnrészességi híresztelések ellen¹

Belgrád, júl. 4.

*Pribicsevics Milán*², akit az újságok a nyomozás eddigi adatai alapján bűnrészességgel vádoltak meg, a szerb sajtóiroda útján a következő távirati tiltakozást teszi közzé:

– A legkategorikusabb tagadást kell az újságok vádjaival szembeszegezmem, és kijelentem, hogy sem a merénylet szerzőivel nem volt semmi összeköttetésem, sem pedig a sarajevói eseményekkel összefüggésben nem vagyok. Ez a vád éppúgy, mint az a másik, amelyet a zágrábi hazaárulási pör³ alkalmával ellenem emeltek, azt célozza, hogy gyanúba keverje fivéreimet,⁴ akik Horvátországban aktív politikusok, és ily módon a szerb-horvát koalíciót kompromittálja. A vizsgálat e vád alaptalanságát éppúgy meg fogja állapítani, mint ahogy a zágrábi vád alaptalanságát megállapította.

¹ A közlemény címe és lehelhelye: *Pribicsevics Milán tarjad.* – Budapesti Hírlap 1914. júl. 5; 157. sz. 11. l.

² *Pribičević* Milán (1877–1937) szerb katonatiszt, egykori osztrák–magyar hadseregbeli főhadnagy; 1914-ben a szerb királyság vezérkari őrnagya, a szerb katonai titkosszolgálat vezetője és a Narodna Obrana egyesület titkára.

³ L. Iratok V. köt. 47. sz. irat.

⁴ *Pribičević* Szvetozár, Ádám és Valér (vö. uo. 258–259. l.).

5

1914 júl. 7

A belgrádi Omladina ifjúsági egyesület 1914. július 3-i gyűlésének határozata a sarajevói merénylettel kapcsolatban a magyar munkássajtó szöveggözlésében¹

A belgrádi délszláv nacionalista Omladina július 3-án gyűlést tartott, amelyen a sarajevói merényletet követő eseményeket tárgyalták, és végül a következő határozati javaslatot fogadták el: 1. A tévútra vezetett tömegeknek az ártatlan szerb lakossággal szemben tanúsított magatartását és viselkedését a legélesebben elítélik. 2. Az egész világ előtt fölemelik tiltakozó szavukat az ellen, hogy az osztrák hatóságok *jóváhagyták és támogatták az öntudatlan tömegek vandalizmusát*. 3. Az Omladina örömeinek ad kifejezést afölött, hogy a Frank-pártnak kirohanásait a délszláv nép egész horvát része helyteleníti. 4. Az Omladina *üdvözli* a horvátokat, szerbeket és szlovéneket, akik hallatlan és indokolatlan támadásokat kénytelenek elviselni, és megtartották teljes büszkeségüket. E határozati javaslatot a félhivatalos „Samouprava” kormánylap kivételével az összes lapok közlik.

6

1914 júl. 10

A „Világ” újvidéki tudósítójának cikke a déli megyékben a sarajevói merénylet utáni napokban észlelt állapotokról¹

Újvidék, július 9.

(Saját tudósítónktól.) Valami történik, valami készül ideleln a Délvidéken. Sajátságos és ijesztő jelenségeknek vagyunk figyelői, és rettegő lélekkel kérdezzük, mi fog történni velünk szerbekkel? Mi készül ellenünk?

Karlócán Stilinović rendőrfőbiztoshoz beállított vagy hatvan horvát, élükön Holik és Benko kereskedővel és Hornung járásbírósi írnokkal, s bejelentették, hogy Karlóca horvát polgársága éjjel sarajevói módra fog tüntetni a szerbek ellen, s a szerb gimnáziumban, pátriárkái palotában, a nemzeti alapok házában, a szerb szemináriumban és egyéb szerb nyilvános és magánházakban rombolni fog, *s kérte ezen hazafias munkájukhoz a rendőrség támogatását*.

Nincs pozitív adatom arról, hogy Stilinović rendőrfőbiztos mit szólt a bejelentéshez. De elment dr. Krasović Lévin ottani ügyvédhez, aki a horvátok vezére, s vagy egy óra hosszat tárgyalt vele.

Miután a karlócai tüntetők rendőri segítséget nem kaptak, átmentek a pár kilométernyire fekvő Pétervárad-major községbe, s ott toborzottak össze maguknak vagy hetven főnyi tüntető-és romboló-jelöltet. Csakhogy eközben a karlócai szerb lakosság is értesült a horvát testvérek barátságos készülődéseiről. Az a négy karlócai szerb fiatalember, aki a szerb-török és szerb-bolgár háborút mint komitácsi végigküzdötte, az est beálltaig *összeszedett vagy százhusz fegyveres embert*, akik egy nagy borospincében várták az események bekövetkezését. Azonkívül bejelentették a szerb lakosoknak, hogy az éjjel legyenek résen, s gondoskodjanak védőeszközről: fegyverről, fejszéről, vasvillákról. Azonkívül forraljanak vizet, amelybe öntsenek erős paprikát, szemvíznek a horvát testvérek részére. Egyben átüzentek a három kilométernyire fekvő Bukovác tiszta szerb községbe, amelynek lakosai rettegett verekedők, hogy mi készül a szerbség ellen Karlócán. Bukovácban nyomban összeállt *hatvan fegyveres legény*, akik *megszállották a pétervárad-karlócai utat*, a pétervárad-majorbeliek fogadtatására. Azonkívül köteleztek minden lótulajdonost, hogy lovát készen tartsa, hogy a Karlócán félrevert harangszóra át tudjanak Bukovácra Karlócára nyaralni, egy kis testvéries fejbeveréshez.

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A szerbek tiltakozása*. – Népszava 1914. júl. 7; 158. sz. 7. 1.

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *Mi készül a Délvidéken?* – Világ 1914. júl. 10; 161. sz. 9. 1.

Szerencsére azonban: nem történt semmi. Egy szerb rendőr bement a szerb készülődést Stilinović rendőrfőbiztosnak, ez nyomban megizente barátjának, dr. Krasović Lévin ügyvédnek, s így a tüntetések és rombolások egyelőre elmaradtak. *De a szerb templom harangozóját letartóztatták*, mert neki kellett volna a harangokat félreverti, hogy a bukóciák jöjjenek segítségül. A szerb templom harangozója még most is le van tartóztatva...

A karlócai szerbek szörnyű izgalomban vannak, mert sohasem tudják nappal, mit hoz az éjszaka. Többen a vagonosok közül már elköltözni is készülnek Karlócáról.

A *Branik* című újvidéki napilap mai száma a következőket írja:

Pancsován ma délelőtt elment egy idegen dr. Milutinovics Miklóshoz, s bemutatkozott mint „Pribicsevics Milán őrnagy megbízottja”, aki misszióval küldötte őt Pancsovára dr. Milutinovits-hoz, Jovanovits Pál és Kamenkó kereskedőkhöz, dr. Kaszapinovits Szvetisláv és dr. Sztanojevits Branisláv ügyvédekhez. Azt kívánta ezen uraktól, hogy *írjanak neki alá egy tiszta ív papírost*, annak az igazolására, hogy járt náluk. Természetesen dr. Milutinovics Miklós nem írt neki alá semmit, mire a „megbízott” finoman eltávozott. Milutinovits pedig elsietett Sztanojevitshez, akivel felmentek a polgármesterhez, hogy neki ezen esetet bejelentsék, s kérjék a pancsovai szerbség részére a védelmet ilyen *agent provokátor* ellen. A polgármester teljes védelmet ígért, s az ügyet azonnal átadta a rendőrségnek.

Figyelmeztetjük polgártársainkat, hogy *őrizkedjenek* minden agent provokátortól, s minden ilyen esetet jelentsenek fel azonnal a hatóságnál, mert tudni kell, hogy *Pribicsevics Milán őrnagy-nak ezen pancsovai „megbízottja”* is egy oly „Erkölcsei bizonyítvány”-nyal utazik, melyet részére épp a napokban egy délmagyarországi város polgármestere állított ki, *az illető városi tanács peccsétével ellátva*. Pribicsevics Milán megbízottja utazik a magyar hatóságok erkölcsi bizonyítványával.

Reméljük, hogy a hatóságoknak sikerülni fog megállapítani, kinek az agent provokátörje volt ezen pancsovai „Pribicsevicsiánus”. S midőn meg lesz állapítva, azt is be fogjuk jelenteni, mert a pancsovai szerbek addig nem fognak nyugodni, amíg azt hivatalosan meg nem állapítják és ki nem hirdetik.

7

1914 júl. 16

A „Budapesti Hírlap” vezércikke a képviselőházban a szerb nacionalista mozgalomról legutóbb elhangzott interpellációkkal kapcsolatban¹

Budapest, júl. 15.

A most élő nemzedék idegrendszerre nem tud rövid idő alatt megküzdeni az Európa területén folyó háború izgalmaival. Ha azt az általános ideges nyugtalanságot nézzük, amely a francia és angol politikai és társadalmi életben, az egész Közép-Európában, de főleg nálunk, a balkáni vérontásokhoz legközelebb álló területeken uralkodik, arra a következtetésre jutunk, hogy inkább a nemrég elmúlt véres jelenetek után következett és szünni nem tudó idegvibrációról van szó, semmint újabb háborútól való aggodalomról. A véres elintézéshez már inkább csak gyarmati háborúk alakjában szokott modern társadalmat ideges nyugtalanságban tartja a balkáni feszültség, a nemrég esett gyilkosság, amit csak fokoznak az Albániából jövő izgató hírek.² Mert a közvetlen jövőt illetően ilyen idegeskedés nélkül nem lenne lehetséges olyan mértékben aggodalmaskodni, hogy megakadjon az egész közgazdasági élet, és romhalmazzá váljanak az európai tőzsdék büszke értékpapotái. Hiszen világos, hogy Oroszország nem fog háborút viselni azért, hogy egy fejedelmi személy meggyilkolásával elkövetett gáztett ne legyen méltóan, az összes bűnösökre kiterjedően, megtorolható. Franciaország nem fogja mérszárszékre vinni erősen fogyó fiait a szerb lázalmokért. A monarchia intéző körei és elsősorban ősz uralkodónk csak a legvégső s ma alig elképzelhető esetben engednének helyet a háborús lehetőségnek. Csupán néhány kalandor balkáni politikus, semmit sem veszthető, de esetleg nyereségre számító, könnyű győzelmektől megrészegetett szerb katona-

¹ A vezércikk címe és leköhelye: *Interpellációk a Házban*. – Budapesti Hírlap 1914. júl. 16; 166. sz. 1–2. l.

² 1914 tavaszán felkelés bontakozott ki az I. Vilmos néven nem sokkal azelőtt trónra lépett Wied Vilmos német herceg uralma ellen; a felkelők körülzárták a fővárost, Durazzót (albánul Durrësi), és még az év szeptemberében az ország elhagyására kényszerítették az uralkodót.

tiszt kívánja a háborút. De ezek megrendszabályozása megeshetik minden nagyobb erőkifejtés, minden nagyobb európai komplikáció földidézése nélkül. Valószínű tehát, hogy sokkal nyugodtabban ítélné meg az aktuális politikai helyzetet az európai publikum, ha a nemrég múlt balkáni háború véres emlékei nem zavarnák még mindig lelki egyensúlyát, s nem okoztak volna nagy pusztítást a gazdasági élet normális menetében is.

Az általános ideges nyugtalanság jutott kifejezésre abban a körülményben is, hogy ma három balkáni tárgyú interpelláció hangzott el a Házban. Apponyi Albert gróf a szerb mozgalomról, Szmrecsányi György a szerajevói összeesküvés belgrádi vonatkozásairól³, Polónyi Dezső a magyar alattvalók szerbiai biztosságáról kívánt a miniszterelnöktől fölvilágosítást. Meg kell állapítanunk, hogy a nevezett ellenzéki férfiak e föllépésükkel két irányban is szolgálatot tettek az ország fontos érdekeinek. Egyrészt az ellenzéki csoportokat ilyen módon még határozottabban bevonták a rendes parlamenti tárgyalásba, másrészt pedig módot adtak Magyarország miniszterelnökének arra, hogy olyan kérdésekben adjon hiteles tájékoztatást a közérdeklődésnek, amelyek már hetek óta a legnagyobb bizonytalanságban tartják nemcsak a kettős monarchia, hanem az egész Európa politikai és társadalmi életműködését. Minden érv és szempont amellet szól, hogy a magyar miniszterelnök mai nyilatkozatainak meglesz a maga nagy hatása az egész Európa politikai és egyéb közéleti vezető köreire, s a nyugtalan feszültség érzése nálunk is a hozzánk illő józan várakozásnak, illetve a határozott, nyugodt cselekvésben való bizalomnak fog helyet adni.

Szerbiát, – a trónörökösünk meggyilkolásával kapcsolatosan az ottani kormánytól várt intézkedéseket és a külföldi nagyszerb propaganda komoly megrendszabályozását illetőleg Tisza gróf miniszterelnök ma sem mondhatott érdemileg többet, mint ma egy hete mondott. A szerajevói vizsgálat még nincs befejezve, a gyilkosság belgrádi vonatkozásai még nincsenek végérvényesen megállapítva, tehát nem állíthatók föl határozottan és konkrét módon a szerb kormánytól való kívánságaink sem az egyik, sem a másik irányban. Tett azonban a miniszterelnök mellékesen olyan nyilatkozatot, amely a vizsgálat után elkövetkező föllépésünk erélyessége és komolysága tekintetében nemigen hagyhatja kétségben a belgrádi cinkosokat és obranistákat. Szmrecsányinak egy félreértésre okot adó nyilatkozatára reflektálva hangoztatta a miniszterelnök, hogy igenis készen vagyunk a fegyveres föllépésre közgazdaságilag is. Komoly ember pedig ma képtelen lenne annak csak a föltételezésére is, hogy Szerbia és a szerb kormány azonosítsa magát egynéhány gonosztevővel, s csak háború árán tegye lehetővé a kettős monarchia megsértett jogrendjének megtorlását és életérdekeinek hathatós megvédelmezését. Azt hisszük tehát, hogy a háború lehetősége ma megnyugtató irányban tisztázódott, s a művelt népek várakozása is kielégített abban a tekintetben, hogy a monarchia teljesen jogos alapon, más szuverén államok érzékenységét kímélő korlátok között, de véget fog vetni a Szerbiában folyó s az európai békét állandóan fenyegető üzemeknek.

Megnyugtató hatással lesznek a miniszterelnöknek a belgrádi izgalmas vasárnapot illető nyilatkozatai is. Egyes fővárosi újságok rémhíreket terjesztettek a Belgrádban lakó magyar és osztrák alattvalók ellen készülő pogromról, a belgrádi követünk ellen tervezett merényletről, komitádzsik tömeges Belgrádba nyomulásáról és a többi. A valóság az, hogy követünk kapott bizalmas információkat a belgrádi magyarok és osztrákok meg az ő ellene készülő tüntetésekről, s meg is tette a szükséges lépéseket a szerb kormánynál. Erre a szerb kormány erős rendőri és katonai felügyelet alá helyezte a városnak állítólag fenyegetett részeit. De semmiféle tüntetés, sőt efféle próbálkozás sem volt; a rendőrség közbelépésére nem volt szükség. Az ország tehát két teljes napig hiába volt nagy izgalomban, és hiába igyekeztek a teljes felelősségérzéssel dolgozó komolyabb újságok az izgalmat okozó híreket igazi értékükre leszállítani. Ma olyan időket élünk, amikor mindenki hajlandóbb a rossz híreket elhinni, mint a cáfolásukat.

Végül különösen nagy fontosságúaknak kell mondanunk a Bosznia-Hercegovinát és társországainkat illetőleg tett nyilatkozatokat. Nem az juttatta homloktérbe az annektált tartományokban a szerbeket, mintha Burián báró volt közös pénzügyminiszter szakított volna a Kállay Béni nagy nevéhez fűződő hagyományokkal⁴, hanem a fejlődő élet s az, hogy a lojálisokul fogadkozó szerbek támogatására is szükség volt ahhoz, hogy Bosznia és Hercegovina megtehessék az első lépéseket a saját dolgaiknak saját erejükkel való eligazítása terén. Oktalanság lett volna visszautasítani a horvát-szlavonországi horvát-szerb koalíciót is, melynek tagjai minden fenntartás nélkül ráállottak az unionizmus törvényes és reális alapjára. De mindez nem akadályozza meg a Bosznia-Her-

³ L. 27. II. B) sz. alatt.

⁴ L. Szmrecsányi György interpellációját (27. II. B) sz. irat), valamint br. Burián Istvánnak e tárgyban gr. Tisza István miniszterelnökhöz intézett 1914. júl. 16-i magánlevelét (27. III. B) sz. irat).

cegovinát kormányzó tényezőket, illetve a magyar kormányt és a vele szolidaritásban levő bánt, hogy minden illojális agitációnak a legenergikusabban véget ne vessenek, s meg ne tegyék egész hosszú sorozatát az intézkedéseknek, amelyek az e területeken elharapódzott visszaéléseket gyökerestől kiirtják. Nem fogunk kapkodni, színpadi hatásokra dolgozni, szóval erélyeskedni, de komolyan és határozottan cselekedni, mint érett népek kormányzása cselekedni szokott.

A mai interpellációs vita egyébként azt az érdekes és fontos valóságot hozta nyomatékosan fölszínre, hogy a déli határainkon elharapódzott délszláv agitációval szemben politikai pártjaink között érdemileg nincs nézeteltérés, s hogy a felelős kormány az egész nemzet lelkes támogatására számíthat minden módon és irányban, amidőn biztosságunkról és állami tekintélyünkéről ez agitáció elődsíjait leoperálja. Ez egyértelműségnek meglesz a kellő külső és belső politikai hatása is.

8

1914 júl. 18

Volt szerb nemzeti-egyházi kongresszusi képviselő vezércikke a „Budapesti Hírlap”-ban a szerb egyházi autonómia és a magyarországi szerb pártok összefüggéséről¹

Újvidék, július.

A magyarországi szerbek egyházi autonómiája még ma sincs rendezve. E kérdés állandóan valami válságféle állapotban van, és pedig 1868 óta, amióta a szerbek vezérférfiai már egyszer komolyan hozzáláttak a rendezéséhez. Különös jelenség ez, mert e természetellenes állapotot orvosolni nemcsak hogy nem nehéz, hanem ellenkezően, igen könnyű dolog, mert itt egyébre sincs szükség, mint megteremteni az egyetértést a szerb nép, a magyar kormány és az egyházi szerb epizkopátus között, ami nem is újdonság, mert ezt tudták és tudják mindazok, akik 1868 óta foglalkoztak az egyházi autonómia rendezésével. Ha tehát ez olyan könnyű dolog, és rendezése mégis lehetetlennek látszik, nyilvánvaló, hogy itt kell valakinek lenni, aki az egyházi autonómia végleges rendezését nehezíti és akadályozza. A szerb nép ebben a kérdésben az epizkopátust és a magyar kormányt hibáztatja, ezek pedig a szerb népet. Mi azt véljük, hogy itt elsősorban a szerb nép a hibás, illetve ez egészen ártatlan, hanem bűnösök azok, kik évtizedek óta egyéni önző és anyagi érdekből a szerb nép vezéreikül feltolták, és jelenleg is állandóan feltolják magukat. Bűnösök a szerb radikális és szerb liberális pártok megöszült vezérei, kik előtt a szerb egyházi autonómia csak kenyér-kérdés, mert belőle, illetve kríziséből tartják fenn magukat már 1868 óta, belőle éltek és élnek. A fiatalabb nemzedéknek itt nincs beleszólása. A régi pártvezérek maguk közelében senkit meg nem tűrnek, de különösen nem a „szerb ügynek amaz árulóit”, kik nem tudják elképzelni, hogy magából az egyházi autonómia rendezetlenségének a kérdéséből ma tisztességesen meg lehessen élni. Ilyen erkölcstelen elveken alapulnak, sajnos, a mi régi szerb pártjaink; áll ez elsősorban a szerb liberális pártra, amelynek vezérkarában ma a szerb népnek nagy öröme hetven éven alóli számottevő egyén nincs is. Még öt évvel ezelőtt – mielőtt a radikális pártban a nagy szakadás beállott volna – a fiatalabb szerbek is mind a radikális párthoz tartoztak. Igaz, a radikális vezérek mellett szerepük csak az ötödik sorban volt, de ezt a helyet is szívesen elfoglalták, s kénytelenek voltak elfoglalni, mert az önző liberális pártban a fiatalság részére még a harmincadik sorban sem volt hely a nyilvános politikai szereplésre.

A szerb *liberális párttal* (mely még a Brankovics patriárkát választó kongresszuson vezérszerepet játszott, már a közelmúltban a szerb nép előtt annyira lejáratta magát, hogy az utolsó, 1910/11. évi egyház-kongresszusra egy pártjabeli képviselőt sem volt képes küldeni) nem érdemes sokat foglalkozni, különösen most nem, amikor köztudomású, hogy a szerb liberális párt ma teljesen szétzüllött, főleg ama politikai ténykedése miatt, amelyben a kongresszusi fiskalátusért² való harminc évi elkeseredett és ellenfeleit gyalázó küzdelme után a szerb radikális párttal lépett szövetségre, úgyhogy ma az idősebbek közül e pártban a pártvezéren és első hadsegédjén kívül számottevő párttag alig található.

¹ A vezércikk címe és lelőhelye: *Szerb egyházi autonómia és a szerb pártok. Írta egy volt kongresszusi képviselő.* – Budapesti Hírlap 1914. júl. 18; 168. sz. 1–3. l.

² *Fiskalátus*: ügyvédi hivatal, jogi képviselő (lat.).

A radikális párt ellenben ma még aktív, azért róla itt több mondanivalónk lesz. Ez is már sok fázison ment keresztül, de különösen öt évvel ezelőtt ment át nagy megrázkódtatáson, amikor a párt negyedik-ötödik sorában levő fiatal párttagok föllázdak, és elkezdték a házi szennyest szapulni. Nyomban beállott a pártválság, lemondott a megöszült pártvezér, és mikor még ez sem volt elegendő, amikor a fiatal disszidensek valamennyi rokkantnak a párt vezetőségéből való eltávolítását követelték, a régi pártvezérek, akik befolyásukat féltették, az anyapárt vezérkarában többségben lévén, a vezérek közül négyet a pártból kizártak, mert tudták, hogy ők csak zavarosban tudtak halászni, és ez nem lesz lehetséges, ha az egyetemes lelkű fiatalabb vezérek a pártban maradnak.

Így keletkezett a radikális pártból két párt, az ó- és új-radikálisok pártja, illetve az 1867-es alapon szervezett *szerb néppárt*. Ez az új párt gyorsan fejlődött, éspedig öneréjéből, mert a többi szerb pártból nemcsak hogy senki sem támogatta őket, hanem politikájukat a szerb ügy árulásának deklarálták, éspedig abból az egyszerű okból, hogy pártprogramját az 1867-es alapra helyezve azzal az egyedüli politikailag korrekt jelszóval kezdte el politikai működését, hogy a magyarországi szerbeknek éppúgy, mint a szászoknak csak reális politikát szabad folytatni. De ezek az áskálódások nem használtak, a szerb néppárt a radikális párttól két legerősebb és legnagyobb kerületét hódította el, és az 1910–11. évi szerb nemzeti-egyházi kongresszusra két világi és egy egyházi képviselőt küldött. A radikális pártnak fiatalabb tagjai kitakarították a radikális darázs-fészket; az utolsó egyházi kongresszuson e párt közreműködésével hivatalosan megejtett vizsgálat alapján megállapították, hogy a radikális párt vezetői hét évi kormányzatuk alatt a többi között például a nemzeti alapokból pártjukhoz tartozó ügyvédjeiknek peres és peren kívüli munkálatokért 452 000 koronát adtak ki. Alattuk a nemzeti alapok pénztartaléka szaporodás helyett 840 000 koronával csökkent, és végül a beocsini cementgyár ügye miatt a nagy nyilvánosság előtt még ma is azért lármáznak a radikális pártvezérek, mert két tagtársuknak ez ügy tanulmányozására a nemzeti alapoknak felszámított 60 513 korona 78 fillért keveslik, és mert most már maguk is belátják, hogy vége a régi jó világnak, és hogy jövőben nincs többé kilátás arra, hogy ezt a közkedvelt ügyüket továbbra is a fönt elsoroltaknak megfelelő javadalmazás mellett kezelhetik. Íme így festettek és festenek a magyar ellenzék barátai és a szerb egyesült pártok dicső oszlopai, az öreg radikálisok.

*

Az elszámolás napja 1912. évi június hónap 12-én következett el. Ezen a napon a megtartott egyházmegyei zsinati választásokon a szerb néppárt csúfosan leverte a radikális pártot. Győzelme azonban csak erkölcsi győzelem maradt, gyümölcsét le nem arathatta, gyakorlatilag nem effektuálhatta, mert az 1912. július hónap 24-én legfelsőbb kéziratral hatályon kívül helyeztetett az egyházi önkormányzatra vonatkozó összes rendeletek, és hatályba visszahelyeztetett az 1868. évi gyakorlat. Ez elsősorban a szerb néppártot sújtotta. És mégis, míg a többi szerb párt a beállott rendkívüli állapotok miatt saját bűnükért egetverő lármát csapva az összes hitközségeket ellenállásra szólította föl, addig a szerb néppárt 1912. évi augusztus hónap 11-én a párthoz tartozó kongresszusi képviselők² által Óbecsén összehívott pártértekezleten hozott rezolúciójában kimondta, hogy a szerb pártok által tervezett és minden komolyságot nélkülöző ellentállást helyteleníti, mert az egyházi önkormányzat rendezése nem függ csupán az egyházhoz tartozó laikus elemektől, hanem egyrészt a szerb egyházi episzkopátustól, másrészt a magyar kormánytól, azért elsőrendű kötelessége minden hazafias érzésű magyarországi szerbnek, hogy közreműködjék oly irányban, hogy ezekkel az illetékes tényezőkkel közmegegyezést teremtsenek, annál is inkább, mert a beállott rendkívüli állapot gyöngeségünknek és politikai éretlenségünknek következménye, és mert vezérebereink sohasem vették figyelembe azokat a viszonyokat, amelyekben élünk, és nem voltak figyelemmel azokra a körülményekre, amelyek elkövetkezhetnek. Ezt az irányt képviselte különösen a szerb néppártnak hivatalos orgánuma, a *Szrpsztvo* is, hangsúlyozván, hogy a szerb néppárt nem hajlandó harcolni azok ellen, akik a szerb népnek javát előmozdíthatják és kik nélkül autonómiánk sikeres rendezésére nincs kilátás; minden politikai akció csak akkor lehet sikeres, ha az érvek akciójára redukáltatik. Tehát mindazt, ami ebben az ügyben történt, bármennyire sajnálatos, tragikusnak tekinteni nem szabad, mert erős a hitünk, hogy az egyházi hierarkia hazafias fiainak segítségével meg fogja teremteni az egységes alapot egyházi autonómiánk fejlesztésére, okulván a negyven évi keserű tapasztalásokon és az egyházban beállott más

² Az eredetiben: pártjához tartozó kongresszusi képviselői.

kellemetlen szituációkon. A mai rendkívüli állapot csak átmeneti, és időtartama teljesen tőlünk, illetve a szerb népnek okosságától és józanságától függ. Ez volt íme a szerb néppártnak az elfoglalt álláspontja a szerb egyházi autonómia felfüggesztésében. Olyan álláspont, amelynek korrektségéhez kétség sem férhet, s amelyet mindazáltal az összes aktív és passzív szerb pártok elítéltek, vezéreit mungóknak, klerikálisoknak és a szerb ügy árulóinak jelentvén ki, holott ezt az álláspontot két évi meddő küzdelem után ma valamennyien akceptálják.

A szerb liberálisok és radikálisok, akik egymást csupa kenyéririgységből harminc éven át gyalázták, egymással kibékültek. De nemcsak ők, hanem a szerb önálló párt is, melynek égisze alatt az utolsó egyházi kongresszuson az a nagy radikális porolás megtörtént, fátvolt vetve a múltat, azokkal az emberekkel, akiket üzelmeik miatt rövid idő előtt a nagy nyilvánosság előtt megbélyegzett, belépett a közismert frivol játékba, magával rántva azokat a nacionalistákat és internacionalistákat is, kik a demokrácia jelszava alatt már tíz év óta mindig a születés stádiumában vergődnek, és akiknek ez alatt a tíz év alatt több hívük sohasem volt, mint amennyit kezök ujján össze lehet számlálni. Az egész mozgalomban legsajnálatosabb az, hogy a *horvátországi önálló szerb párt*, amely ma hivatva érzi magát, hogy a számban vele egyenlő, de vagyonban és intelligenciában sokkal erősebb magyarországi szerb népnek sorsát is irányítsa, és amely ezt a jogát minden szerbtől elismertetni kívánja, szakítva politikai múltjával, belépett egy elkeseredett küzdelembe, éspedig a politikailag legmegbízhatatlanabb elemmel, és oly csatára készült, amelyet előbb veszített el, mintsem igazán belefogott volna.

A szerb pártoknak az egyesülése a szerb népben nagy megdöbbenést keltett. Egyrészt megbotránkozott a liberális pártnak a radikális párttal való egyesülésén, másrészt érthetetlennek és megmagyarázhatatlannak tűnt fel előtte, hogy a szerb önálló párt is belépett ebbe a tarka társaságba, és a szerb néppártot cserbenhagyta. Az önálló szerb párt ez évi május hónap 20-án tartott értekezletén szövetségeseitől az utolsó kongresszuson lévő „státuszkvónak” a biztosítását követelte, ami azt jelenti, hogy nem bízik meg bennök. A szövetségesek ezt nem fogadták el; széjjel is ment a politikai konkubinátus, mely nem is köttetett szolid elemek erősítésére, hanem azok részére, kik egyedül bűnösek, hogy a szerb egyházi autonómia negyven év alatt rendezhető nem volt.

A szerb egyházi autonómia különösen a múltban elsőrendű fejőstehén volt főleg a szerb pártvezérek részére. Ezt tagadni sem lehet, mert amint a liberális és radikális uralomból tudjuk, a pártvezér mindig a nemzeti alapok ügyésze is volt, tehát egy igen jó üzletnek a feje, amely legalábbis évi harminc-negyvenezer koronát jövedelmezett. Milyen képtelen állapotok uralkodtak és uralkodnak ma is a szerb egyházi autonómiánkban, azt hisszük, hogy a felsoroltak is leendően mutatják, mert belőlük is mindenki megmagyarázhatja magának, hogy mint volt lehetséges, hogy olyan embereknek, mint a radikális pártvezéreknek volt lelki bátorságuk a szerb egyház volt fejét, Brankovics patriárkát, aki a szerb népnek iskolájára és kultúrájára milliókat adományozott, egy kongresszusi nyílt ülésen akkori többségével hazugul és galádul sikkasztónak és oly egyénnek deklarálni, aki nem méltó egyházi főméltóságára.

Ezek után már sok mondanivalónk nincs, legföljebb még a következő két kérdésre adhatnánk feleletet. Az egyik: *hogyan rendezendő a szerb egyházi autonómia*, és a másik: *hogyan kire bízandó a rendezése*. Ami az elsőt illeti, a magyarországi szerb népnek az álláspontja igen egyszerű és határozott, tudniillik a szerb egyházi autonómia nyerjen oly szabályozást, mely kizár minden pártszervezkedést, mert igazán csak így biztosítható a magyarországi szerbségnek egyházi és kulturális fejlődése. Ez pedig főképpen virilizmussal érhető el, mert a tágabb demokráciai alapon való szervezkedésnek itt abszolúte nincs helye, amit az utolsó negyven évi gyakorlat sajnosan igazolt. Az egyházi autonómia magában véve egy konzervatív intézmény, és ez csak akképpen őrizhető meg, ha benne csak oly elem nyer túlsúlyt, amely szeretettel és odaadással viseltetik iránta, nem pedig Istentagadók és az emberi társadalomnak megrontói, kik kapzsiságból, egyéni piszkos érdekeik érvényesítése céljából alapjaiból is könnyedén kiforgathatják azt a nemes célt, amelyet az egyház és a vallás reprezentálhat. Ez az álláspontja a szerb néppártnak is. A második kérdést illetően, amint köztudomású, a horvátországi szerb önálló párt nemcsak hogy hajlandó erre vállalkozni, hanem – nem tudjuk, mi jogon – valamennyi szerb párttól egyenesen követeli, hogy rendezésére neki föltétlen többséget biztosítson a kongresszuson. Mi ezt az elvet nem valljuk, hanem azt hisszük, hogy ezzel a magyar országgyűlés munkapártjához tartozó szerb képviselők is legalább egyforma hatáskörrel, mint a magyar kormányhoz legközelebb állók bízandók meg. Ennek több oka van. Elsősorban, ha az önálló pártra magára bízhatnék ennek az ügynek a vezetése, esetleges többségével megszavaztatná az egyházi vagyonnak oly centralizációját, hogy az anyaországban eladott egyházi vagyon jövedelmei elsősorban a horvát-szlavon-

országi papság segítésére és fönntartására fordítandó[k], ami fölötté igazságtalan, mert a horvátországi szerb papság életviszonyai sokkal kedvezőbbek, mint az anyaországban, miért is a horvátországi papságnak a dotációja az anyaországi szerb papság dotációjával sohasem tehető egyenlővé. A másik ok a szorosabb értelemben vett magyarországi szerbség és [a] Horvát-Szlavonországokban lakó szerbség iskoláügye. Eme fontos kérdés tisztázása kedvéért előadjuk, hogy Horvátországban összesen 17 gör. kel. szerb felekezeti iskola van, míg az anyaországban kétszázötvennél több. Ez a statisztikai adat maga eleve kizárja azt a körülményt, hogy a horvátországi vezérelemek beleszóljanak ebbe az ügybe. Mert ez az ügy is éppúgy bírálendő el, mint a szerb papság javadalmazásának kérdése, de annyiban még nehezebb ez utóbbi kérdés megoldása, mert a szorosabb értelemben vett Magyarországon lakó szerbség felekezeti tanítóságának még ma is szégyenletesen gyöngye a javadalmazása.

*

Ezek nagyjában azok az érvek, melyek miatt – a helyzet teljes tisztázása végett – az egyházi autonómia rendezését a szerb egyházi főpapságon kívül a magyar parlament meghitt egyéneire óhajtánók bízni, mert az egyházi autonómia rendezése főképpen a szorosabb értelemben vett magyarországi szerbségnek áll elsősorban érdekében. Hogy milyen számarányban lesz a jövőendő kongresszuson a józan és szolid elem képviselve, most még nem lehet pontosan megállapítani, mert kétségtelen, hogy a szerb pártoknak és frakcióknak korrupt eleme minden eszközt föl fog használni, – éppúgy, mint az utolsó kongresszuson is –, hogy ez a józan és szolid elem ne érvényesüljön. Hogy a közeljövőben tehát a szerb egyházi autonómiának ez az ügye teljes rendezést fog nyerni, azt nem tudjuk, az ma tisztán a szerb népen, illetve azon múlik, hogy a szerb nép ma politikailag annyira érett-e, hogy képes lesz-e megérteni és eléggé tisztelni jóakaróinak intencióit, vagy továbbra is azokra az élősdiekre hallgat, akik évtizedeken át a bőrére üzérkedtek, és jelenleg is vele akarnak üzérkedni.

9

1914 júl. 18

Hírlapi tudósítás a boszniai és a horvátországi szerb küldöttség gr. Tisza István miniszterelnöknél tett látogatásáról¹

Budapest, júl. 17.

Tisza István gróf miniszterelnöknél ma délután a képviselőházban két küldöttség tisztelgett, az egyik a boszniai, a másik a horvátországi szerbség nevében, hogy hálás köszönetüket fejezzék ki azokért a kijelentésekért, amelyeket *Tisza István* gróf miniszterelnök legutóbbi nyilatkozataiban a szerbségről tett.

A boszniai szerbek részéről megjelent *Dimovics Daniló*, a boszniai tartománygyűlés alelnöke, *Jojkic dr.*, *Vasic dr.*, a szerb nemzeti munkapárt tagjai. *Dimovics Daniló* a küldöttség nevében ezeket mondta a miniszterelnöknek:

Kegyelmes uram! A *szerb nemzeti párt* nevében bátorkodunk legbensőbb és legmélyebben érzett köszönetünket kifejezni excellenciádnak a magyar parlamentben a boszniai és hercegovinai helyzetről és az ott követendő politikai irányelvekről tett nyilatkozatáért. A gyalázatos merénylet és annak utána az ártatlan szerb polgárok vagyonának elpusztítása következtében a boszniai és hercegovinai szerb nép lelkére nagy szomorúság ült. Nagyméltóságodnak beszéde napsugárként hatott. Kegyelmes uramnak beszédében az előítélet nélkül való államférfiúi okosság és a nemes igazságosság szavait hallottuk, melyek Boszniában és Hercegovinában a legszegényebb szerb kunyhóban is örömmel teli visszhangra találtak. E szókat a boszniai és hercegovinai szerb nép a legmélyesegesebb hálával fogja emlékezetében tartani.

Tisza István gróf miniszterelnök azt felelte, hogy fölöttébb kellemesen hat reá az a tény, hogy szavai oly termékeny talajra találtak, és oly hálás visszhangot támasztottak. Szükséges, hogy a mostani időben *hűvös és igazságos ítéletet* alkossanak. Az eddig helyesnek ismert politikai irány-

¹ A tudósítás címe és lelőhelye: *A boszniai és horvátországi szerbek a miniszterelnöknél.* – Budapesti Hírlap 1914. júl. 18; 168. sz. 6. l.

elveket megtartják. Az egyenlőség és igazságosság alapelvei szerint fognak eljárni Boszniának mind a három fő felekezetével szemközt. Mind a három felekezet békés egyetértésben éljen a boszniai állami életben a két tartomány és a monarchia két államának dicsőségére. Ezekért az alapelvekért mindenütt érvényesíteni fogom befolyásomat. Bizonyosak lehetnek abban, hogy bennem olyan barátjuk van, aki önökért rideg megfontolással és meleg szívvel áll helyt, amiről a legközelebbi együttes munkánkban meg fognak győződni.

A küldöttségre igen kedvező hatást tett a miniszterelnök beszéde.

Popovics Dusán és Mazsuranovics² országgyűlési képviselők mint a horvát-szerb koalíció képviselő tagjai a horvát-szerb koalíció szerbsége nevében fejezték ki azután Tisza István gróf miniszterelnök előtt hálás köszönetüket, mely a horvátországi szerbség szívében is visszhangra talált ama nyilatkozatok alkalmával, amelyeket a miniszterelnök legutóbb róluk tett. Tisza István gróf miniszterelnök a küldöttekkel hosszasan és barátságosan elbeszélgetett. Azt a reményt fejezte ki előttük, hogy a horvát-szerb koalíció többségi működése mindinkább szorosabbra fogja fűzni az anyaországhoz való viszonyt.

*

Megemlítjük itt, hogy a miniszterelnöknél járt három bosnyák politikus a boszniai helyzetről egy budapesti újságíró előtt a következő együttes nyilatkozatot tette:

Boszniában ma teljes a rend, és a fölizgult lelkek már megnyugodtak. Különösen a muzulmánok és a horvátok körében tapasztalható a történetek után a reakció. Ma már meg is bánták, hogy megtámadták a békés szerb polgártársaikat, elpusztították szerb polgárok magánvagyonát, iskolákat, árvaházakat, templomokat. A nép széles rétegeiben, különösen a kmetek tömegében, melyet az izgalmak alig érintettek, a nyugalom teljes. Ezek az elemek már élethivatásuknál fogva is konzervatívok, különösen pedig ma, amikor már tudják, hogy öfelsége megadta az előzetes szankciót a kmet-megváltásra vonatkozó törvényjavaslatnak, mellyel az állam a megváltás kamatterheinek egy részét magára vállalja át. Mint bizonyosságot lehet megállapítani, hogy a nép körében megerősödött a dinasztia iránt való lojalitás és odaadás érzete is. Gyakran lehet a paraszti kmetek ajkáról ilyen kijelentéseket hallani: „Eddig az agák és bégek jobbjai voltunk, ma pedig Ferenc József szabad parasztjai vagyunk.” Ami a szábor munkálkodását illeti, két vagy három hónap múlva összeül a szábor, és normálisan folytatja programszerű munkálkodását. A pártközi viszonyok előreláthatóan ugyanazok maradnak, mint ma, ámbár a muzulmánok és horvátok részéről felmerült az az óhajtás, hogy a mai többségi blokk oszoljon föl, és a muzulmánok és horvátok működjenek mint többség, a szerbek nélkül. Minthogy azonban ez az óhajtás sem a budapesti, sem a bécsi mértékadó tényezők tetszésével nem találkozott, nem valószínű, hogy a többségi pártok összeállításában változás történjék. Tisza István grófnak az interpellációkra adott válaszai és mai nyilatkozata a legnagyobb mértékben megnyugtatóan hat a bosnyák közvéleményre, mely Tisza grófban látja a függő kérdések megoldására leginkább alkalmas férfiút.

A bosnyák képviselők délután Bécsbe utaztak, ahonnét Ischlbe mennek, hogy Bilinszki lovag közös pénzügyminiszterrel tanácskozzanak.

10

1914 júl. 28

*Hírlapi tudósítás a 80 éves Dungserszky Lázár bécscsentes-tamási nagybirtokos Nagybecskerekén történt állítólagos letartóztatásáról*¹

Budapest, júl. 27.

Ma jelent meg a kormány fölhívása, mely arra figyelmezteti nemzetiségi honpolgárainkat, hogy ne hallgassanak bűnös izgatók szavaira, és ne vétsenek az állampolgári hűség kötelességei ellen, mert hosszú időre tönkretennék annak a nemzetiségnek sorsát és jövőjét, amely a válság napjaiban az igaz útról eltévelyedne.

² Elírás Mazsuranics (Mažuranić) helyett.

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *Dungserszky Lázár letartóztatása. – Nagyszerb összeesküvés a Délvidéken.* – Budapesti Hírlap 1914. júl. 28; 177. sz. 11–12. l.

Alighogy kihirdették országszerte plakátokon a kormány e fölhívását, máris a haza ellen elkövetett legmegdöbbentőbb hűtlenségről kell hírt adnunk.

*Dungyerszky Lázár*t, a bácsszenttamási nábobot, a leggazdagabb délvidéki szerb család fejét ma *letartóztatták*, és vasra verve *a szegedi Csillagbörtönbe szállították*.

Kiderült, hogy a magyarországi nagyszerb mozgalom vezetője és pénzzel, tettekkel dolgozó lelke a szerb származású *Dungyerszky Lázár*.

A szenzációs letartóztatás Nagybecskerekén történt ma délután. Nagybecskerekén a nyolcvan éves *Dungyerszky Lázár*nak egyéb más ingatlana mellett egy kis korcsmája is van, ahova eddig látszólag békés szerbek szoktak találkozóra összejönni. Az újabb események hatása alatt a hatóságok minden olyan helyet, ahol szerbek gyakrabban összejönnek, szigorúan szemmel tartanak. Legutóbb aztán föltűnt, hogy a kis korcsmában igen sűrűn megfordul *Dungyerszky Lázár*, aki szerb célokra eddig is jelentős összegeket áldozott. Nyomozni kezdtek, s közben rájöttek, hogy *Dungyerszky* nem azért jár a kis csapszékbe, hogy ott kulturális kérdésekről beszélgessen, hanem hogy *összeesküvést szőjön*. Elegendő bizonyíték azonban eleddig nem volt ellene, azért megelégedtek azzal, hogy állandóan figyelemmel tartották. A megfigyelés azonban nem járt kellő eredménnyel, valami titokzatos kéz állandóan értesítette az öreg nábobot, úgyhogy nem lehetett rajtaütni.

Mára aztán elegendő adatot gyűjtöttek össze ellene. *Dellimanics Lajos* főispán és kormánybiztos táviratot menesztett Nagybecskerek rendőrkapitányához, hogy tartóztassa le *Dungyerszkyt*, a főkapitány azonban azt a választ adta, hogy *ezt nem meri megtenni*. Erre katonai hatóság vette kezébe az ügyet, a katonák körülvették a nábob nagybecskereki házát, a katonatisztek behatoltak a kis korcsmába, ahol a magyarországi nagyszerb mozgalom vezetőit, papokat, tanítókat talált együtt, amint éppen ülést tartottak *Dungyerszky Lázár* vezetésével. A katonaság az egész társaságot *letartóztattnak* jelentette ki, és hozzákezdett a házkutatáshoz, amely meglepő eredménnyel járt. Sok kompromittáló levelet találtak, a *pincében azonfölül nagymennyiségű bombát is egy üres boroshordóban*. *Dungyerszkyt* és társait erre *vasra verték, s katonák sorfala* között elszállították. A letartóztatottak között van Nagybecskerek város rendőrkapitánya is. Ő értesítette állandóan *Dungyerszkyt* az ellene tervezett lépésekről. *Dungyerszky Lázár most a szegedi Csillagbörtön foglya*.

Az összeesküvők elszállítása után ismét fölkutatták töviről-hegyire a házat, s ekkor újabb meglepetés érte a katonákat. Egy titkos fülkében ugyanis ráakadtak a titkos társaság irattárára, amelyből kitűnt, hogy állandó összeköttetésben állott a társaság a szerbiai *Narodna Obrana* egyesülettel, ugyanazzal, amely a szarajevói merénylethez a bombát szállította. A *Narodna Obrana*t a letartóztatott *Dungyerszky Lázár* – ez ugyancsak az irattárból derült ki – *igen nagy pénzösszeggel támogatta*.

Van olyan verzió is, amely úgy tudja, hogy a letartóztatás *Szent-Tamáson*, a nábob birtokán, a templomban történt, ahol vele együtt a falu igen sok szerb lakosát s a nábob egyik fiát is letartóztatták.

A szenzációs eset híre hamar szertefutott, s este a Hungária szállóban együtt vacsorázó képviselők is erről beszélgettek. Javában folyt az izgatott találgatás, amikor belépett *Dungyerszky Lázár* fia, *Dungyerszky Gedeon* országos képviselő. Senki se vette hamarjában észre, és a diskurzus folyt tovább. *Dungyerszky Gedeon* a beszélgetésből megtudta, hogy atyjáról van szó. Nem szólt egy szót sem, fölemelkedett helyéről, és távozott.

A *Dungyerszky* család egyike a leggazdagabbaknak a Délvidéken, s széles körű üzletei vannak az ország minden részében. Bácsbodrog vármegye búzakereskedelmének nagy részét ők bonyolítják le, s azonkívül óriás birtokaik vannak, amelyek értéke jóval meghaladja a hatvanmillió koronát. A *Dungyerszky* családnak összesen hetvenkét gőzmalma van, s a család Újvidéken tartja székhelyét, ahol *Dungyerszky Lázár*nak és fiainak: *Bogdánnak*, *Gedeonnak* és *Jocónak* külön háztartása van. A családnak Budapesten a Szabadság tér 1. számú palotájában, amely szintén a család birtoka, van állandó lakása, s *Dungyerszkyék* az évnek egy jó részét itt töltik Budapesten. A *Dungyerszky*ek tevékeny részt vettek mindig a szerb közéletben, és anyagilag támogattak minden szerb kulturális törekvést. Emlékezetes, hogy tavaly, amikor a szerb sebesültek részére Belgrádban gyűjtést rendeztek, *Dungyerszky Gedeon* maga több ezer koronát ajándékozott erre a célra, s ugyanakkor a magyar sajtó meg is támadta őt. De nemcsak *Dungyerszky Gedeon* országgyűlési képviselő, hanem a család többi tagja is adakozott, s módjukban volt mindig a nyilvánosság legteljesebb elvonásával cselekedni. Azok, kik a családot közelebbről ismerik, tudják, hogy a család meglehetősen nagyszerb érzelmű, bár a nyilvánosság előtt mindenkor siettek tiltakozni ez ellen a gyanúsítás ellen. *Amikor Hartwig belgrádi orosz követet nemrégiben eltemették, az egész Dungyerszky család ott volt a temetésen a gyászolók között, s azoknak a budapesti embereknek, akiknek*

alkalmuk volt végigszemlélni ezt a temetést, feltűnt az a közeli viszony s az a szíves érintkezési mód, melyet a Dungyerszkyek tartottak fenn a szerb közélet vezető tagjaival.

Ma éjjel beszéltünk *Dungyerszky* Gedeon országgyűlési képviselővel, aki következőket mondotta nekünk:

Én a magam részéről azt, amiről különben is fél füllel hallottam már, a leghetlenebb kacsának tartom, ami valaha is csak fölrepült a sajtó nádasából. Az én apám Újvidékről Szenttamásra utazott ma, ahonnan üzleti táviratot kaptam tőle, amelyben értesít, hogy ma egész sereg ökröt adott el a hadseregszállítónak, bátyám pedig ma is Újvidéken van. Összes férfirokonaim, akik katonakötelesek, már megkapták a behívót, s most útban vannak a harctér felé. Én a magam részéről csak annyit jelentek ki, hogy ez a sajtókacsa nem most először röppent föl. Az annexió idején a *Szegedi Napló* azt írta, hogy a kamendini pusztán levő palotánkban egész kocsirakományra való puskát és töltést találtak volna. Akkor is csak mosolyogtunk a mendemondán, mint ahogy mosolygunk most is. *Dungyerszky* nevű család egyébként legalább másfélezer van a Bácskában, s csak Szenttamáson másfélszáz ilyen nevű embert lehet találni. Engem a szerbek azért támadnak, mert nem tartanak eléggé nagyszerbnek, a magyarok pedig azért, mert szerbnek tartanak, s így nem tudom, hogy valójában mit csináljak. A magam és a családom nevében kijelentem, hogy a Hartwig temetésén senki közülünk ott nem volt, mivel családjunk a belgrádi körökkel egyáltalán nem tart fenn érintkezést, s a leghatározottabban tiltakozom végül minden hasonló mendemonda ellen, melynek a legkisebb alapja sincsen.²

C

Fővárosi sajtóközlemények a világháború kitörése előtti horvátországi közállapotokról

1

1914 júl. 5

A „Budapesti Hírlap” tudósítása a horvátországi szerbség ellen irányuló horvát jogpárti sajtókampányról¹

Zágráb, júl. 4.

(Saját tudósítónktól.) A jogpárti sajtó egyre folytatja a szerbség ellen irányuló szenvedelmes támadásait. A *Hrvatska* tegnapi számában *Ütött a tizenkettedik óra* címmel fölhívja a horvátságot, hogy a merényletet torolja meg. Ugyanez a lap követeli, hogy a zágrábi délszláv akadémia elnevezése ezentúl *horvát akadémia* legyen. Amíg e változás meg nem történik, minden támogatást meg kell vonni az akadémiától. Minden horvát, akinek szerbiai rendjele van, azonnal küldje vissza, szerb zászlót Horvátországban kitűzni tilos legyen, s végül minden szerb szokol- és dalos-egyesületet Horvátország területén föl kell oszlatni. A jogpárti hivatalos lap támadása nagyon elkeseríti a szerbséget, mely a jogpárt eljárásában *pártpolitikai taktikát* lát, s azt állítja, hogy a szerbek ellen való általános ingerültséget a jogpárt arra akarja fölhasználni, hogy a *trializmus* ügyén lendítsen. Zágrábban nagy feltűnést kelt az eszéki *Drau* értesülése, mely szerint a *horvát országgyűlést* a legutóbbi események miatt *föloszlatják*, s új választásokat rendelnek el, mert a jogpártnak eltökélt szándéka, hogy a szerb Medakovics elnöklését mindenképp megghiúsítsa. A *Drau* szerint az új választást már augusztus közepén meg is ejtenék, úgyhogy a szabor munkájában fönnakadás nem állana be.

² A tendenciózus álhírt egyébként már másnapi számában kénytelen megcáfolni a lap: „Ma reggeli [értsd: júl. 28-i] számunkban jóhiszemű értesítés nyomán jelentettük, hogy *Dungyerszky* Lázárt, a bács-szenttamási szerb nábobot letartóztatták. Meggyőződünk, hogy ez a tudósítás egyáltalán nem felel meg a valóságnak.” (*Dungyerszkyt nem tartóztatták le.* – Budapesti Hírlap 1914. júl. 29; 178. sz. 9. l.)

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A horvátországi szerbség ellen.* – Budapesti Hírlap 1914. júl. 5; 157. sz. 11. l.

1914 júl. 7

A Frank-féle horvát jogpárt demonstrációi a horvát száborban a horvátországi szerb politikusok ellen a „Budapesti Hírlap” tudósításában¹

Zágráb, júl. 6.

A horvát országgyűlés mai ülésén újra botrányos jelenetek zajlottak le. A Frank-párt ma is gyilkossággal vádolta a szerbeket, sőt az elnöklő *Magdics* Péternek szemtől-szembe is azt kiáltották, hogy gyilkos és részt vett egy gyilkosságra szőtt összeesküvésben. *Kulmer* Frigyes grófnak és néhány társának indítványára öt jogpárti képviselőt hatvan, illetve harminc napra kizárták az ülésből.

A szábor előtt a kora délelőtti órákban kisebb csoportok verődtek össze, de a rendőrség és a csendőrség szétkergette az embereket. A karzat zsúfolásig megtelt. Jelen volt a gyűlésen *Skerlecz* Iván báró bán is.

Az ülést tizenkettő órakor nyitotta meg *Magdics* Péter alelnök.

Már a jegyzőkönyv fölolvásásakor heves jelenetek játszódtak le, mert a Frank-pártiak ismételt közbeszólásokkal zavarták a rendet. Egyre azt kiáltották, hogy a jegyzőkönyv hiányos, mert nincsenek benne mindazok a közbeszólások, amelyek a legutóbbi ülésen a Frank-pártiak részéről hallatszottak.

A jegyzőkönyv fölolvása után *Prebeg* képviselő kijelenti, hogy a jegyzőkönyvet nem szabad hitelesíteni, mert nem felel meg a tényeknek. Mindenekelőtt nem igaz az, hogy a szábor elnökségét megbízta a Ház, hogy a bécsi gyászszerbartáson képviselje. (Élénk ellentmondás a többség részéről.)

Az *elnök* rendre inti a zajongókat, és amikor újabb lárma tört ki, kijelentette, hogy erélyesebb rendszabályokat fog alkalmazni.

Frank ezt kiáltotta: Csináljon, amit akar!

Prebeg a jegyzőkönyv megsemmisítését követelte.

Frank képviselő ugyanilyen értelemben beszélt. A többség tiltakozó kiáltással zavarta a szót, aki főképp azt követelte, hogy azokat az idézeteket, melyeket Horváth képviselő a Ház legutóbbi ülésén Boskovics szerb tiszt röpiratából fölolvasson, vegyék fel a jegyzőkönyvbe, mert ezek az idézetek megfelelnek az ország szerb lakossága és a koalíció fölfogásának. (Viharos ellentmondás a többség részéről. Fölkiáltások a többség részéről: Csak komédiázatok! Hallatlan botrány!)

A *Frank-pártiak*: Ti csináljátok a botrányokat, nem mi!

A *többség*: Terrorizálni akartok! Ti *denunciánsok*!

A *Frank-pártiak*: Ti vagytok a *denunciánsok*!

Magdics dr. alelnök: Kérem a képviselő urakat, őrizték meg nyugalmaikat. Meg vagyok győződve, hogy nincs az a tisztességes horvát vagy szerb ember ebben az országban, aki ilyen vádakat elhiggyen. (Nagy zaj a Frank-párton.)

A *többség*: Tényeket mondjatok, s ne csupán *denunciáljatok*!

Zatluka (Frank-párti): A trónörökös halála talán nem tényállás!

A *többség*: Gyalázat, amit itt csináltok! Nem engedjük, hogy *denunciáljatok* és *rágalmazzatok*!

Frank újra a koalíciót támadja.

A *többség* viharosan kiáltja: *Gazemberek! Rágalmazók!*

Az *elnök* nagy nehezen helyreállítja a rendet, és végül szavazásra bocsátja a kérdést. A többség a *jegyzőkönyvet változatlanul* hitelesítette.

Érre megint vihar támadt. *Frank* képviselő ezt kiáltja az elnöknek:

– *Maga is gyilkos*, mert részt vett a Frank József meggyilkolására szőtt összeesküvésben!

A többség ezt a vádat óriás fölháborodással fogadta.

Magdics elnök megütközésében szólni sem tud, és összeecsapja a kezét.

A Frank-pártiak folyton ezt kiáltják:

– Magyar-szerb lakájok vagytok! Gyilkosok, árulók, magyar ösztöndíjasok!

A nagy lárma közepette az *elnök* felfüggesztette az ülést.

¹ A tudósítás címe és lelőhelye: *Botrány a horvát száborban*. – Budapesti Hírlap 1914. júl. 7; 158. sz. 4–5. l.

A szünet után fölolvasták az iratokat, köztük a király köszönő táviratát a szábor részvét-nyilvánításáért.

Fölolvasták azután *Kulmer* gróf, *Rakodczay* dr. és társai indítványát, amelyen javasolják, hogy Frank dr., *Zatinka*² és *Horváth* dr. képviselőket a Ház *hatvan ülésről*, *Vucseties* és *Prebeg* dr. képviselőket pedig *harminc ülésről zárja ki*. *Novák*, *Jalzabetic[s]*, *Kis*, *Milkovic[s]* és *Pavunic[s]* képviselőket pedig részesítse szigorú jegyzőkönyvi megrovásban, amiért a szábor legutóbbi ülésén hallatlan botrányokkal akarták megakadályozni a szábort abban, hogy kifejezést adjon gyászának és a legfelsőbb trón iránt érzett mélységes részvételének. Az indítványt a *többségnek csupán horvát tagjai írták alá*.

A Frank-párt padjain rettenetes lárma támadt. Gazemberek, gyávák, banditák! Ez impertinencia! Princip bűntársai vagytok! – kiáltották. Frank dr. azt kiáltja az elnökek: Maga gyilkos! Gyilkos! Nem csoda, ha az elnök gyilkos!

A többség viharosan tiltakozott a támadások ellen, és zajos szóváltás tört ki a többségi és Frank-párti képviselők közt, akik kölcsönösen gyalázták egymást.

Frank dr. föluggrott a padra, és ezt kiáltotta: – *Kulmer*, hogy írhatta maga alá azt az indítványt?

Zatluka dr.: Ti magyar stipendisták! Gyilkosok! Bérencek!

A többség élénk tapssal *elfogadta az indítványt*.

Újabb viharos jelenetek törtek ki erre. A Frank-pártiak nagy lármát csaptak. A többség ismét tiltakozott a vádak ellen, és ilyen kiáltások hallatszottak:

– Nem hagyjuk magunkat terrorizálni. Nem hagyjuk magunkat gyalázní. A szábor dolgozók!

Az *elnök* óriás zaj közepette berekesztette az ülést, és a legközelebbi ülést délután három órára tűzte ki.

*

A szábor délutáni ülésében ismét *nagy botrányokat* rendezett a Frank-párt. A napirend első pontja ugyanis a Frank-párt vezérének és több tagjának *kizárására* vonatkozóan délelőtt elvben elfogadott indítvány formális megszavazása volt.

Alig lépett *Magdics* dr. alelnök az elnöki emelvényre, amikor *a vihar kitört* a Frank-párt padjain. *Horvát* képviselő így kiált az elnök felé: *Csirkefogó! A Frank-párt más tagjai az elnökség és a többség tagjai felé fordulva ezt kiáltják: Gyilkosok, csirkefogók, árulók!*

Ribar előadó fölolvassa a délelőtti ülés jegyzőkönyvét. A Frank-pártiak eközben folyton lármaznak, és ilyeneket kiáltanak: *A trónörökös vére lelketeken szárad! Szerajevó ellenetek tanúskodik!*

Frank dr. így kiált: *Hol vannak a bombák, te gyilkos, az elnöki székben!*

A jegyzőkönyvet végül folytonos lárma közben hitelesítik.

Az elnök javaslatára ezután megkezdődik a szavazás *a kizárási indítványról*, melyet nagy többséggel elfogadnak. Mellette szavaznak a koalíció tagjai, a pártonkívüli unionisták, ellene szavaz a Frank-párt, a *Starcevic*-párt és a parasztpárt.

A Frank-pártiak a szavazást *leírhatatlan lármával* fogadják. Verdesik a padokat, és lábukkal dobognak. Általános lárma közepette az *elnök* kénytelen *az ülést felfüggeszteni*.

Szünet után a lárma tovább tart. A Frank-pártiak nem engedik az elnököt szóhoz jutni. Az *elnök*, látva a szüntelen zajongást, *berekeszti az ülést*, és holnap délutánra új ülést hív egybe, melynek napirendjén a *költségvetés* általános vitájának folytatása szerepel.

*

A szábor holnapi ülésén szavaznak *Cerovác*, *Mazuránics* képviselők és társaik amaz indítványán, hogy Frank képviselőt, aki már hatvan ülésről ki van zárva, további ülésekről is zárják ki, mert a mai ülésen ismételt szidalmazta *Magdics* alelnököt.

² Valószínűleg elírás *Zatluka* helyett.

1914 júl. 19

A „Budapesti Hírlap” zágrábi tudósítójának áttekintése a horvát szabornak a sarajevói merényletet követő hetekben tanúsított magatartásáról¹

Zágráb, júl. 17.

(Saját tudósítónktól.) A szabór gyorsan és szorgalmasan dolgozott. Letárgyalta a kormány által előterjesztett összes javaslatokat, elfogadta a költségvetést, a képviselők tehát a jól megérdemelt hosszú nyári szünetet élvezhetik, és csak késő ősszel fognak ismét összejönni az addig elkészítendő új törvényjavaslatok tárgyalására. Előre volt látható, hogy a költségvetési vita nem fog hosszúra nyúlni. Egyrészt az előrehaladott nyári évadból, másrészt a sarajevói gyászos tragédiának az itteni politikai körökre gyakorolt mély hatásából, végül a harcias Frank-párt vezérszónokainak kizárásából joggal lehetett a tárgyalás rövidségére következtetni.

A kevésbé fontos javaslatok elfogadása közül különös érdeklődésre számíthat a nyolc év előtti nemzeti kormány igazságügyi főnökének, Badaj Sándor dr.-nak indítványa, amely az alkotmányos élet védelme és a királyi biztosságnak a jövőben való meggátolása céljából arra szólítja föl a bánt, hogy a korona hozzájárulását eszközölje ki regnikoláris bizottság egybehívására, amely a szükséges garancia megszerzését törvényesen biztosítsa, hogy a jövőben az alkotmányos rend fölfüggesztése lehetetlenné váljék. Az indítványozó megokolásában különösen kiemelte, hogy a koalíciót eme cél elérésében a horvát nemzet osztatlan támogatásának kell kísérnie, hogy az esetleges harcot eredményesen vívhassa meg. Utalt arra, hogy a közös miniszterelnök néhány nap előtt a közös országgyűlésen a királyi biztosi intézmény megszüntetését kedvezőnek mondta Magyarországra nézve. Ezt az álláspontot Badaj dr. nem helyeselheti, mivel a horvát helyzetből Magyarországnak nem szabad hasznot húzni, hanem mindenkor mindkét testvérnemzet javát kell szem előtt tartani. Nagyon kétséges, vajon az elfogadott javaslatnak, amely a hazafias fölbuzdulás és lelkesedés gerjesztésének és szításának hathatós eszköze, lesz-e gyakorlati eredménye. A királyi biztosság oly kényszereszköz, amelyet a korona állami érdekből vesz igénybe. Megengedi-e eme jogának csorbítását? A koalíciónak módjában állott Cuvaj báró vád alá helyezése, de nem élt ezzel a jogával, mivel tudta, hogy az erre irányuló indítvány elfogadásának csak tüntető jellege lett volna minden gyakorlati érték nélkül. Ha a szabór többségét esetleg oly képviselők alkotják, akik nyíltan állást foglalnak a pozitív törvények ellen, vajon lemond-e a korona arról a jogáról, hogy az állami alaptörvények érdekében védelmet nyújtson a királyi biztosi intézményben az állami rendet fölforgatni óhajtó törekvésekkel szemben?

Sajtónk egy részének merő kombinációkra szolgáltatott ürügyet az a tény, hogy a költségvetési vitában sem a bán maga, sem a kormány valamely tagja nem vett részt. A bán, aki sokszor hangoztatta, hogy a reális munka barátja és híve, csak következetes maradt tényekben megnyilatkozó jelszavához. Nem tartotta szükségesnek, hogy a guvernementális párt belátására vagy az egész szabór nagylelkűségére apelláljon a költségvetés elfogadása érdekében. A budget parlamentáris megszavazása elsőrendű közérdek. Mivel eddigi kormányzásának sikerét nem üres szavak, hanem beszédes tettek hirdetik, joggal elvárhatta a budget megszavazását.

A költségvetés előadója a szorgalmas Kriskovics dr. egyetemi tanár volt, aki minden alkalmal kiválik szakszerű, tárgyilagos fejtegetéseivel. A volt nemzeti kormány vallás- és közoktatásügyi főnöke, Rojc Milán különösen azt hangoztatta, hogy a mostani költségvetés egyáltalán nem felel meg a horvát nemzet jogos igényeinek, mert nem gondoskodik kulturális és gazdasági kívánságainak kielégítéséről. Egyetemünk nélkülözi az orvosi fakultást, műegyetemünk pedig egyáltalán nincsen. Ha a kiegyezési törvényt méltányosan és igazságosan hajtották volna végre és vitték volna keresztül, akkor a horvát nemzet kulturális és gazdasági jogos vágyait ki lehetne elégíteni.

Vajon ezt a nagy fontosságú és súlyú állítást, amely évek óta számtalanszor hallatszott úgy a közjogi ellenzék, mint a koalíció egyes – különösen a hírlapírás terén működő – tagjai ajkáról és tolláról, a rideg adatok és való tények megerősítik-e, erre a nagy kérdésre a közeljövő meg fogja hozni a várva várt választ. Itt azt hiszik, hogy a regnikoláris bizottságban alkalmuk lesz a koalíció pénzügyi tekintélyeinek beszédes számokkal bizonyíthatni, hogy mily nagy anyagi kárt szen-

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *Horvátországi levél.* – Budapesti Hírlap 1914. júl. 19; 169. sz. 31. l.

ved Horvátország jövedelmi forrásainak Magyarország javára való elszámolása által, és módjukban lesz a pénzügyi kérdések méltányos és igazságos megoldásának keresztülvitele. A miniszterelnök igazolta, hogy a horvát testvérm nemzet törvényes jogait tiszteletben tartja. Benne megvan a jóakarát a méltányos és igazságos álláspont keresztülvitelére. Nem szenved tehát kétséget, hogy pénzügyi téren is respektálni fogja igaz jogunkat. Az objektív tárgyalás alkalmával majd elvlik, vajon szenved-e Horvátország évenként sok milliónyi kárt a pénzügyi egyezmény révén, vagy pedig a szédületes összegekről szóló állítólagos kár csak üres jelszó, amely igen alkalmas a tájékoztatlanok megtévesztésére és izgatására. Melegen óhajtjuk, hogy sikerüljön a koalíciónak vélt igazunkat beszédes számokkal bebizonyítani.

A koalíció szerb pártjának vezérszónoka a közelmúltban történtek ellenére Pribicevics Szvetozár volt, aki újból hangoztatta, hogy a koalíció nem vállalja a felelősséget a kormány cselekedeteiért, mivel nem kormányzó, hanem csak kormányt támogató párt, ezt pedig az ország jól felfogott érdekében teszi. Ismételten hangoztatta, hogy Horvátország érdekében állana, ha az ellenzék is a kiegyezési törvény alapján állana, mivel így nagyobb hasznot lehetne biztosítani Horvátország számára. Kijelentette, hogy *a koalíciós önálló szerb párt is óhajtja a délszláv tartományok – Horvátország, Bosznia, Hercegovina és Dalmácia – egyesítését*, hogy a faj rokonok együttesen és közösen kormányozhassák sorsukat. De ezt a célt – és ebben rejlik a különbség az önálló szerb párt és a Starcsevics-párt között – a pozitív törvények alapján véli elérhetni, amely inkább és könnyebben vezet sikerre, mint a Starcsevics-párt által folyvást hangoztatott történelmi jog. Alig hisszük, hogy Pribicevics a koalíció valamennyi szerb képviselőjének nézetét és meggyőződését tolmácsolta volna. Végül ünnepiesen kiemelte, hogy kiválna a koalícióból, ha ezzel a lépésével pártjának vagy az országnak szolgálatot tenne, de úgy véli, hogy kiválása csak az ellenzéknek okozna örömet, amit nem hajlandó megenni.

Állítását alaposan megcáfolta a múlt pénteken Eszék városában a koalíciós képviselő meghívására tartott bizalmas választói gyűlés, amelynek folyamán Krausz Rikárd Iván dr. képviselő egyik főkortese azzal a kéréssel fordult az egyhangúlag megválasztott képviselőhöz, hogy a koalíció a béke, valamint a párt érintetlen híre érdekében tessék eljelle ki köréből az oly sűrűn, nem dicsérelőleg említett Pribicevics testvéreket. A *Srbobran* főszerkesztője jól van értesülve az Eszék alvárosi választók nem elszigetelten álló óhaja felől, de nem reagál rá. Mély igazságot hirdet az ösmert francia közmondás: „Mindenkinek megvan a saját – jellegzetes – ízlése”.

4

1914 júl. 19

A „Népszava” tudósítása a horvátországi munkásszervezetek és -funkcionáriusok elleni hatósági üldözésről¹

Zágráb, július 18.

Nyolc hónap óta ismét alkotmányos állapotok uralkodnak Horvátországban. Legalábbis így mondogatják ezt mindig a hivatalos és félhivatalos kommunikációkban. Természetesen aki a Zágrábban legutóbb, különösen a sarajevói merénylet óta lefolyt eseményeket figyelemmel kíséri, annak a Tisza-Skerlecz-féle uralom alkotmányosságában erősen kételkednie kell.

A horvát polgári sajtó a sarajevói merénylet megítélésében tartózkodóan viselkedik, hogy az irányadó tényezők előtt ne kompromittálja magát, és a régen áhitott kormányképességet ne veszélyeztesse.

Egyedül a szociáldemokrata párt sajtója, a *Slobodna Rijecs* volt az, amely elítélte ugyan a merényletet, de annak okait visszavezette Bosznia-Hercegovina erőszakos kormányzására. A *Slobodna Rijecs* a trialista frankistáknak a békés zágrábi polgárok ellen hatósági támogatással intézett pogromját is a legerősebben elítélte.

Ez volt az oka a zágrábi szociáldemokrata párt heves üldözésének. A látszólagos oka, mert egészen más, mélyebb valódi oka van ennek. A *Slobodna Rijecs* már hosszabb idő óta kemény harcot folytat Skerlecz báró erőszakos, feudális kormányzata ellen. Ezenfölül a szocialista lap az utóbbi időben igen súlyos vádakot emelt a horvát bán és a zágrábi hadtestparancsnok bizalmas

¹ A közlemény címe és leköhelye: *Szocialistaüldözés Zágrábban*. –Népszava 1914. júl. 19; 169. sz. 3. l.

barátja, Mraovich zágrábi rendőrfőnök ellen. A *Slobodna Rijecs* leplezte le, hogy Mraovich rendőrfőnök annyira el van adósodva, hogy ellene már majdnem elrendelték a csődöt. De több más piszkos dolgot is napvilágra hozta a zágrábi rendőrfőnöknek, és föltárta kémszolgálati tevékenységét is. Mraovich rendőrfőnök nem tudott másképp védekezni, mint hogy elkezdte üldözni a szociáldemokrata újságírókat. Először a *Slobodna Rijecs*-et napról-napra elkoboztatta. Így a július 15-iki számból is teljes két oldalt. A Frank-párti tüntetések idején letartóztatták a *Slobodna Rijecs* szerkesztőjét, Demetrovics Györgyöt és munkatársát, Bornemissza Vladimirt. A letartóztatás éjjel történt. Demetrovicsot pénzbüntetésre ítélték, Bornemisszát pedig a rendőrség zárkájában egy nyilván civil ruhába öltözött rendőr megverte. S a rendőrség ezután kijelenti, hogy nem tudja, ki verte meg Bornemisszát.

Alig két nappal ezek után mindkét újságíró ismét letartóztatták. Bornemissza Cuvaj királyi biztossága idején Amerikába vándorolt ki, és csak három hónappal ezelőtt tért vissza Zágrábba. Azzal az ürüggyel, hogy Jukics merényletéb²e bele volt avatva, ismét letartóztatták Bornemisszát, és átkísérték a törvényszékhez, amely megindította ellene a vizsgálatot. Egyik barátjánál levelet találtak, amelyben Bornemissza állítólag azt írja, hogy menekülnie kell Horvátországból, mert Jukics merényletügyébe bele van keverve. Találtak egy másik levelet is, amelyben Demetrovics és Bugseg, a szociáldemokrata párt vezetői Bornemisszát a zürichi szocialista pártszervezetnek ajánlják, minthogy ő politikai okokból elhagyta Horvátországot. Ebből a rendőrség bűnpártolás vádját kovácsolta, és átadta a törvényszéknek Demetrovicsot is. (Bugseget nem!) A törvényszék Demetrovics ellen is elrendelte a vizsgálatot, de szabadlábra helyezte. Alig szabadult ki Demetrovics, a rendőrség megidézte, és tíz évre kitiltotta Zágrábból, mint közveszélyes személyt.

Most azután a polgári politikai körök is észhez kaptak. Ha ma egy szociáldemokrata újságíró, akinek Zágrábban családja és háza van, így minden teketória nélkül kiutasíthatnak, csak azért, mert a rendőrségnek kellemetlen, akkor az holnap éppen úgy megtörténhetik mással is. A koalíció főlapja, a „Srbobran” is, amely különben Skerlec bánt buzgóan támogatja, tegnapi vezércikkében erősen megtámadta a zágrábi rendőrséget ezért az erőszakosságáért. És erélyesen felszólította a kormányt, hogy ebben az ügyben teremtsen rendet. A horvát újságíró-egyesület is, amelynek, sajnos, igen kevés tekintélye van, tegnapi ülésében éles hangú határozattal foglalt állást Demetrovics mellett. Kérdés azonban, hogy ezek a határozatok és nyilatkozatok érnek-e valamit, mert a királyi biztosságot Horvátországban csak formailag szüntették meg. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a horvát szociáldemokrata párt nem folytatja tovább is teljes erővel a harcot a muszka-rendszer szerint működő Skerlec-féle rendőrség ellen.

5

1914 júl. 22

A magyar munkássajtó zágrábi tudósítása a horvátországi általános sztrájk lehetőségéről¹

Zágráb, július 20.

Azok az üldözések, amelyeket utóbbi időben Horvátországban a kormány a szociáldemokraták ellen elkövet, és amelyekről a minap már írtunk, a horvát munkásság soraiban érhető fölháborodást keltettek. Így egy zágrábi gyárban a munkások hétfőn abban hagyták a munkát, mert az a hír terjedt el, hogy a kormány a szociáldemokrata pártvezér, Demetrovics kiutasítását helybenhagyta. Közben a hír valótlannak bizonyult, és ismét hozzáfogtak a munkához.

A munkásszakszervezetek képviselői vasárnap értekezletet hívtak össze, hogy a munkásságnak az utóbbi eseményekkel szemben való állásfoglalásáról tanácskozzanak. Több mint 100 szakszervezeti küldött egyhangúlag azt a határozatot hozta, *hogy ha a rendőrség túlkapasait a kormány azonnal meg nem fékezi, a legerősebb fegyverekkel harcba kell szállani*. Különösen nagy keserőséget okozott az, hogy a rendőrség a hétfőre bejelentett gyűlést, amelyen a párt állást akart foglalni a hatóságok legutóbbi erőszakosságaival szemben, minden jogos ok nélkül megtiltotta. Semmiféle zavargástól nem lehetett félni, mert hiszen a szocialista gyűlések mindeddig a legnagyobb rendben és nyugalomban folytak le.

² L. 243. l., 2. sz. jegyzet.

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *Horvátország általános sztrájk előtt*. – Népszava 1914. júl. 22; 171. sz. 3. l.

Most még megvárják, hogy a horvát kormány megerősíti-e a rendőrségnek azt az intézkedését, amely szerint a két szocialista újságíróat kiutasította, és a gyűlést megtiltotta. *Ha a kormány jóváhagyja a rendőrség eljárását, akkor egész Horvátországban kitör az általános sztrájk.* A Slobodna Rijecs, amely természetesen ismét nagy fehér hasábokkal jelent meg, azt írja a párt küszöbön álló elhatározásáról, hogy a szocialistáknak az üldözésekre adott ilyen válaszuk egész Európa előtt nyilvánvalóvá teszi, hogy *ezekben a komoly időkben is* barbár és erőszakos uralom tombol a monarchia déli részén.

*

Zágrábból jelentik a „Keleti Értesítő”-nek: Miután a rendőrség a hétfő estére egybehívott népgyűlést betiltotta, mintegy 400 munkás a Slobodna Rijecs házának udvarára vonult, és ott gyűlést tartott, amelyen Bugseg Vilmos és Demetrovics György hevesen támadták a mai uralmat, különösen pedig a zágrábi rendőrséget. A tömeg hangulata rendkívül izgatott volt, a munkások hangosan követelték, hogy Zágrábban általános sztrájkot rendezzenek. A gyűlés alatt a ház előtt is nagyobb tömeg gyűlt egybe, amelyet a rendőrség szétesztetett. A munkások egy másik csoportja ezalatt a városon kívül levő Csernomerzébe vonult, és ott tartott gyűlést. A zágrábi rendőrség automobilon sietett ki Csernomerzébe, a gyűlést föloszlatta, és számos munkást letartóztatott. A szakszervezetek központi végrehajtó bizottsága, amely mintegy 100 tagból áll, hétfő este óta permanenciában van, hogy döntsön a további tennivalókról. Valószínű, hogy amennyiben a kormány holnapra várt intézkedésével Demetrovics György kitiltását jóváhagyja, a központi bizottság nyomban proklamálni fogja Zágrábban az általános sztrájkot.

6

1914 júl. 26

A „Népszava” tudósítása a sarajevói merénylet után bekövetkezett horvát-szlavonországi visszahatásról¹

Zágráb, július 24.

A sarajevói események Horvátországban a reakció minden fúriáját föloldották, amelyek csak alkalmas pillanatra lestek, hogy a reakciós rétegek legaljasabb ösztöneit fölrázzák. Cuvaj uralma spiónokat nevelt. Skerlec azonban még sokkal nagyobb mértékben alkalmazza rendőri szolgálatra azokat a teljesen elzüllött alakokat, akik csak a politikai kémkedés, az agent provokátórság júdásbéréből élnek. A reakció szülte a merénylőket, akik Cuvaj előtt ismeretlenek voltak Horvátországban, a merényletek a reakció erősödését váltották ki, ami ismét újabb merényleteket idézett föl, s így ment ez tovább. A sarajevói merénylet Varesanin tábornok ellen, Jukits és Planicsák merénylete Cuvaj, azután Skerlec ellen és végül ez a rettenetes merénylet legutóbb Sarajevóban mind ugyanannak a láncnak a szemei. Scheffer megkísérelt merénylete Skerlec ellen szintén ide tartozik.² A merénylők mind fiatal emberek, sőt gyerkőcök, mindenütt a nacionalizmus a tett rugója, mindig a kétségbeesés adja a revolvert vagy a bombát a kézbe. Az egész ifjabb nemzedéke a tanuló ifjúságnak bizonyos pesszimizmustól van áthatva, amely egyséket annyira elragad, hogy áldozatul dobják saját életüket. Vége már annak a hitnek, hogy a mostani állapotok

¹ A közölt tudósítás címe és lelőhelye: *Rémuralom Horvátországban (Saját tudósítónktól)*. – Népszava 1914. júl. 26; 175. sz. 8. l.

² A cikkben említett merényletek: 1910. jún. 15-én Bogdan *Žerajčić*, a bosznia-hercegovinai Omladina egyik első vezetője Sarajevóban rálőtt br. *Varesanin* Marian tábornokra (1847–1917), aki 1909-től volt Bosznia-Hercegovina tartományfőnöke. A sikertelen merénylet után öngyilkos lett. – 1912. jún. 8-án Luka *Jukić*, a horvát ifjúsági mozgalom tagja rálőtt *Cuvaj* Ede br. horvát bán, rendkívüli királyi biztos gépkocsijára. A merénylet nem sikerült, de egy tiszt halálos sebet kapott. Jukićot halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. – 1912. okt. 3-án Ivan *Planiščak* követett el sikertelen merényletet *Cuvaj* ellen. A merénylő öngyilkos lett. – *Skerlec* Iván br. (1873–1951), 1913. júl. 21-től horvátországi királyi biztos, 1913. nov. 27 – 1917. jún. 29. között horvát bán ellen 1913 nyarán Stj. *Dojčić* amerikai kivándorló, a jugoszláv köztársasági eszme híve, egy évvel később pedig P. *Schaffer* követett el sikertelen merényletet. – „...és végül ez a rettenetes merénylet legutóbb Sarajevóban”: *Ferenc Ferdinánd* trónörökös és felesége meggyilkolása 1914. jún. 28-án.

mellett törvényes szabadság-törekvés lehetséges, hogy a monarchia délszlávjainak nemzeti egyesítése törvényes szabályokkal és alakulásokkal keresztülvihető lenne. A desperadókat hősöknek tekintik, a merényletet nem bűncselekménynek, hanem nemes önfeláldozásnak. Itália egységesítésének története, Mazzini tanai ragyognak példák gyanánt a horvát és szerb polgári ifjúság előtt.

A rendőri örület most orgiákat ül. A katonai hatóságra támaszkodva sérthetetlennek érzi magát, és az állampolgárokat szabad prédának tekinti. Zágráb, ez a 80 ezer lakosú város az utóbbi években hét rendőrtisztből és felügyelőből, 20 ügynökből, 194 gyalog- és 30 lovasrendőrből, továbbá 15 hivatalnokból álló rendőrséget kapott. A kémek patkányseregét nem is tudjuk, hogy mekkora, csak érezzük működését. Minden gondolkodó ember előtt nyilvánvaló, hogy ezzel a rendszerrel a szociáldemokrata pártnak előbb-utóbb össze kellett ütköznie. Pártlapunk szerkesztője csakhamar olyan anyaghoz jutott, amellyel megindíhatta a heves harcot a korrupciónak ezen rendszerre és e rendszer fejei ellen. A rendőrség esztelen dühében minden külső ok nélkül a *Slobodna Rijec*s pártlapunk szerkesztőségének két tagja ellen támadt. Bornemissza és Demetrovics esetei ismeretesek. A szociáldemokrata munkásság izgalma mind magasabbra hágott, amikor a rendőrség emberei személyes bosszúból évekre menő kiutasítást mondtak ki. A népgyűlést, amely állást foglalt volna ez ellen, betiltották. De azt a tilalom ellenére is megtartották. A gyűlés után a rendőrséggel összeütközés támadt az utcán. Amikor a bíróság is kimondotta Demetrovics szerkesztő kiutasítását, megint gyűlést hívtak össze, és ezt újra betiltották. A rendőrségnek 80 csendőr érkezett segítségére, és visszaszorították a tömegeket a gyűlés színhelyéről. Erre visszavonultak a szakszervezetek nagy udvarára, ott tartották meg a gyűlést. A munkásság vezetői mindent elkövettek, hogy a rendőrség ne rendezhessen vérfürdőt, de a rendőrség a pártházat körülvette, úgy-hogy senki se mehetett se ki, se be. Amikor a gyűlés résztvevői békésen távozni akartak, egész sereg csendőr, rendőrség állott velük szemben. A nyitott kapun nem lehetett kitörni, mert csendőrszuronyok állták el az utat. A vezető elvtársak figyelmeztetésére a rendőrök és hivatalnokok megkezdtek a gyűlés több százra menő résztvevőinek összeírását. Akinek adatait nem tartották egészen biztosnak, azt letartóztatták. Az automobil száguldva járta a várost, és nyolc szállítmányt vitt a munkásságból a rendőrség tömlőcébe. Másnap ítélezett a rendőrség, néhányat átkísértek a járásbírósághoz. A rendőrség nem árulja el a letartóztatottak számát. Mi azt hisszük, ötvenen felül van. Többeket ki is utasítottak. Jól jegyezzük meg: a munkások a Munkásotthonban tartották a gyűlést, amint ez mindig történni szokott. Ezért kellett a rendőrségnek a Munkásotthont körülfárni, ezért kellett a rendőrségnek a tömeges letartóztatásokat csinálni. Minden pillanatban új hírek érkeznek, hogy a munkásokat lakásukról vagy munkahelyükről bekíséri a rendőrség.

A zágrábi rendőrség nagyon jól tudja, hogy a zágrábi munkásság már óriási áldozatokat hozott gyülekezési jogáért, és hogy ennek védelmére kész az általános sztrájkra is. A helyzetet még jobban elmérgesíti a mostani viszony Szerbia és a monarchia között. A rendőrség mögött szolgálatra készen állnak a június 28-iki pogromisták, akik a rendőrség szeme láttára loptak és raboltak. És a polgári pártok csaknem önkívületi állapotban vannak. A zágrábi rendőrfőnöknek a kisujjában több hatalma van, mint az egész szerb-horvát koalíciónak, mely Skerlecnek a költségvetést megszavazta. A rendőrség június 28-iki és a következő három napon elkövetett gyalázatos eljárása ügyében Skerlec bánnal értekezletet tartottak, hogy az országgyűlésen nyilatkozatra kényszerítsék, és legalább a vizsgálatot megígértessék vele. A hatalom azonban Rhemen hadtestparancsnok, nem pedig Skerlec báró, az alkotmányos bán kezében van. A kardcsörtetők e délszláv országokban olyan befolyást gyakorolnak a polgári kormányzatra, hogy nagyon elérkezett az ideje gondolkodni arról, hogy az ilyen kormányzat hová vezet. Így a nép a hatóságban saját belső ellenségét fogja látni. Az ilyen állapotok okozzák a merényleteket. Végre ezt Bécsben és Budapesten is be kellene látni azoknak, akik a kormánygyeplőt kezükben tartják.

A szociáldemokráciának semmi köze a polgári ifjúság nacionalista mozgalmához, de azt nem tűrheti, hogy ostoba rendőrfickók, akiknek csak ahhoz van tehetségük, hogy életük fogytáig ki nem fizethető adósságokat csináljanak, a nehezen kiküzdött népjogokat csizmájukkal letapossák. Szomorú dolog, hogy a szociáldemokrácia ebben a harcban elszigetelve áll. Szégyene ez a polgári pártoknak, amelyeket tegnap még üldöztek, és ma gyáván meglapulnak, de amelyek holnap arra ébredhetnek, hogy ők is a munkásság sorsára jutnak. Mind világosabb lesz, hogy a horvát alkotmány hiányát olyan törvényekkel kell pótolni, amelyek a rendőrmaffia dühöngését lehetetlené teszik. A horvát országgyűlés polgári pártjai saját akaratukból nem csinálják ezt meg, de rá fogja őket kényszeríteni a legszélesebb néprétegek nyomása. Ez legyen most a szociáldemokrácia főadata.

*

A nagyszerb propaganda elleni rendszabályok, amelyeket Tisza a magyar képviselőházban bejelentett, már nagyon érezhetőek Horvátországban. Mintha csak a Rauch-uralom rémnapjai térnének vissza. A külügyi helyzet ismét áldozatokat követel, amelyeket elsősorban a monarchia déli részének kell hoznia. Bár nyolc hónap óta a horvát-szerb koalíció a legmélyebb odaadással támogatja a Tisza-Skerleczt uralmat, bár néhány nappal ezelőtt Tisza a koalíció két küldöttjével szemben meglegedésének és kegyességének adott kifejezést, mégis láthatók már Horvátországban a többé nem szokatlan rémuralom előjelei.

Elsősorban szerte az országban a hatóságok támogatása mellett pogromot rendeznek békés szerb polgárok ellen. Azután a szociáldemokrata újságírók ellen, akik e teljesen jogtalan szerb-hajzával szemben állást foglalnak, drákói szigorral járnak el. De természetesen ennek semmi hatása nincs a szociáldemokraták további küzdelmére, amelyet az utóbbi napok eseményei még inkább igazolnak. Minden látszat arra mutat, hogy Horvátországban a hírhedt hazaárulási pör újabb kiadását készítik elő. Tegnap és ma Zágrábban több szociáldemokratát, leginkább szerbket tartóztattak le, és házkutatást is tartottak náluk. Újabb kitiltások is tervben vannak. Egész Horvátországban házkutatást tartanak a szerb Sokol-egyletekben. Eszéken egy fiatal szerb törvényszéki gyakornoknak a törvényszék épületében kutatták ki a zsebeit. A sok erőszakosság, ami itt most napirenden van, csak nehezen derül ki, mert mindent szigorúan titokban folytatnak.

Eközben a szociáldemokrata párt szilárdan folytatja küzdelmét. A hatóság semmiféle gyűlést nem enged meg, a *Szlobodna Rijecs*-et napról-napra elkobozzák, a munkásszervezetek nagybizottsága tegnapelőtt óta permanenciában van, és az esetleges döntő harcra mindent előkészít. A kormány még nem határozott a két szociáldemokrata újságíró kiutasítása és a népgyűlések betiltása tárgyában. Zágráb tegnap óta sok tekintetben ostromállapotban van. Minden téren erős rendőrszemek vannak fölállítva, a rendőrség szerfölött kihívóan viselkedik, úgyhogy gyakran támadnak kisebb összeütközések közte és a munkásság között. Komoly rendzavarások eddig még nem történtek, mert előbb meg akarják várni a kormány döntését. Ha ez a döntés a szociáldemokraták ellen szól, akkor minden készen áll az általános sztrájk rögtöni kitörésére. A horvát szociáldemokraták között nyugalom és teljes óvatosság uralkodik, s ez biztosítja azt, hogy a nehéz küzdelmet Skerlec rémuralmával diadalmasan fogja megvívni.

II.

A szarajevói merénylet magyar országgyűlési, képviselőházi vitájából

A

1914 júl. 8

*Gr. Andrássy Gyula interpellációja és gr. Tisza István miniszterelnök válasza a szarajevói merénylet tárgyában*¹

Képv. Napló, 1910–15, XXV. 113–121. l.

Elnök: ...Következik gróf Andrássy Gyula képviselő úr interpellációja. (Halljuk! Halljuk!)

Gr. Andrássy Gyula: T. képviselőház! (Halljuk! Halljuk!) Legyen szabad ezen heves, belpolitikai természetű összeütközés² után, szakítva rövid időre azzal a hangulattal, mely most itt keletkezett, az önök figyelmét a Szarajevóban történt nagy tragikumra és azon esemény nagy horderejű következményeire terelnem. (Halljuk! Halljuk!)

Törekedni fogok teljesen objektív lenni. (Mozgás jobbfelől. Elnök csenget.) Nem vezet pártpolitikai taktika (Halljuk! Halljuk!), mert ezt a nagy kérdést a maga nagy tragikumával és nagy

¹ A felszólalások időpontjában a házelnök tisztét *Beöthy Pál* látta el. – Figyelmet érdemlő jelenségként említjük, hogy *Rakovszky István* aznapi interpellációjában már kérdést intéz Tiszához egy Szerbiához „az 1867:XII. tc.-ben biztosított jognál fogva” intézhető demars tárgyában. (L. Képv. Napló, 1910–15, XXV. 125. l.)

² *Lovász Márton* függetlenségi párti országgyűlési képviselő interpellációja és gr. *Tisza István* miniszterelnök válasza a kormányzat külföldi sajtótevékenysége tárgyában (Képv. Napló, 1910–15, XXV. 105–113. l.).

fontosságával semmiféle más motívummal nem szabad összekeverni. (*Élénk helyeslés a baloldalon és jobbfelől.*)

Azért kénytelen vagyok lemondani arról is, hogy részletesebben rámutassak arra, hogy milyen hiba, olyan nehéz külpolitikai helyzetben, mint amilyen a mostani, a házat ilyen munkával foglalkoztatni... (*Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon. Mozgás és zaj jobbról.*)

Elnök (csenget): Csendet kérek, képviselő urak.

Gr. Andrássy Gyula: ...amely a szenvedélyt (*Zaj a jobboldalon. Halljuk! Hulljuk! balfelől.*) elkerülhetetlenül felidézi ebben a házban.

Nem akarok arra a nagy különbségre sem rámutatni, amely van azon politika között, amelyet a nagy veszéllyel fenyegető szerb nacionalista mozgalommal szemben folytatnak, szemben azzal a politikával, amelyet a magyarokkal szemben folytatnak. (*Igaz! Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.*) Nem akarok – pedig alkalmas volna rá – részletesen kitérni arra, hogy mennyi erélyt alkalmaznak itt a rend megcsinálására, a konszolidációra, amely elmaradt ott, ahol a dinasztia, a monarchia, a magyar állam létérdekei vannak kockán. (*Élénk helyeslés és taps a bal- és a szélsőbaloldalon. Zaj. Elnök csenget.*)

De mostan szakítva és végezve minden belpolitikai allúzióval, áttérek az indoklásra. Rövid kívánok lenni. Nem akarok előrebocsátani hosszabb indokolást, mert feleslegesnek tartom azt. Az egyes kérdéseket akarom lehető rövidséggel és világosan előadni, és azután az egyes kérdésekhez akarom fűzni magyarázataimat (*Halljuk! Halljuk!*)

Az első kérdés, amely szembetűnik, az, hogy hogyan merték a trónörököszt Szarajevóba vinni, hogyan merték odavinni, mikor tudták azokat a nagy veszélyeket, amelyek ott környezték. (*Igaz! Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon. Mozgás jobbfelől.*) Nem tudom felmenteni a felelős személyeket azon vád alól, hogy itten könnyelműen cselekedtek (*Igaz! Úgy van! balfelől.*), nem tudom felmenteni ezen vád alól azért, mert itten nem arról volt szó, hogy egy fanatikus bolond, egy gonosztevő egy attentátumot követett el, hanem itt egy nagy terjedelmű összeesküvés volt. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*)

Amint a lapok írják, sok bombát találtak, sok fegyvert, revolvért, több attentátumra voltak elkészülve. S ezt a nagy tervszerű összeesküvést az odavaló kormány annyira nem veszi észre, hogy teljes biztonságban levőnek tartja a főherceg személyét. Szabad ennek megtörténni? Nem a legnagyobb fiaskója ez a kormánzatnak, amely annyira sem látja azt előre, hogy legalábbis rendkívüli nagy óvintézkedéseket tegyen? (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

De nemcsak azért megfoghatatlan hiba ez, ami történt, mert itt egy ilyen nagyarányú összeesküvés történhetett a szemük láttára, a közelükben anélkül, hogy észrevették volna, de azért is, mert az egész politikai helyzet ottan régóta alá volt ásva. Tudniok kellett már ezen általános oknál fogva is, hogy veszélyes a trónhoz legközelebb álló személyt oda levinni. Hisz nem az első attentátum ez, amely ott a közelben történik.

Három attentátum történt a legközelebb múlt években, több kísérlet is. A politikai élet ottan teljesen alá van ásva, a nagyszerb mozgalom évek óta fejlődik, igen veszélyes arányokat öltött. Tudni kellett, tudta is minden felelős tényező azt, hogy nagy veszélyek vannak ottan, hogy bármely percben forradalom üthet ki.

Gr. Tisza István miniszterelnök: Dehogyt!

Gr. Andrássy Gyula: Már évek óta folyik ez a nagy mozgalom. Célja – tudja azt mindenki – egyesíteni azt a 12 millió szerbet, amely meg van osztva Szerbia és Ausztria-Magyarország között; célja egy köztársaságot alakítani, célja egy nagy délszláv államot alakítani a mi államunk rovására. Ez az agitáció évek óta terjed tovább, s az ifjúságot egészen rabigába hajtotta.

Az ifjúság körében nagyon el van terjedve ennek a politikai eszmének a hatása. Igen sok úgynevezett kulturális intézmény, egyesület tényleg nem a hirdetett célját szolgálja, hanem azt a politikai célt, hogy fölébressze a szerb nemzeti öntudatot, hogy legyőzze a különböző nemzeti egyéniségekhez való ragaszkodást, legyőzze a horvát speciális hazafiságot, a szlovén hazafiságot, sőt a szerb hazafiságot is, és helyébe állítsa a nagy délszláv fogalmat.

Ez a törekvés lapokban kifejezésre jutott, nem egy fanatikus bátor férfi bevallotta nyíltan e törekvést vallomásokban, sok vizsgálat, büntetés történt, attentátumok fordultak elő. És mégis a kormányzat és a felelős tényezők hozzájárultak ahhoz, hogy öfensége odamenjen Szarajevóba éppen a kossovai ünnep napján, éppen azon a napon, amikor Szerbia a nagyszerb eszmének ünnepét ülte, amikor ezt a szerbek, nem helyesen és nem jogosan, de természetesen direkt kihívásnak tartották (*Mozgás.*), amikor azt tartották a szerbek, hogy ellendemonstráció készül: az ő nemzeti eszméjük ellen kijátsszák a habsburgi imperializmus eszméjét; és mégis, anélkül, hogy az illetők meggondolták volna, hogy mit csinálnak, odaviszik a trónhoz legközelebb álló Habsburg-iva-

déket, odaviszik, és ezzel nagy felelősséget vállaltak a szomorú katasztrófáért, amely bekövetkezett.

És ha már elkövették ezt a nagy hibát, akkor teljesen érthetetlen, menthetetlen mulasztás van abban, hogy nem tettek sokkal nagyobb óvintézkedéseket. Nem tudok arról, hogy a detektívek innen, Bécsből, nagy számban oda lementek volna, lementek volna oda jóval korábban, mint amikor öfenségének le kellett mennie. Nem tudok erről semmit. Egyszerűen, minden kellő óvintézkedés nélkül, kitétték az előrelátható nagy veszélyeknek. Menthetetlen hiba ez, és érthetetlen szintén az, amit ott a helyszínén cselekedtek. Érthetetlen előttem az, hogy az első attentátum³ után hagyták az útját befejezni. (*Mozgás. Úgy van! Úgy van! balfelől.*) Oly hiba ez is, amelyért felelni valóban nem lehet.

Azt hallottam, hogy öfensége így kívánta, ámbár az ellenkező hír is hallatszik. De akár kívánta, akár nem, nem volt szabad (*Igaz! Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon. Mozgás a jobboldalon. Elnök csenget.*), nem kellett volna megengedni. Ilyenkor az engedelmisség nem érény, hanem bűn. (*Helyeslés balfelől.*)

Az a tisztviselő, aki ott van, az felelős a vendég biztonságáért. Abban a kérdésben, amely a biztonságot érinti, nincs beavatkoznivalója az illető érdekelt félnek. Meg kell csinálni azt, ami szükséges, nélküle; ha kell, ellene is. (*Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.*)

Azt hiszem, ha már ragaszkodott a további úthoz öfensége, elég könnyű lett volna kiüríteni az utcákat, amelyeken át útja vezetett. (*Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.*)

Miért nem történt ez?

Erre vonatkozólag is kérdést intézek a t. miniszterelnök úrhoz. Kérdezem, történt-e vizsgálat, s ki mulasztott itten? (*Mozgás.*)

Azután egy további kérdésem: történtek-e megfelelő intézkedések azon mozgalom gyors és erélyes elfojtására, amely akkor a szerbek ellen megindult? Éri-e mulasztás az odavaló hatóságokat? Igaz-e az, amit a lapok mondanak, és amit felfújnak ellenünk, hogy oly tetemes nagy kárt szenvedtek a szerbek? Szükségesnek tartom, országos érdekből, hogy konstatáltassék, hogy vajon igaz-e ez, és ha igaz, hogy itt mulasztás ért bárkit, akkor az illető megbüntettessék. Ha pedig itt mulasztás nem történt, ha gyorsan elnyomták ezt a mozgalmat, és a károk nem is olyan nagyok, amit hiszek és remélek, mint a lapok írják, akkor hivatalosan kell ezt minél előbb megcáfolni, mert igen nagy kárt okoz, ha ebben a hangulatban van a hivatalos világ.

Mikor egy ilyen gyalázatos merénylet történik ellenünk, akkor ennek segítségével hangulatot tudnak ellenünk világszerte csinálni. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Úgy beszélnek a belgrádi lapok, mintha magyarok vagy osztrákok gyilkolták volna meg a szerb trónörökösöt. Arra alapítják vádjukat, hogy a hatóságok is örömmel nézték ezeket a visszaéléseket, ezt a mozgalmat, amit én nem hiszek, kizártnak tartok, de szükségesnek tartom azt, hogy hivatalosan megcáfoltassék az egész.

A legszigorúbb büntetést lehet és kell is követelni a bűnösök ellen, de ártatlanokat üldözni nemzetiségük miatt, semmi körülmények között nem szabad. Bármennyi szerb is követte el légyen azt a cudar bűnt, azért az összes szerbséget szenvedtetni nem szabad. (*Helyeslés.*)

További kérdésem a miniszterelnök úrhoz az, vajon igaz-e, hogy az eddigi vizsgálat világosan bebizonyította, hogy a merénylet szálai Belgrádba vezettek? Igaz-e ez, és ha igaz, mire van eltökélve a kormány? Miképp fogja biztosítani azt, hogy a bűnösök büntetésüket megkapják? Miképp fogja biztosítani azt, hogy tőszomszédságunkban ne lehessen bármikor büntetlenül fejedelmünk vagy hozzá közelállók vagy más vezérférfiak élete ellen összeesküvést szőni, anélkül, hogy ebben zavartassanak?

Amennyiben a miniszterelnök úr erre a kérdésre ma válaszolni nem akarna, készségesen meghajlok. Teljesen rábízom annak az opportunitásnak megállapítását, hogy mikor válaszoljon, mert erre vonatkozólag csak más felelős tényezőkkel való megegyezés, közös megbeszélések alapján lehet nyilatkozni. De mindenesetre kívánatos, hogy minél sürgősebben (*Helyeslés balfelől.*) és minél határozottabban nyilatkozzék a kormány, s a nemzetet tájékoztassa még abban az esetben is – és talán ebben az esetben a legsürgősebb a nyilatkozat –, ha a lapoknak az a híradása, mintha be volna bizonyítva, hogy az összeesküvés Belgrádban készült és onnan irányított, nem

³ L. a 27. I. A) 1. irat első bekezdését és 3. sz. jegyzetét.

volna igaz, nehogy megint úgy járjunk, mint a híres Prohászka-esetben⁴ (*Helyeslés balfelől.*), mikor hónapokon keresztül izgalomban volt a nemzet, háborúra készült, ezt gazdaságilag megérezte, és azután hónapok múlva sült ki, hogy tulajdonképp semmi sem történt, aminek nagyon örülni kell, de ha ezt annak idején tisztázzuk, akkor elkerülünk sok keserűséget, gazdasági bajt és pangást. (*Helyeslés a baloldalon.*)

Végül azt a kérdést intézem a kormányhoz, hogy miként gondolja egyáltalában ezt a nagy nehézségű, nagy veszélyekkel járó délszláv-kérdést kezelni? A magam részéről nem kívánok részletesebb véleményt mondani, bevárom a t. miniszterelnök úr nyilatkozatát, és egyelőre főleg a kritikára szorítkozom.

Ami eddig történt, valóban elhibázott volt, hibát hibára halmoztak. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Más helyütt, a delegációban rámutattam arra, hogy milyen tévesen vezettük külpolitikánkat ebben a kérdésben.

Nem akarok most bizonyításokba belebocsátkozni, nem akarok részletezni, csak abban foglalom össze felfogásom lényegét ebben a kérdésben, hogy látható, hogy évről évre erősödik a szerb állam és mellette Montenegro, és ugyanolyan arányban, amelyben nő hatalma és ereje, nő a velünk szemben érzett gyűlölet. (*Úgy van! a baloldalon.*)

Azt látjuk, azt tapasztaljuk, hogy bennünk látják természetes halálos ellenségüket. Méltóztassék csak betekinteni a szerb sajtóba, milyen gyűlölet nyilvánul ott meg ellenünk. Aki ott megfordul, aki érintkezik az odavaló néppel, láthatja, hogy a gyűlölet még mélyebb, mint amilyenről írnak. Ott minden szerbben, mindenki, aki a szerb nagy nemzeti eszmétől át van hatva, olyan nagyfokú gyűlölet van irányunkban, amely csaknem kiszámíthatatlan és mérhetetlen.

És amikor ez lett külpolitikánk következménye, akkor nem látom, hogy ezzel szemben öntudatos és erélyes belpolitikával védekeztünk volna az ellen, hogy ez a nagy gyűlölet ne szivárogon át határainkon, és ne váljék nagy belpolitikai veszéllyé is. Nem tudtuk azt megakadályozni, hogy ne terjedjen, ne vegyen erőt az eddigi lojalitáson és hűségen az az agitáció, amelynek szárnyat adott a külpolitikai nagy eredmény, melyet a délszláv államok szereztek maguknak. Nem tudtuk megakadályozni azt, hogy napról napra ne fogyjon a hozzánk hű szerb elem, holott nagy veszély az, ha olyan nagyszámú nép nem ragaszkodik többé hazájához, ha centrifugális ösztönök erőt vesznek a centripetális ösztönön. Pedig ezt látjuk napról-napra.

Mikor a t. miniszterelnök úr kinevezte a horvát kormányt, nem tudom, hogy bölcsen cselekedett-e. Nem akarom kritika tárgyává tenni azt a tényt magát, hogy a szerb-horvát koalícióra bízta a kormányzást. Nem akarom ezt ez alkalommal kritika tárgyává tenni; csak azt akarom kiemelni, hogy ha már megtette, garanciákat kellett volna kapnia aziránt, hogy ez a kormányzat mindent meg fog tenni avégből, hogy ezt a nacionalista áramlatot, ezt a nacionalista agitációt, bármibe kerüljön is, bárminő áldozatok árán is, megakassza, megállapítsa és megfojtsa. Garanciákat kellett volna kapnia, amelyet aligha kapott, mert nem tudom, hogy ezirányban kielégítő erélyt bizonyít-e az odavaló kormány és az odavaló többség. Pedig e nélkül valóban nagy veszély lehet.

Nekünk szükségünk van arra, hogy a speciális horvát hazafiság kifejlődjék. Nekünk nem szabad martalékul odadobnunk a régi unionistákat, nekünk óvatosan kell kezelnünk ezt a kérdést. És anélkül, hogy arra a konklúzióra térnék át, hogy a szerbeket ki kell zárni a kormányzathoz, követelem és szükségesnek tartom, hogy a t. miniszterelnök garanciákat nyújtson arról, hogy a szerb nacionalisták elleni küzdelemben a szerbek ott megállják helyüket, és a legnagyobb eréllyel fognak küzdeni az ellen, ami veszély a monarchiára és a dinasztiára, hogy se Boszniában, se Hercegovinában, se Horvátországban olyan kormány ne létezzék, amely nem tartja egyetlen és legfőbb kötelességének teljes erővel ezen nagy veszély ellen harcolni.

Én csak erre figyelmeztetve a kormányt, kérem: tessék válaszolni interpellációmra. (*Zajos helyeslés, éljenzés és taps a, bal- és a szélsőbaloldalon.*)

Interpellációm következőképpen hangzik (*olvassa*):

„Hogyan merték az ismert közviszonyok mellett a trónörökös látogatását tervbe venni, még hozzá különösen a szerb nemzeti ünnepen?

⁴ Prochaska, Oskar: császári és királyi konzul Prizrenben. Az első Balkán-háborúban, miután a szerb csapatok 1912. nov. 17-én a várost elfoglalták, megszakították kapcsolatát a külvilággal. A feszült politikai légkörben rémhírek kaptak lábra a konzul sorsáról, s fokozták a háborús pánikot a Monarchiában. Dec. 31-én Pašić szerb miniszterelnök személyesen fejezte ki sajnálkozását a történetért Ugron István belgrádi osztrák-magyar követ előtt, a szerb katonai hatóságok pedig ünnepélyes elégtételt szolgáltattak a konzulnak.

Ha megkockáztatták ezt, miért nem foganatosítottak megfelelő óvintézkedéseket?

Mivel mentik azt, hogy a trónörökös az első merénylet után folytatta útját?

Minő volt a szerbellenes mozgalom mérete Boszniában és Hercegovinában? Igaz-e, hogy nagy kár érte a szerb lakosságot? Ha igaz, hogyan történhetett, hogy a mozgalmat nem tudták azonnal elnyomni?

Igaz-e az az eddig meg nem cáfolt és széles körökben elterjedt hír, hogy a merénylet szálai Belgrádba vezetnek? Ha igaz, miként fog a kormány arról gondoskodni, hogy a bűnösök elvegyék büntetésüket?

Mit szándékozik tenni a kormány avégből, hogy a jövőben biztosságban, üldöztetés nélkül ne lehessen összeesküdni az állam legfőbb képviselői, az állam belső rendje ellen?" (*Hosszan tartó élénk helyeslés, éljenzés és taps a bál- és szélsőbaloldalon.*)

Elnök: A miniszterelnök úr kíván válaszolni. (*Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: T. képviselőház! Minden bevezetés nélkül sorra veszem azokat a kérdéseket, amelyeket a képviselő úr elém terjesztett. (*Halljuk! Halljuk!*)

Ami a kérdések első csoportját illeti, különösen fájdalmas és különösen nehéz ugyanezekkel a kérdésekkel foglalkoznunk most, az után az éppen olyan utálatos, mint végzetes merénylet után, amelynek áldozatai jóformán csak a legutolsó időben hagytak el bennünket, azonban a t. képviselő úrnak mégis figyelmébe ajánlok egy körülményt.

Felszólalásában is ismételten azt mondta, hogy megbocsáthatatlan bűn vagy mulasztás volt, vagy „hogyan merték” a boldogult trónörököszt Szarajevóba vinni? Hát a t. képviselő úr elfelejti azt, hogy a boldog emlékü trónörökös nem állott semmiféle gyámság és felügyelet alatt? (*Nagy zaj és mozgás a bal- és a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

Sümegei Vilmos: Ez Tisza! (*Zaj.*)

Elnök: Csendet kérek.

Gr. Tisza István miniszterelnök: Magas katonai parancsnokságot töltött be. (*Nagy zaj balfelől. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) Katonai tiszténél fogva jogosítva is volt, és [a] benne lakó nagy kötelességérzetnél fogva kötelesnek is érezte magát mindenütt megjelenni és hadseregfelügyelői tisztében eljárni. Boszniai útját annyira ilyen katonai inspekciós útnak fogta fel, hogy arról nemcsak a két kormány nem nyert előzetes tudomást, amint természetszerűleg nem magának az uralkodónak, de az uralkodóház tagjainak, még a trónörökösnek is utazgatásairól a kormányok előzetes tudomást nem nyernek, hanem még a közös pénzügyminiszter sem kapott semminemű értesítést a boldogult emlékezetű trónörökös boszniai útjának programja és részletei felől. (*Mozgás balfelől.*)

Gr. Esterházy Móric: Tehát Bilinski nem tudott róla! (*Zaj.*)

Elnök: Kérem, ne méltóztassék közbeszólni. (*Nagy zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

Szmrecsányi György: Mi mégis kíváncsiak vagyunk, akár tetszik, akár nem. (*Nagy zaj és mozgás jobbfelől.*)

Elnök: Szmrecsányi képviselő urat rendreutasítom. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: Azt hiszem, hogy legalább akkor, mikor ezt a kérdést tárgyaljuk, tartózkodhatnak a közbeszólástól. (*Élénk helyeslés jobbról és a középén.*)

A boldogult trónörökös meglátogatta Szarajevót is. Utólag, fájdalom, csak utólag derült ki, hogy Szarajevóban egy összeesküvő banda várta őt. Nem tudom ma még, hogy hány tagból álló banda, de mindenesetre elég tagból arra, hogy miután hat vagy nyolc vagy nem tudom, hány helyen várták különböző gyilkos fegyverekkel, hogy e nyomorult vállalkozást rendkívül veszélyessé tegyék; de semmi esetre nem elég nagy összeesküvés arra, hogy ebből a boszniai állapotokra általánosságban következtetést lehessen vonni. (*Mozgás és zaj a baloldalon.*)

Polónyi Géza: Hát mi a fenére várjunk? (*Mozgás jobbfelől.*)

Szmrecsányi György: Akkor mi legyen még? (*Zaj balfelől.*)

Elnök: Szmrecsányi képviselő urat közbeszólásaiért rendreutasítom. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: Éppen az interpelláló képviselő úr igen helyesen jegyezte meg beszéde későbbi folyamán, hogy semmi sem volna hibásabb, mint ezért a nyomorult bűnesetért ártatlanokat lakoltatni. Óva intek ezért az ellen, hogy azokat a nagyon komoly jelenségeket, amelyeket észlelni lehetett, általánosítsák, és éppen ezért konstatación újból, hogy ha ott volt is egy igen gyalázatos és igen veszedelmes összeesküvés, abban előreláthatólag az összes lakosságnak csak egy végtelenül elenyésző, piciny töredéke vett részt, és konstatación, hogy a szarajevói lakosság, amely nagy számban lepte el az utcákat, amelyeken a menet végigment, a legelkesebb

hangulatban üdvözölte a boldogult trónörökösöt, és ez a lelkes hangulat természetesen csak hatványozódott az első, szerencsésen végződött attentátum után.

Hiszen én nem vagyok közvetlenül felelős a Szarajevóban történt egyes eseményekért, tehát nem védekezésből mondom azt, amit mondok, hanem igazságérzetem mondatja azt velem. (*Halljuk! Halljuk!*) Méltóztassék csak a szituációt elgondolni. Bekövetkezik egy attentátum: nem sikerül! A nép lelkesedett örömmujongással fogadja a megmenekült trónörököspárt. Hát lehetséges lett volna ezt a lelkesedett tömeget rendőri erőhatalommal félretolni? Kiszorítani az utcából? (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*)

Bakonyi Samu: Kötelesség lett volna. (*Zaj. Elnök csenget.*)

Sághy Gyula: Ezt Boda, a budapesti rendőrség főnöke is megmondotta, meg is tette volna. (*Nagy zaj a baloldalon. Haller István többször közbeszól.*)

Elnök: Csendet kérek. Halier képviselő urat pedig rendreutasítom. (*Zaj a baloldalon. Helyeslés jobbfelől.*)

Haller István: Nagyon szentimentális! (*Mozgás jobbfelől.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: Kérem, akinek az érzelmi húrjait ez a dolog mozgásba nem hozza, annak nem irigylem a lelkét. (*Élénk helyeslés és taps jobbról és a középben. Haller István közbeszól.*)

Elnök: Haller képviselő urat ismételtelen rendreutasítom. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: Méltóztassék a dolgot meggondolni. (*Halljuk! Halljuk!*)

Akkor, amikor az első attentátum megtörtént, senki sem tudta, hogy több gyilkos vár alkalomra, hogy merényletet követhessen el. Ha akkor kitisztították volna az utcákat, valószínűleg senki sem tudta volna meg soha, hogy merénylet volt készülöben. (*Zaj a baloldalon*) Micsoda felháborodás lett volna Boszniában, de, azt hiszem, az egész monarchiában, ha azt lehetett volna mondani, hogy: íme, azt a lojális bosnyák népet, amely ott tüntetni akart a maga lojális érzelmeivel a leglelkesebb hangulatban, elzárták attól, hogy leendő uralkodóját üdvözölje. (*Zaj a baloldalon.*) És szerettem volna hallani azt a fagyos gúnyt és azt a magas lenézést, amivel a t. interpelláló képviselő úr akkor fejezte volna ki megbotrányozását a felett az eljárás felett. (*Nagy zaj és felkiáltások balfelől: Nem áll! Nem áll!*)

Elnök: Rakovszky István képviselő urat kérem, ne folytasson társalgást! (*Zaj.*) Bartos képviselő úr pedig ne zavarja a tárgyalást.

Gr. Tisza István miniszterelnök: A szerencsétlenség megtörtént. A vizsgálat folyamatban van. Az én nézetem is az – és ebben a tekintetben már érzem a felelősségnek rám eső súlyát is, mert hiszen a boszniai igazgatás és kormányzat általános menetéért természetesen felelősség terheli a magyar kormányt s elsősorban a magyar miniszterelnököt is –, tehát mondom, szükségesnek tartom, hogy az elkövetett mulasztások és hibák minden irányban orvosoltassanak, és ahol szükséges, megtoroltassanak. De óva intem a t. házat, és óva intek általában mindenkit minden olyan áramlattól, amely ezen valóban megrázó szerencsétlenség hatása alatt olyan következtetésekre ragadtatná el magát, melyek a valóságnak meg nem felelnek, és amelyek igen veszélyes következményekkel járhatnak. (*Helyeslés jobbfelől. Mozgás balfelől.*)

A t. képviselő úr azt mondta, hogy a politikai helyzet Boszniában teljesen alá van ásva, hogy ott nagy veszélyek vannak (*Mozgás balfelől. Felkiáltások balfelől: Statárium!*), hogy ott bármely pillanatban forradalom törhet ki. Bocsánatot kérek, ezek ellen az állítások ellen nagyon határozottan tiltakoznom kell. (*Helyeslés jobbfelől.*) Boszniában folyik, igenis, egy igen veszélyes igazgatás. Erre még vissza fogok térni. Ezzel az igazgatással igyekeznünk kell megbirkózni. De Boszniának közbiztonsága, Boszniának a monarchiához való tartozása fenyegetve nincs, Bosznia forradalom küszöbén nem áll, Boszniában a rendet azzal az erővel, amely ott van, minden körülmények között teljes bizonyossággal fenn lehet tartani. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Elnök: Teljes lehetetlenség válaszolni interpellációra, ha 20–30 képviselő úr minden szó után a maga megjegyzéseit elmondja. Méltóztassék csendben meghallgatni a választ, majd az interpelláló képviselő úr felelhet rá. (*Úgy van! jobbfelől.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: A t. képviselő úr kérdéseinek egy részében a Szerbiában történtekkel és a Monarchia és Szerbia közötti esetleges lépésekkel foglalkozott. Maga hozzátette, természetesen nem is vártam tőle másként, hogy az én belátásomra bízva, vajon ezen kérdésre az adott pillanatban válaszolhatok-e? Azt hiszem, nem fog a t. képviselő úr csodálkozni, ha én ebben a pillanatban erre a kérdésre csak egész általános választ adhatok.

A vizsgálat folyik minden irányban, és a kormánynak és a monarchia külügyi politikájáért felelős minden tényezőnek ismernie kell kötelességét minden irányban; ismernie kell kötelességét azon nagy érdekek szempontjából is, amelyek a béke fenntartásához fűződnek, de ismernie kell

azon éppolyan nagy érdekek szempontjából is, amelyek a monarchia létérdekeihez és a monarchia presztízséhez fűződnek. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*) A kormány, higgadtan mérlegelve a tényeket, minden irányban meg fogja tenni kötelességét. (*Élénk helyeslés a jobboldalon. Mozgás balfelől.*)

Végül azt kérdi a t. képviselő úr, hogy a nagyszerb agitáció veszélyét, a nagyszerb kérdésben rejlő veszélyt minő eszközökkel kívánjuk leküzdeni? Amennyiben ez a kérdés külügyi vonatkozásokkal bír, természetesen ugyanabba a kategóriába esik, amelyre nézve most érdemleges választ nem adhatok. Amennyiben a belügyi kormányzat körébe esik, disztingválunk kell. Dél-szláv agitáció folyik Ausztriában, Boszniában, Horvát-Szlavonországokban és a szorosan vett Magyarországon.

Az Ausztriában folyó agitációra nézve természetesen nem nyilatkozhatom. Éppoly kevéssé szándékozom ebben a tekintetben az e tárgyban illetékes osztrák kormány jogos hatáskörébe vágni, mint ahogy nem tűrném el azt, hogy a Horvát-Szlavonországon és Magyarországon történendőkre vonatkozólag bármely illetéktelen faktor beavatkozzék. (*Helyeslés a jobboldalon. Zaj a baloldalon.*)

Boszniára nézve természetesen az általános vezetést illetően a kormány felelőssége fennáll. Nézetem szerint Boszniában is mindenekelőtt abból kell kiindulni (*Halljuk! Halljuk!*), hogy minden olyan mozgalmat, minden olyan izgalmat lehetőleg meg kell akadályozni, amelyek a jogos felháborodást általánosítaná, átvinné a szerb lakosságnak békés és lojális részére is, és ártatlankat lakoltatna a bűnös cselekedetért. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Itt vissza kell arra térnem, amit elfelejtettem, hogy azokat a merénylet utáni napon előfordult cselekményeket, amelyek egyes szerb polgárok vagyoni károsodásával jártak, a magam részéről is nagyon károsnak és nagyon helytelennek tartom. (*Helyeslés jobbfelől.*) Messze túlozták a kárt a lapokban, de mindenesetre fordult elő kár, szerb polgárok vagyonában a tömeg rombolásokat okozott, és fájdalom, az első percben nem volt elég közérő arra kéznél, hogy ezen rombolásnak elejét lehessen venni.

Rakovszky István: Rém kormányzat lehet ott! (*Mozgás jobbfelől.*)

Elnök: Csendet kérek.

Gr. Tisza István miniszterelnök: Pár óra múlva volt már elegendő erő, véget vetettek, és pedig végleg és teljesen minden efféle igen káros, elítélendő mozgalomnak.

Én azt hiszem, hogy Boszniában mindenekelőtt abból a tényből kell kiindulni, hogy ott semmi olyan veszedelem nincs, amely a jelenlegi állapotnak felforgatását, rendszerváltozást vagy nem tudom micsoda rendkívüli intézkedéseket tenne szükségessé. A rendet a meglévő eszközökkel fenn lehet és fenn kell tartani a rendőri hatalomnak éberebb gyakorlásával, mint a múltban történt, mert ilyen összeesküvéseknek, ilyen bűnös cselekedeteknek felderítésére több eszköznek kell az ottani kormány rendelkezésére állani, mint eddig állott, és különösen teljes nyomatékkal kell – amint ezt helyesen jegyezte meg a t. képviselő úr – elejét venni az iskolákban annak az agitációnak, amely éppen a műveltebb osztályoknak felnövekvő ifjú generációját mételyezi meg, és viszi egészen végzetes szellemi áramlatoknak szolgálatába. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Ami a helyzetet Horvát-Szlavonországokban illeti, én az utolsó hónapok tapasztalatai alapján is egész nyugodtan vagyok abban a nézetemben, hogy nagyon helyes dolog Horvát-Szlavonországokban az alkotmányos élet normális menetének biztosítása és újból való megindítása. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Horvát-Szlavonországokban különösen kell óvakodni bizonyos káros és az ottani viszonyok között lehetetlen eredményekre vívő jelszavaktól.

Az ember minduntalan hall horvát kurzusról, szerb kurzusról; ezek terminus technicusok Horvát-Szlavonországban. Nézetem szerint éppen olyan végzetes hiba az egyik, mint a másik. Horvát-Szlavonországban sem a horvátoknak, sem a szerbeknek egyoldalú érvényesüléséről vagy egyoldalú háttérbe szorításáról nem lehet szó. A horvát-szlavonországi szerbek nagy többsége is feltétlenül lojális, és híve nemcsak a monarchiának, hanem lojális híve [a] Szent István birodalmában kifejezésre jutó ezredéves állami kapcsolatnak. (*Ellentmondások a szélsőbaloldalon.*)

Horvát-Szlavonországok horvátsága között van egy bizonyos frakció, amelyik a maga horvát hazafiságát és a szerbek hazafiságának gyanús voltát folytonosan hangoztatja, amely különösen ilyen viszonyok között, mint ezen borzasztó merénylet utáni időben, meg akar élni abból, hogy különbséget tesz a maga feltétlen hűsége és a szerbek kétes hazafisága között, s az tudni való, hogy ez a horvát csoport éppen a Szent István birodalmához való kapcsolatnak elvi, elkeseredett, radikális ellensége, hogy ez a csoport a maga sokat hirdetett lojalitásával el akarja homályosítani a magyar nemzet előtt, hogy éppen azon délszláv álmoknak, amelyek a monarchia dualisztikus

struktúrájának és a magyar nemzet ezeréves alkotmányának és létérdekeinek esküdt ellenségei, legkonzekvensebb és legambiciózusabb hirdetőit ezen csoportban találni. (*Igaz! Úgy van! a jobb-oldalon.*)

A magyar közvélemény és annak egyes orgánumai igen sajátságos tévedésnek áldozatai, amikor megtévesztetik magukat ezen uraknak igen-igen kétes értékű lojalitási nyilatkozatai által.

Ha nézzük Horvát-Szlavonországok közéletét, nemcsak azt fogjuk látni, hogy a horvát-szerb koalíció, hála Istennek, mind jobban összeforr azzal a régi unionista elemmel, amely nagy többségében horvát, és amelynek hűsége és lojalitása minden gyanún felül áll. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*)

Én abban, hogy ott kialakulóban van az uniónak, a közjogi kapcsolatnak nyílt hirdetése alapján egy erős guvernementális többség, amelyben benne van a horvát szerbségnek jelentékeny része is, nem bajt, nem veszedelmet, hanem igen nagy előnyt látok, s a magam részéről azzal a bizalommal nézem ma is ennek az alakulásnak továbbmenetelét, amely bizalom vezetett arra, hogy ennek az alakulásnak létrejövetelét előmozdítsam. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Természetesen a horvát bánnak – egészen felesleges is volna, nem is akarok ebben a tekintetben autonóm hatáskörébe beleavatkozni – és az őt támogató többségnek kötelessége és hivatása Horvát-Szlavonországokban is nemcsak a rendet fenntartani, de ott a tanügy terén és más mozgalmak terén is teljes erővel szembeszállani minden illojális tendenciájú mozgalommal.

T. ház! Ami végül a szorosán vett Magyarországon lakó szerbséget illeti, én örömmel konstataálhatom, hogy az itt lakó szerbek túlnyomó nagy többségének lojalitása minden gyanún felül áll. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*) Fordulnak elő szórványos jelenségek, azokat igyekezni kell felderíteni és megtorolni, de igen nagy hibának és igen nagy veszedelemnek tartanám, ha most egyes jóhiszemű alarmistáknak vagy egyes olyanoknak felülnének, akik polgártársaik meggyanúsításából a maguk számára olcsó babérokot akarnak szerezni. (*Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén.*)

Nekünk éppannyira tartózkodnunk kell minden alarmista, ijedős eljárástól, mint amennyire tartózkodnunk kell az illúziótól. Lehetőleg nyitott szemmel kell figyelnünk az eseményeket, felderítenünk és csírájában elfojtanunk minden hazaellenes mozgalmat, de nem éreztetni indokolatlan gyanút, indokolatlan ellenséges érzületet azokkal a szerb polgártársainkkal szemben, akik erre okot nem szolgáltatnak, és akik – meg vagyok róla győződve – megpróbáltatások és veszélyek pillanatában is helyt fognak állni, mint ennek az országnak hű állampolgárai. (*Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén.*)

Ezekben azt hiszem, amennyire ma lehetett, megfeleltem a feltett kérdésekre. Kérem, méltóztatassanak válaszat tudomásul venni. (*Élénk helyeslés, éljenzés és taps a jobboldalon és a középén.*)

Elnök: Az interpelláló képviselő úr kíván válaszolni.

Gr. Andrassy Gyula: T. képviselőház! A t. miniszterelnök úr válasza nem volt mindenben méltó a kérdés komolyságához. (*Igaz! Úgy van! balfelől. Mozgás a jobboldalon.*) Nem volt méltó, nem is komoly talán az a kitanítás, az a kioktatás, hogy a trónörökös nem állt gyámság alatt. Ha nem is vagyok oly nagy tudományú, mint a tisztelt miniszterelnök úr, ennyit én is tudtam, hogy ő nem állt gyámság alatt. És azt is hozzáteszem, hogy a tisztán katonai manőverhez semmi felelős kormányhozjárása nincs. Ha ő csak a katonák közé ment volna, ha csak manővert irányított volna, akkor ehhez valóban semmi kritikát nem fűzhettem volna (*Igaz! Úgy van! balfelől.*), és ezért felelősségre a kormányt nem vonhattam volna. De ő ennél sokkal tovább ment.

A sarajevói bevonulás határozottan politikai jellegű dolog volt (*Igaz! Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.*), politikai célzatú dolog volt, azzal a céllal történt, hogy ott megerősítse a dinasztia és az állam iránti hűséget. Ehhez már mindenestre köze volt minden miniszternek, és az a miniszter, aki azt mondja, hogy nem avatkozik ilyen dologba, nem ismeri kötelességét. (*Élénk helyeslés a bal- és a szélsőbaloldalon.*) Igenis kötelessége, ha és amennyiben tudja, hogy ott veszély van, hogy ott veszélyes következményekkel járhat az út, figyelmeztetni, sőt tiltakozni ezen út ellen. Csak egy mentsége van a kormánynak, és ez a teljes tudatlanság (*Igaz! Úgy van! balfelől.*), hogy nem volt informálva semmiről; a merénylet⁵ után sem tudták, hogy még több merénylet lesz, egyszóval nem tudtak semmit, csődöt mondott az adminisztráció, csődöt mondott a rendőrség.

Ez óriási hiba, és egy ilyen veszélyeztetett ország részben valóban türehetlen is. Ennyiben kell rendszerváltozásnak is beállania, mert én nem tudom bizalommal nézni és bizalommal várni azt, hogy helyre fogják állítani a rendet azok, akik ilyen kevés erélyt, ilyen kevés bölcsességet és kevés szervezeti ügyességet tanúsítottak. Ők szervezték meg a rendőrséget, ők felelősek tehát

⁵ É. az első, sikertelen merénylet.

azért. A t. miniszterelnök úr persze nem elsősorban, de másodsorban szintén felelős az 1880. évi törvény értelmében, amely azt mondja, hogy Bosznia kormányzása a magyar kormánnyal egyet-értőleg történik.

Azt mondja a t. miniszterelnök úr, hogy nem lehetett volna azokat az utcákat kiüríteni, az óriási felháborodást okozott volna, és ezt én is felsőbbeséges gúnnal kritizáltam volna. Ez sem méltó válasz. Nincs joga a miniszterelnök úrnak ezt feltételezni, mert amikor most ott van két hulla, akkor igenis jogos a kritika, és aki ilyenkor kérdőre vonja, az emberi kötelességet teljesít (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*), polgári s hazafias kötelességet teljesít. (*Élénk helyeslés és taps a baloldalon.*) Aki ezt teszi, azt nem illik, nem szabad azzal vádolni, hogy ezt csak a kritika vágyából teszi, nem szabad azzal vádolni, hogy éppen így vádolt, éppen így támadott volna akkor is, ha éppen az ellenkezője történik annak, ami történt, és hogyha ez a nagy katasztrófa elmaradt volna. Hiszen, ha ez a katasztrófa elmarad (*Mozgás a jobboldalon. Halljuk! Halljuk! balfelől.*), akkor az egész esemény elveszti fontosságát. Különben is azt az érvelést sem tudom egyáltalában elfogadni, hogy nem lehetett volna az utcákat kiüríteni!...

Gr. Tisza István miniszterelnök: Nem azt mondtam, tévedés.

Gr. Andrassy Gyula: ...hogyan az nagy felháborodást okozott volna. Hiszen azok a bizonyos tapsok kijárnak mindig, ha egy fejedelem valahol mutatkozik, s hogyha a nép igazán ragaszkodik hozzá, akkor még neki kellett volna örülnie, hogy a trónörökös biztonságáról gondoskodás történt. Ha igazán ragaszkodik a nép, akkor nem vehette volna rossz néven – mert soha senki nem veheti rossz néven, bármennyire ragaszkodik valakihez, ha annak biztonságáról gondoskodik –, mert senki sem tudhatja, hogy ha már akadt egy gyilkos, nem fog-e egy másik is akadni. Egészen biztos tehát, hogy ha az utcákat kiürítették volna, akkor az a lojális nép ezt csak örömmel fogadta volna.

És különben, ha választani kell két olyan alternatíva között, amelyek egyike az, hogy megölik a trónörökösöt, a másika az, hogy Szarajevóban felháborodás lesz (*Élénk helyeslés és taps a baloldalon.*), akkor azt hiszem, hogy a választás nem lehet nehéz.

Azt mondja a t. miniszterelnök úr, hogy a biztonság Boszniában teljes, hogy ott olyan nagy veszélyek nincsenek. Hát ez olyan Schönmacherei, olyan Schönfärberei (*Igaz! Úgy van! a baloldalon. Elnök csenget.*), amelyet hivatalos egyénektől megszoktunk. Nem is igen mondhat mást a miniszterelnök úr, mint hogy minden rendben van. De bocsánatot kérek, ezt önmaga cáfolta meg, amikor azt mondta, hogy – sajnos – nem tudták megakadályozni azokat a nagy mozgalmakat, amelyek a szerbek vagyoni érdekeit veszélyeztették.

Annyira nem lehet ott minden rendben, ha először nem tudják azt, hogy ott hat-nyolc ember tőr a trónörökös élete ellen, azután nem tudják megakadályozni azt, hogy az a nép ott kihágásokat tömegesen elkövessen. Akkor ott olyan teljesen jól minden nem mehet; akkor a dolgok olyan tökéletesen nem lehetnek, és ahol statáriumot kell kimondani (*Úgy van! balfelől.*), ott sem lehet minden rendben, mert a statárium nem olyan dolog, amit örömmel és könnyen mondanak ki. (*Úgy van! Úgy van! balfelől. Halljuk! Halljuk!*)

Hogy azonban elég erősek vagyunk ott bárminő lázadást elnyomni, hogy annak a két provinciának idetartozása közvetlen veszélyben nincs, azt Istennek hála, én is hiszem. Hiszem, hogy azok az ágyúk, azok a bajonettek, amelyek ott vannak, képesek minden veszélyt elnyomni, de nagyon gyenge politika az, amely éppen csak a hadsereg, az ultima ratióra támaszkodik (*Élénk helyeslés és taps a bal- és a szélsőbaloldalon. Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Egyebet sem tudnak!*), amely nem tudja előidézni azt a helyzetet, hogy ne kelljen a fegyvereket a polgárok ellen fordítani (*Helyeslés balfelől.*), és hogy ott a rend azért legyen biztos, mert megelégedettek az emberek, nem pedig azért, mert fegyver és katona van ott bőségben.

És azt mondja a miniszterelnök úr, hogy a nép óriási nagy többsége ragaszkodik a mostani közjogi állapotokhoz és hűséges. Bocsánatot kérek, félek, hogy ebben igen téved a miniszterelnök úr, mert ott, ahol lehető az, hogy 6–8 összeesküvő a város különböző utcáiban lesben állva várjon valakit; ott, ahol lehető ennyi fegyvert összegyűjteni anélkül, hogy bárki is előre figyelmeztetné a hatóságot; ott, ahol egy ilyen nagyarányú, más országból is átültetett összeesküvés lehetséges; ott nem lehet megelégedve az ember a közállapotokkal, és csak sajnálni tudom, hogyha a miniszterelnök úr, aki itt olyan kényes a rendre, s mindenütt a dinasztia, a monarchia s a magyar államot fenyegető veszélyeket lát (*Úgy van! Halljuk! a baloldalon.*), olyan könnyen nyugszik meg abban, hogy azt mondja, hogy rendben van ott minden, baj nincs (*Halljuk! Halljuk!*), hiszen van ott katonánk elég.

Bocsánatot kérek, ezzel meg nem elégszem; többet követelek a kormánytól. (*Halljuk!*) Követelem azt, hogy oly közhangulatot teremtsen (*Helyeslés a baloldalon.*), amely mellett nem

lehet 6–8 embernek oly általános szimpátiára találnia (*Élénk helyeslés a baloldalon.*), hogy titokban maradhasson a végső percig, míg az attentátumot elköveti. (*Úgy van! a baloldalon.*)

Ez egy igen komoly, igen veszélyes szimptóma (*Úgy van! balfelől.*), és rossz politikát csinál az, aki a struccmadár módjára jár el, és nem látja a veszélyeket. Van veszély, van komoly veszély, van Horvátországban is, van Dalmáciában is, van Bosznia-Hercegovinában is. Ez a délszláv-szerb propaganda komoly erő, amelyet lenézni könnyelműség, bűn az állam ellen. (*Úgy van! balfelől.*)

Ami különben azt illeti, amit a t. miniszterelnök úr a délszláv kérdéstről nagyjában mondott, az körülbelül megegyezik az én nézetemmel is. (*Halljuk! Halljuk! balfelől.*) Senki sincs tovább attól a gondolattól, hogy egyszerre valami reakcióba essék, megijedjen, minden viszonyt, amely eddig ott volt, felforgasson, a szerbek ellen forduljon, s azokat mind gyanúsaknak és veszélyeseknek tartsa. Ez egy ideges politika volna, amely abszolúte nélkülözi a belátást, nélkülözi a férfias bátorságot. Nagyon távol vagyok tőle. Legyünk higgadtak, ne féljünk, nincs okunk félni, de nézünk szemébe a veszélynek, ismerjük azt el, és küzdjünk ellene.

Hisz az egész monarchiának létérdeke az, hogy ebben a kérdésben következetes, egyöntetű politika kövessék mindenütt, éppúgy Ausztriában, mint Bosznia-Hercegovinában és Magyarországon, és mikor én nem arra akarom felszólítani, hogy beavatkozzék az osztrákok ügyeibe, mégis kénytelen vagyok kifejezni azon véleményemet, hogy Ausztriában is és mindenütt egyaránt egy következetes, nagy célú, nagy koncepciójú politikát kell ebben a kérdésben vinni, hogyha nem akarunk egy katasztrófa elé nézni. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

Ez egy komoly dolog, amellyel foglalkozni kell, amely igénybe vehetné ma a monarchia összes államférfiainak egész tehetségét, idejét és erejét (*Igaz! Úgy van! balfelől.*), amelynek megoldása sokkal szebb cél volna a miniszterelnök előtt, mint itt egy valóban nem nemzetellenes, valóban nem dinasztiaellenes, valóban nem államellenes ellenzéknek a letörésére vállalkozni. (*Élénk helyeslés, éljenzés s taps a bal- és a szélsőbaloldalon. Mozgás jobbfelől.*)

Elnök: A miniszterelnök úr kíván válaszolni.

Gr. Tisza István miniszterelnök: T. ház! Én most igazán nem akarok ennél a kérdésnél polémiába bocsátkozni, mert akaratlanul – hiszen egyikünk sem akarja –, de a polémia hevében olyan térre csúszhatunk éppen ennél a témánál, ahol azután már a jó ízlés lenne veszélyeztetve. (*Zaj a bal- és a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! balfelől. Elnök csenget.*) Mostani felszólalásomnak egyedüli célja az, hogy a t. képviselő úr második felszólalásának utolsó részére tegyek egy megjegyzést.

Eszem ágában sem volt a délszláv kérdést kicsinyelni, eszem ágában sem volt tagadásba venni azt, hogy van komoly agitáció, amely nem válogatós az eszközökben, s amely az összes illetékes tényezők éber figyelmét érdemli meg. S biztosíthatom róla a t. házat, legalább ami bennünket illet, hogy erről a kötelességünkről nem is fogunk megfélemlkezni.

Másrészről azonban amilyen baj volna a strucc-politika, éppolyan baj ennek a tagadhatatlanul meglevő bajnak a túlságos felfűvése (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*), éppolyan baj bizonyos alarmista hangulatba való beállítás, éppolyan baj a kapkodás helyett a következetes, zajtalan, csendes, eredményes munka helyett... (*Élénk helyeslés a jobboldalon. Zaj a bal- és a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

Elnök (csenget): Csendet kérek.

Gr. Tisza István miniszterelnök: ...amelyre ennek a bajnak leküzdésénél talán még inkább szükség van, mint bármilyen más kormányzati feladatnál. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon és a középén.*)

Addig, amíg ezen a helyen leszek, mindent el fogok követni, hogy az illetékes faktorok mindegyik teljesítse kötelességeit, mindent el fogok követni, hogy az állapotok javíttassanak, a meglevő hiányok pótolttassanak (*Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén.*), hogy a rendőri szolgálat is, de általában az az egész kormányzati tevékenység, amely ezen a téren szükséges, hatékonyabb és jobb legyen, mint eddig volt (*Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén. Mozgás balfelől.*); de másrészről teljes erővel szembe fogok fordulni minden rémlátással, minden kapkodással és minden olyan jelenséggel, amely ellenségeket lát és ellenségeket fedez fel ennek az országnak és tovább menve, a monarchia másik államának lojális polgáraiban. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Csak ezt kívántam megjegyezni. (*Élénk kívánság és taps a jobboldalon és a középén.*)

Elnök: Kíván a képviselő úr még egyszer nyilatkozni? (*Andrássy Gyula gróf tagadólag int.*)

Akkor felteszem a kérdést: tudomásul veszi-e a ház a miniszterelnök úr által gróf Andrássy Gyula képviselő úr interpellációjára adott választ, igen vagy nem? (*Igen!*) Kérem azokat, akik a választ tudomásul veszik, méltóztassanak felállni. (*Megtörténik.*) A ház a választ tudomásul veszi.

B

1914 júl. 15

*Szmrecsányi György felszólalása és interpellációja gr. Tisza István miniszterelnökhöz
„a szarajevói összeesküvés és annak belgrádi vonatkozásai tárgyában”¹*

Képv. Napló, 1910–15, XXV. 320–326., 330–338.

T. képviselőház! (*Halljuk! Halljuk!*) Midőn még mindig szemünk előtt lebeg a szarajevói rettenetes véres tragédiának minden elszomorító részlete; midőn még úgyszólván fel sem ocsúdtunk azon világraszóló gáztett borzalmaiból; midőn gyászoljuk trónörökösünket...

Egry Béla: És a nejét!

Szmrecsányi György: ...akit férfikora teljében, java enerzsiájában egy gyilkos revolvergolyója leterített: önkéntelenül és természetesen nyomulnak előtérbe azok a kérdések, amelyek azután kutatnak, hogy mik okozhatták ezen rettenő katasztrófát.

Kutatnunk kell, t. ház, két irányban, és pedig belső és külső irányban. (*Úgy van! balfelől.*) Kutatnunk kell egyrészt belső irányban azért, mert szorgos vizsgálat alá veendő azon országoknak politikai helyzete és azon országok kormányzatának iránya, amelyekben egy ilyen rettenetes esemény megtörténhetett, de vizsgálódnunk kell másrészt a külső behatásokra vonatkozólag is, és kutatnunk kell, hogy ezek milyen módon idézhettek elő ily szörnyű tragédiát.

Én tehát a t. ház szíves engedelmével foglalkozni fogok először Bosznia és Hercegovina kormányzati politikájával, az ottani általános politikai helyzettel. Fogom ezt tenni különösen azért, mert az összes viszonyokkal ismerős férfiak, mindazok, akiknek alkalmuk van az ottani viszonyokat közelebbről szemlélni, körülbelül egyhangúlag oda konkludálnak, hogy a mostani kormányrendszer hibái és a mostani kormányrendszer irányzata okozták azt, hogy az állapotok és a viszonyok az anektált tartományokban ennyire elfajultak. (*Úgy van! Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.*)

Vizsont azonban foglalkozom a nagyszerb propagandával is, mert köztudomású tény az, hogy a nagyszerb propaganda izgatásai ássák alá Bosznia-Hercegovinában a nép nyugalmát, sőt a nagyszerb propaganda izgatásai már Magyarországon, a szoros értelemben vett Magyarországon és a társországok területén is éreztetik hatásukat. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

Azt tartom, hogy a magyar országgyűlésnek ezekkel a kérdésekkel foglalkoznia kell; foglalkoznia kell nemcsak azért, mert bennünket a legközelebről érdekelnek, hanem azért is, mert az 1880:VI. tc. 1. §-a azt rendeli, hogy Bosznia-Hercegovina kormányzása a magyar kormánnyal egyetértőleg történik; az 1867:XII. tc. 8. §-a pedig jogot biztosít a magyar kormánynak arra, hogy a külügyek intézésére befolyjon. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*)

Természetes dolog, hogy én mai interpellációm indokolásának keretében nem terjeszkedhetem ki olyan bő részletességgel a bosznia-hercegovinai állapotok ismertetésére, mint ahogy szeretném megtenni. Éppen ezért méltóztassanak megengedni, hogy csak néhány odavetett nagy vonással adjam ezen állapotok képét. (*Halljuk! Halljuk!*)

Tudjuk azt, hogy annak idején az okkupációnak főindoka az volt, hogy az a belátás kerekedett az európai nagyhatalmaknál felül, hogy Törökország fenn nem állhat, legalább európai birtokaiban. Ezért azután Szerbia, Bosznia, Montenegró és Hercegovina esetleges egyesülése az osztrák-magyar monarchiának egy új Piemontját teremthetné meg, s tekintettel a monarchia, úgy Magyarország, mint Ausztria déli vidékein lakó délszláv elemre kimondhatatlan nagy zavarokra és nagy bonyodalmakra vezethetne, és egyúttal veszélyeztetheti az európai békét is.

Kállay Béninek éles szeme a helyzetet rögtön felismerte, és egész kormányzatának megingathatatlan iránya az volt: erősíteni Bosznia-Hercegovinában a mohamedán elemet és a katolikus horvátságnak lojalis részét, szemben azokkal a kifelé gravitáló és már akkor is a szomszédságból izgatott szerbekkel. Ezzel akart Kállay Béni gátat vetni a minden oldalról betolakodó és minden oldalról feltámadt nagyszerb izgatásoknak. Úgyszólván haláláig küzdött a szomszédból Bosznia-Hercegovina felé irányuló és ott folytatott izgatásokkal. Ő azonban hajthatatlan szigorral kezelte

¹ A szarajevói merénylet képviselőházi vitájának a háborús pszichózis irányába történő eltolódását élesen tükrözik az 1914. júl. 15-i ülés további ellenzéki felszólalásai: gr. Apponyi Albert és Polónyi Dezső hasonló célzatú, izgatott hangvételű beszéde a merénylet „szerbiai hátterével” kapcsolatban, illetőleg „a magyar alattvalók szerbiai biztonsága tárgyában”. (L. Képv. Napló, 1910–15, XXV. 339–344. 1.) – Mindhárom interpellációra vö. a 27. I. B) 7. sz. iratot.

ezt a kérdést, és konstatálható az, hogy az ő hosszú kormányzata alatt ott soha baj és veszedelem ebben az irányban nem keletkezett. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

Igaz, hogy panaszok több ízben merültek fel, különösen szerb részről, de tudjuk és megállapíthatjuk azt, hogy ezek a panaszok többnyire Kállay Béni egyes hivatalnokainak túlbuzgóságából vagy tapintatlanságából eredő panaszok voltak, és Kállay sohasem késett ezeknek a panaszoknak orvoslásával sem. Kállay a politizálást az újonnan okkupált tartományokban nem tűrte; ő ezen tartományoknak kulturális és gazdasági fejlődésére helyezte a súlyt, s olyan eredményeket mutatott fel ezen a téren, amelyek minden várakozást felülmúltak. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

Kállay Béni halálával egyszerre, hirtelenében egy meg sem érthető rendszerváltozás állott be. A megbízhatatlansága miatt addig negligált szerb elem – nem az egész szerb lakosságról beszélek, amely Bosznia-Hercegovinában van, csak a megbízhatatlanokról – Burián Istvánnak, az ő utódjának felajánkozott, és elkövetett az a nagy hiba, hogy a Kállay-rezsim alatt kipróbált hű, megbízható elemet egyszerűen félretették az útból, és kizárólag azt a felajánkozó, bizonytalan és gyanús elemet helyezték be; először a közigazgatási kormányzatba, azonkívül anyagilag is erősítették, amennyiben elhelyezték a legjobb közgazdasági pozíciókba.

Egy-két példára fogok hivatkozni. A Kállay-kormányzat alatt oly elemeket, akik izgágák voltak, és veszedelmesek voltak Bosznia-Hercegovina belbékéjére nézve, akik nacionalista izgatásokat űztek külföldi vonatkozásban, Kállay nem tűrt meg, hanem egyszerűen kitiltotta őket az országból. Azok közé tartozott egy Jeftanovics Grigorje nevű véres szájú túlzó szerb agitátor. Burián báró egyik legelső kormányzati ténye volt, hogy a Kállay által száműzött és kitiltott Jeftanovics Grigorjét behelyezte Szarajevóba, és elhelyezte őt oly pozíciókba, hogy ez az ember rövid néhány év alatt a leggazdagabb ember lett Bosznia-Hercegovinában. A hivatalnokok, akik addig a köszönését sem fogadták, kénytelenek voltak őt üdvözölni. Betették bankokba, állami szállító-sokba stb.

És hogy ezen Jeftanovics Grigorje gondolkozási módját, politikáját mennyire ismerték Bosznia-Hercegovinában, azt leginkább az a körülmény bizonyítja, hogy a merényletet követő pillanatokban feltámadt népharag elsősorban öllene fordult. A lojalis szerb Petrovics Petrarcha szarajevói alpolgármestert egyszerűen kitették állásából, és helyébe egy véres szájú szerb túlzó került.

Ily példát még sokat tudnék felhozni, de nem fogom a t. ház türelmét ebben az irányban igénybe venni. (*Halljuk! a bal- és a szélsőbaloldalon.*) Csak arra mutatok rá, hogy az a politika, amelyet Burián báró indokolatlan favorizálásaival elkövetett, a legnagyobb bizalmatlanságot keltezte Kállay régi, kipróbált embereiben, akik ebből nem csináltak titkot, illetékes helyen felszóllaltak, figyelmeztettek, de hiába volt, mert minden haladt a maga útján.

Buriánt követte lovag Bilinski Leó közös pénzügyminiszter; ő intézi ma felelősség mellett Bosznia-Hercegovina kormányzatát. Alatta még folytatódott, és talán még hatványozott mértékben folytatódott ez a politika és irány, sőt azt lehet mondani, a favorizálások ettől kezdve még nagyobb mértékben indultak meg. Bilinski alatt történt meg az, hogy a hatóság nyugodtan szemlélte, mint jönnek át Szerbiából a megbízhatatlan nacionalista izgató elemek, miként ássák alá e tartományok szerb lakosságának békéjét. (*Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.*)

Csak egy példát említek, amelyet a miniszterelnök úr is elismert, ma egy hete tartott beszédében: a tanulóifjúságot teljesen dezorganizálták. Kállay alatt ki volt zárva, hogy ott valaki akár nyíltan, akár titokban, különösen az iskolákban, nacionalista propagandát folytasson, és most Bilinski Leó alatt kiérdemült és reaktivált obranisták a gimnáziumokban és középiskolákban ifjúsági egyesületeket alakítottak, felolvasásokat tartottak, belgrádi kirándulásokat rendeztek, az ifjúságot segítézték, gyűléseket rendeztek, amelyek többnyire politikai jellegűek voltak.

Ennek az állapotnak meglelt azután az a hátrányos következménye, hogy az iskolákban a tanulás helyett politizálás folyt, a fegyelem teljesen megszűnt, és értesültünk a lapokból azokról a minduntalan felújuló iskolai botrányokról, hol nagyszerb érzelmű fiatalemberek, diákok, horvát születésű vagy nemzetiségű tanáraikat a szó szoros értelmében a tantermekben és az utcán inzultálták.

Egry Béla: Megpofozták!

Szmrecsányi György: Hogy a nagyszerb propagandának garázdálkodása nem agyrém, és nemcsak mi láttuk, annak bizonyítéka az 1912. év őszen tartott delegacionális ülés. Az osztrák delegáció egyik ülésén Bauchinger delegátus beszédet tartott, mely a nagyszerb mozgalomra emlékeztet, melyet még mindig nem lehet megszüntetni.

Szólok ebben közvetlen veszélyt lát, miért is kérdést intéz Bilinski miniszterhez, hogy mit szándékozik tenni, hogy megakadályozza a nagyszerb mozgalom behatolását Boszniába és Hercegovi-

nába? Erre természetesen határozott választ vártunk volna, és e helyett Bilinski lovag miniszter mit mondott? Legelőször is – különös dolog – előtérbe tolta öfelségének, a királynak személyét, amennyiben válasza egyedül oda konkludált, hogy a lakosság királyhű, és a miniszter nem tart attól, hogy a jelenleg a Balkánon lejátszódó viszonyok között a boszniai és hercegovinai szerb lakosság nem fogna lojálisan viselkedni. *(Felkiáltások balfelől: Szép lojalitás!)* Alig néhány héttel rá megtörtént az Európára szóló skandalum, hogy a szarajevói szábornak képviselő tagjai tartottak egy értekezletet abból az alkalomból, hogy a szerb fegyvereket győzelem kísérte, üdvözölték őket, és egy rezolúciót hoztak, mely talán ismeretes lesz a miniszterelnök úr előtt is, amelyben egyenes és nyílt támadást intéztek úgy Magyarország, mint Ausztria ellen, és elárulnak olyan irreferenciális törekvéseket, melyek ellen a legnagyobb eréllyel kellett volna eljárni. *(Helyeslés balfelől.)*

Itt megint nem magunkra hivatkozom, hanem a túloldalra és az ott ülő Pap Géza képviselő úrra, ki akkor a delegációba[n] a bosnyák ügyek referense volt. Mikor Bilinski Leó lovag Bauchingernek interpellációjára egy ilyen általános frázist mondott, mellyel igyekezett mindenkit megnyugtatni, dacára annak, hogy semmi érdemleges dolgot beszédében fel nem említett, akkor ezt követőleg történt ez az eléggé el nem ítéhető dolog, amely, hogy milyen mélyen szántott, bizonyítja, hogy Pap Géza egy nagyobb beszéd keretében emlékezett meg róla.

Én ezen beszédnek csak szorosán a tárgyra vonatkozó részét, miután rendkívül érdekesnek tartom, leszek bátor a t. ház előtt felolvasni. *(Halljuk! Halljuk! balfelől. Olvassa.)*

„A négyes albizottság legutóbbi ülésén kiemelttem, hogy Bosznia és Hercegovina lakói a közeli lefolyt szerb-török háborúval szemben nyugodt magatartást tanúsítanak, és lojális érzelmekkel vesznek tudomást a szomszédságukban lefolyt eseményekről. Ezen idő óta azonban, t. országos bizottság, történt egy esemény, melyet nem szabad figyelmen kívül hagyni. Sajnos, hogy a politikai kérdésekkel foglalkozó magyar közélet figyelmét elkerülte ez, de ez nem ment fel engem attól a kötelességtől, hogy én itt, mint a legilletékesebb helyen, rá ne mutassak, és ellene tiltakozó szavamat fel ne emeljem; és kérem a közös pénzügyminiszter urat, legyen szíves ezzel szemben saját álláspontját is leghatározottabban precizírozni.

A szábor képviselői és virilistái Szarajevóban konferenciát tartottak, és ezen nyilatkozatokat fogadtak el. Ezt a nyilatkozatot szó szerinti szövegében nem akarom itt ismételni; sajnos, hogy egyáltalában megtörtént, hogy elhangzott. Ennek a nyilatkozatnak tartalma az osztrák-magyar monarchia ellen irányul, és aláírói igazoltnak tartják benne a szerbek térfoglalását egészen az Adriáig, és továbbmenve kijelentik, hogy míg Albániának autonómiát kíván az osztrák-magyar monarchia, addig a délszlávok megadni.”

Azután így folytatja báró Pap Géza *(olvassa)*: „Ez a nyilatkozat a legnagyobb mértékben elítélendő és sajnálatos különösen azért, mert az ottani lakosságnak legnagyobb részét mint lojális és az osztrák-magyar monarchiához hű népességet ismerjük. Az ily felfogások és vélemények alkalmasak lehetnek arra, hogy az a jó viszony és őszinte barátság, amellyel a Boszniában és Hercegovinában lakó polgártársaink irányában viseltetünk, részben indokolatlanul megzavartassék. Ezért kívánatos, hogy a legszigorúbban tartsuk meg mindnyájan az egymással szemben való lojalitást.” Ő azután kéri a közös pénzügyminisztert, hogy nyilatkozzék e tekintetben.

Itt mármint Bilinski közös pénzügyminiszternek már másodszor volt alkalma erről a kérdéssel nyilatkozni. Amikor ilyen veszedelmes jelenségekkel állunk szemben, akkor semmiféle kertelesnek helye nincs. Bilinskitől határozott nyilatkozatot várt mindenki. És e helyett mi történt? Bilinski megbízásából a plenáris ülésen Thallóczy osztályfőnök mondott egy beszédet, amely egyenesen megbotránkoztató. Igaz, hogy abban a beszédben azt mondja, hogy ez a nyilatkozat elítélendő, és hogy a közös pénzügyminiszter jótáll érte, hogy ilyen állapotokat nem fog tűrni, de, kérdezem én, van-e tudomása a miniszterelnök úrnak arról, hogy ezt követőleg Bilinski bármiféle irányban intézkedett volna?

Nekem csak arról van tudomásom – legalább így vagyok informálva –, hogy azt a három szerb metropolitát, aki aláírta a nyilatkozatot, négyszemközzötti diskurzusokban talán többé-kevésbé megróttá, de egyéb nem történt, és eléggé elítélendő, hogy amikor egy országban olyan jelenségek észlelhetők, hogy annak parlamenti testülete kifelé gravitál, irredentista célokat szolgál, külföldi államok törekvéseit támogatja, akkor ezzel szemben nem a legnagyobb energiával lépnek fel! *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Én ezt annak a szerencsétlen rendszerváltásnak tudom be, amely Kállay halálával Bosznia-Hercegovina népét teljesen demoralizálta, dezorganizálta és az idegen agitáció karjaiba hajtotta. *(Úgy van! Úgy van! a bál- és a szélsőbaloldalon.)*

Nagyon érdekes lesz megtudni mármint azt, hogy Bilinskinek ezt a Thallóczy útján kiadott

nyilatkozatát miképpen kommentálták a szarajevói szabornak pártjai. A szarajevói szabor tudvalevően három nagy pártból áll, egy kis töredéktől eltekintve.

A szerb párt vezére, Soa Vojszlav, megkérdetve, miként vélekedik erről a rezolúcióról, és miként vélekedik a közös pénzügyminisztérium állásfoglalásáról, igazi szerb szokás szerint hosszú nyilatkozatában tiltakozik az ellen a ráfogás ellen, mintha a rezolúció meghozatalánál bármiféle irredentisztikus célok vezették volna a képviselőket. Pedig hát, amint az akkori szarajevói közvéleményben köztudomású volt, ezt a nyilatkozatot voltaképpen Belgrádban fogalmazták meg. Mondom, a szerb párt vezére tiltakozik az ellen a felfogás ellen, és azt hozza fel egyedüli indokul, hogy azért kellett ezt a rezolúciót meghozni, mert ők a közös ügyek vitelére semmiféle ingerenciával nem bírnak, felfogásuknak tehát valamilyen úton-módon kifejezést kellett adni.

A mohamedán párt vezére, serif effendi Arnautovics már nem nyilatkozik így, sőt csodálkozik azon, hogy ilyen vád, hogy irredenta célokat szolgálnak, egyáltalán felmerülhet. Azt mondja, hogy azoknak, akik az ő szerbjeiket ismerik, akik a szabor szerb pártját ismerik, eszük ágában sem volt azt állítani, hogy külföldről vagy Belgrádból várnak instigációkat;² ők maguk, az ő felfogásukat érvényesítve, sokkal különb és a monarchiára nézve sokkal hátrányosabb álláspontot foglalhatnak el. Különben kifogásolja azt, hogy ez a Bilinski–Thallóczy-féle nyilatkozat igen enyhe volt, és rámutat arra, hogy ezzel a politikával Bosznia-Hercegovinában célt érni nem fognak.

Van azonban Arnautovics effendi nyilatkozatának egy része, amely bennünket magyarokat igen közelről érdekel. Rövid pár mondat; bátor leszek ismertetni. (*Halljuk! Halljuk! balfelől.*) Azt mondja Arnautovics (*olvassa*): „A magyarok bámulatosan rövidlátó politikájáról kívánok nyilatkozni. Tudvalevőleg nagyon kevés idő múlva ez országban a vezető állásokat kizárólag bennszülöttek fogják betölteni. Hiszen már nagyon sok igen magas pozícióban bosnyák ember ül. Mármost ezek a vezető férfiak hol nyerik kiképezetésüket? A szerbek Bécsben, a katolikus horvátok Zágrábban, a mohamedánok pedig Bécsben és Zágrábban; és ezekben a városokban speciális tanulmányaikon kívül azt tanulják, hogy a magyart gyűlölni kell. Idestova a kormányzáság hivatalnokai között nem lesz egyetlenegy barátja Magyarországnak; és ez mind azért, mert egy-egy választásra tíz milliót nem sajnál a magyar kormány, de évenként néhány ezer koronát stipendiumokra igen.” (*Úgy van! Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.*) Így nyilatkozik egy külföldi ember. (*Zaj és felkiáltások balfelől: Jól ismerik!*)

Rakovszky István: A só-pénznek híre elment oda is.³ (*Folytonos zaj.*)

Förster Aurél: Stipendiumot kérünk, nem gseftet! (*Folytonos nagy zaj és felkiáltások jobbfelől: Amerikai pénz!*)

Egy hang (a szélsőbaloldalon): Inkább amerikai, mint lopott pénz! (*Nagy zaj.*)

Förster Aurél: Próbáljanak maguk Amerikába menni. Utánvétellel küldik vissza. (*Folytonos nagy zaj.*)

*Elnök*⁵: Csendet kérek. (*Zaj.*) Kérem Bartos képviselő urat, ne méltóztassék közbeszólni.

Szmrecsányi György: T. képviselőház! Egészen más hangnemben szólal meg a katolikus horvát pártnak elnöke⁶, aki kérte, hogy a neve ne hozassék nyilvánosságra, mivel magas állást foglal el. (*Derűtség jobbfelől.*) Kérem, ne tessék ezen nevetni. Én nem hazugságokkal jövök, én minden szavamért jótállok. Kikérem magamnak. (*Nagy zaj és derűtség jobbfelől. Élénk éljenzés és taps a bal- és a szélsőbaloldalon.*)

² *Instigáció*: ösztönzés, izgatás, bujtogatás (lat.).

³ Célzás a *Lukács* László miniszterelnök bukását okozó ügyre: Lukács – még mint a Khuen-Héderváry-kormány pénzügyminisztere – bizonyos állami üzletek biztosítása (különösen a sőjövédék képviselőtének meghosszabbítása) fejében a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt.-től 4,8 millió koronát vett fel, s azt a Nemzeti Munkapárt 1910. évi választási költségeinek fedezésére fordította. Emiatt *Désy* Zoltán ellenzéki képviselő a miniszterelnököt a nyilvánosság előtt „Európa legnagyobb panamistájának” nevezte. Lukács pert indított a Kossuth-párti képviselő ellen, azonban a törvényszék 1913. jún. 3-án *Désy*-t a nyilvános rágalmazás vádjá alól felmentette. Másnap a miniszterelnök és kormánya benyújtotta lemondását. (A részleteket l. *Gratz* G.: A dualizmus kora II. köt. 259–261. l.)

⁴ *Károlyi* Mihály gr., az Egyesült Függetlenségi és 48-as Párt elnöke több politikustársa (köztük a szociáldemokrata *Kunfi* Zsigmond) társaságában 1914 júliusában politikai agitációs körutat tett az Egyesült Államokban. Ennek során gyűjtés is folyt az ottani magyarság körében, választási célra. Valószínűleg erre utalnak a kormánypárti képviselők.

⁵ *Szász* Károly.

⁶ Valószínűleg *Mandić* Nikola dr., a tartományfőnök helyettese.

Elnök: Csendet kérek. (*Nagy zaj és felkiáltások jobbról: Korcsmába való!*) Csendet kérek! (*Folytonos zaj jobboldal.*) Csendet kérek, képviselő urak a ház jobboldalán.

Almássy László: Mindig gorombáskodik mindenki vel!

Szmrecsányi György: Ismétlem, ez a horvát vezető politikus szintén egy-két mondatban nagyon érdekesen nyilatkozik a következőképpen (*olvassa*): „Bilinski miniszter úr válasza a szerbek deklarációjára a szerbeket diadalittassá tette; egyéb körökben azonban egyenesen konsternációt szült. Kétség nem fér ahhoz, hogy ezt az egész nyilatkozatot Belgrádban szövegezték, s nyilvánvaló célja nem egyéb, mint a monarchiát gondolkozóba ejteni afölött, hogy saját határain belül is milyen hangos kifejezést ad felfogásának a szerbség. Bár nem ártott volna, ha ő-excellenciája a túl enyhe szövegek helyett rákoppint a nagyszerb urak ujjaira, propagandájuktól félni azonban, azt hiszem, még sincs okunk.”

Jellegetes tünet ez, melyet bátor voltam ismertetni. Nem kell ehhez sem bővebb kommentár, sem semmi egyéb. Elég egy ország hangulatának kifejezésére a törvényhozó testület. – Már ti ott, ahol a választások tisztán vitettek keresztül, e törvényhozó testületnek egy tekintélyes része pedig – beleértve az öfelsége által kinevezett három metropolitát is – irredentisztikus hajlamokat árult el, ezáltal bizonyosságát szolgáltatva annak, hogy igenis, az a politikai rendszer-változás, amely Bosznia-Hercegovinában Kállay Béni után bekövetkezett, úgy az illető tartományokra, mind pedig a monarchiára nézve egyenesen veszedelmes irányba terelődött.

T. ház! Minden gyenge kormánynak az a sajátsága, hogy nem tud az illegitim nacionalista követelésekkel szembeszállani, hanem a paktumnak az olcsó eszközához fordul. Ez a jelenség észlelhető Boszniában. Kállay Béni erős keze nem tűrte meg a centrifugális törekvések érvényesülését. Az irredentisták és a belgrádi izgatók pedig most, látván az ottani kormányzat gyengeségét, vérszemet kaptak, és íme napról napra fokozódott, gyarapodott az irredentizmusra hajló elemek száma. Így rohantak feltartóztatlanul a katasztrófa felé.

T. ház! Még egy nagyon különös sajnálatos körülményre kell rámutatnom, és ez az ottani polgári és katonai kormánynak egymáshoz való viszonya.

Tudvalevő dolog, hogy Kállay Béni alatt a katonai és polgári kormányzat nem volt elválasztva. (*Úgy van! a baloldalon.*) A kormányzó, báró Appel tábornok, egyúttal szarajevói hadtestparancsnok volt, míg Kállaynak a civil adlátusa báró Benkó volt, aki a polgári kormányzás ügyeit Kállay intenciói és utasítása szerint látta el, és báró Appelnak soha eszébe nem jutott ezzel ellenkező rendelkezéseket tenni, hanem ő strikte megmaradt a maga hadtestparancsnoki teendőinél, és kizárólag a katonai igazgatást végezte.

Hogy lássa a t. ház, mennyire formalitásnak tekintették azt, hogy a Landesschef, a katonai parancsnok nem gyakorolhat ingerenciát a polgári hivatalos ügyekre, hivatkozom arra, hogy báró Benkó...

Egy hang (a jobboldalon): Kutsera!

Szmrecsányi György: Igen, Benkó előtt volt Kutsera; Benkó hosszabb ideig szolgált, azért beszélék őrá. Ő mindennap délben megjelent a konakban Appel bárónál, hogy eleget tegyen a formának, és csak azokat az aktákat terjesztette elő, amelyekhez az ő aláírása is szükséges volt, semmiféle érdemleges dologba báró Appel nem avatkozott, mindent Kállay tartott fenn magának. Így nem is fordultak elő hatásköri összeütközések; a katonai és a civil kormányzat a legtöbbször egyetértésben párhuzamosan haladt.

Báró Burián alatt megváltoztatták ezt a helyzetet, és külön Landesschef és külön hadtestparancsnok lett kinevezve. A Landesschef látta el azokat a teendőket – Burián óta –, amelyeket addig Kállay és a civil adlátus intézett. Így azután megtörtént, hogy mivel a katonaelem elsősorban a katonai szempontokat tartja szem előtt, a legtöbb esetben ellenkezésbe jutott a polgári hatósággal.

A polgári hatóságok között pedig zúgolódás és elégedetlenség volt. Egy jelszó kapott lábra: Man muss den General anrennen lassen.⁷ Ez teljesen kifejezi azt az állapotot...

Rakovszky István: Osztrák politika!

⁷ Értelemszerű fordításban: „Hagyni kell a tábornokot, hogy fejje menjen a falnak.”

Szmrecsányi György: ...amely a változott viszonyoknál fogva az ottani kormányzat kebelében előállott. Egymásután kanapéprocesszusok⁸ keletkeztek, és mivel ezek köztudomásúak voltak, azt hiszem, semmi körülmények között sem járultak hozzá a hatóság tekintélyének emeléséhez.

Mármost, t. képviselőház, ha tekintetbe vesszük, hogy az a bosnyák nép tulajdonképpen azt sem tudja, hova tartozik. Szent István koronájának jogán annektáltatott, attól teljesen idegen szellemben és módon kormányozzák (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*), osztrák császári pátens jelentette ki az annexiót a magyar király jogának alapján – én tehát igazán nem csodálkozom, hogyha akkor a hovatarozandóság kérdésében ottan teljes közjogi fogalomzavar uralkodik. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Csoda-e, az odaválási szerbség ily körülmények között, mikor azt sem tudja, melyik államhoz tartozik, melyik államnak van lekötelve, akkor nagy fogékony-ságot mutat fajrokonainak hívó szava iránt? Csoda-e, ha az izgatókra is hallgat? És ha látja azt, hogy itt egy erélytelen kormányzat nevenséges kanapéprocesszusokkal tölti az idejét, ha látja azt, hogy minél agresszívebb, annál több koncessziót kap, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogyha Boszniában és Hercegovinában az állapotokat nem nézhetjük sem ránk, sem Ausztriára nézve biztatóknak. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

A miniszterelnök úr gróf Andrassy Gyula interpellációjára adott válaszában azt mondta, hogy Boszniában a legteljesebb nyugalom, a legteljesebb rend van, és hogy ott semmiféle felkeléstől vagy veszedelmes jelenségtől tartani nem kell.

Hát kérem, t. miniszterelnök úr, azt kérdezem én: rend az, amit különben ő is beismer beszédében, hogy a legkönnyebben ellenőrizhető helyen, az iskolákban, a legféltelenebb izgatás folyik, és úgyszólván hatósági asszisztencia mellett történik a diákság szervezése? Ezt elismeri a miniszterelnök úr, mikor azt mondja: „Különösen teljes nyomatékkal kell – amint ezt helyesen jegyezte meg a t. képviselő úr – elejét venni az iskolákban annak az agitációnak, amely éppen a műveltebb osztályoknak felnövekvő ifjú generációját mételyezi meg, és viszi egészen végzetes szellemi áramlatoknak szolgálatába.”

Vagy pedig rend az, miniszterelnök úr, hogy 10–12, idegenből, Szerbiából bejött összeesküvő szervezhet Boszniában összeesküvést, ott rejtőzködhetik heteken keresztül az odaválási nép között, anélkül, hogy az bántaná és feljelené, és összeadnak, eldugnak bombákat és fegyvereket? A miniszterelnök úr azt is elismeri, hogy a rend Boszniában csakis a rendőrségnek és a katonaságnak különös megerősítése által érhető el. Vagy pedig különösen nagy rendnek tartja a miniszterelnök úr azt, hogy a kezdetben csak Szarajevóra nézve kihirdetett statáriumot ki kellett terjeszteni néhány nap múlva az egész országra, mert a hatóságok nem bírtak a felizgatott tömegekkel? Rend az, hogyha 10–15–20 összeesküvő leleskedik a szarajevói utcákon, mikor azok meg vannak tömve állítólag 60.000 katonával, és meg vannak erősítve csendőrökkel, és akkor végrehajtják a merényletet, és ismételt merényletek fordulnak elő?

Rakovszky István: És a hatóság nem tud semmit!

Szmrecsányi György: És mikor ilyen jelenségeket észlelünk ott, akkor a miniszterelnök úr jónak látja azt a hatóságot védelmébe venni, és a fő védelmi szempontja az, hogy sem ő, sem az odaváló hatóság hivatalos értesítést arról nem kaptak, hogy a trónörökös Boszniába fog utazni. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Engedelmet kérek, ezt a miniszterelnök úr nagyon határozottan fejezi ki. Ezzel szemben pedig – én tudom, hogy úgy van-e, megnevezem a forrást – a Neues Wiener Tagblatt és ennek nyomán Az Est közölték azt, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös úti programját közölték a polgári hatóságokkal; felsorolják azokat a hatóságokat, amelyek között látom a t. miniszterelnök urat.

Gróf Tisza István miniszterelnök: Soha nem is mondtam, hogy nem kaptam. A közös pénzügy-miniszter nem kapott. Két vagy három nappal az útja előtt kaptam.

Szmrecsányi György: A miniszterelnök úr maga mondta (*olvassa*): „Boszniai útját annyira katonai inspekciós útnak fogta fel” – ti. a trónörökös –, „hogy arról nemcsak a két kormány nem nyert előzetes tudomást...”, én ez alatt csak a magyar és az osztrák kormányt érhetem. (*Úgy van! a baloldalon.*) Ezt a miniszterelnök úr mondta, a naplóból konstatálhatom.

Ezzel szemben a Neues Wiener Tagblatt és Az Est közlései nyomán arról értesültem, hogy igenis, nemcsak a miniszterelnök úr, hanem a király személye körüli miniszter, a magyar keres-

⁸ *Kanapéprocesszus (kanapépör)*: jelentéktelen belvillongás, viszály, perlekedés.

kedelemügyi miniszter, a magyar honvédelmi miniszter, továbbá Potiorek hadseregfelügyelő és Bosznia-Hercegovina tartományfőnöke és az ottani hadtestparancsnokság is kaptak értesítést, amely értesítéshez hozzá volt mellékelve nyomtatásban a trónörökösnek kidolgozott útja és tartózkodási programja. (*Úgy van! a baloldalon.*)

De hiszen tökéletesen mellékes, t. miniszterelnök úr, hogy küldtek-e értesítést vagy sem. Mert minden újságolvasó ember tudta, és minden felelősséggel járó állásban lévő embernek tudnia kellett, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös felkeresi Boszniát; tudnia kellett, hogy a hadgyakorlatokra utazik. A miniszterelnök úrnak az a kifogása sem helytálló, hogy a trónörökös útja katonai jellegű lévén, nem dukált neki a polgári őrizet. Mert Magyarországon, tudom, akárhányszor manőverek alkalmával az egész közigazgatási apparátus, csendőrség stb. mind mozgósítva volt. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*)

Rakovszky István: Magam láttam!

Szmrecsányi György: T. miniszterelnök úr, énszerintem itt csak két lehetőség van. Vagy tudott az a hatóság arról, hogy mire készülnek a trónörökös személye ellen, vagy pedig nem tudta, hogy minő veszedelmes forrongás van Szerbia területén.

Ha nem tudta – ami pedig alig hihető –, hogy Belgrádból és Szerbiából gyanús és veszedelmes alakok jöttek át, akik ott a biztonságot veszélyeztetik...

Egry Béla: Szarajevóból kitiltott alakok! (*Úgy van! a baloldalon.*)

Szmrecsányi György: ...ha nem tudta, és ezért nem követett el mindent a trónörökös személye biztonságának védelmére, akkor az a hatóság, az a kormány, az a közös pénzügyminiszter oly fokú tudatlanságot és könnyelműséget árult el, hogy huszonnégy óráig sem maradhat helyén. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*)

Rakovszky István: Egérfogóba eresztették a trónörökösöt! (*Úgy van! a baloldalon.*)

Szmrecsányi György: A másik eshetőség az, hogy tudott erről a veszedelmes forrongásról, tudta azt, hogy mik készülnek, és azért nem követett el mindent, mert a legutóbbi időben olyan sokat emlegetett spanyol etikettszerű meghívásokat és értesítéseket vártak. Ebben az esetben pedig nem menthető olyan fokú kötelességszegéssel állunk szemben, amelyet a legmesszebbmenő módon meg kell torolni. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*) Vagy micsoda súlyos hiba és könnyelműség volt az, hogy a rendőrfőnök a fokozott őrzés kérdését szó tárgyává tette a trónörökös előtt?

Hát elképzelhető az, hogy egy férfias, önérzetes gondolkozású ember, ha hozzá egy ilyen kérdést intéznek, azt fogja mondani, hogy őt fegyvergyűrűvel vegyék körül? (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) Hiszen a legelemibb policiális tudás is azt hozza magával, hogy az ilyen őrzéseket az illetőnek teljesen a tudta nélkül és hozzájárulásán kívül intézzék. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*)

Kún Béla: Tisza praxisból tudhatná! (*Zaj.*)

Szmrecsányi György: A közös pénzügyminisztert és a tartományi kormányt egyetlenegy körülmény sem menti, hanem igenis, meg kell állapítani azt, hogy könnyelműen jártak el a trónörökös személyének védelme körül, és súlyos mulasztásokat követtek el. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*)

Rakovszky István: Rosszhiszeműen! (*Zajos felkiáltások a jobboldalon: Rendre!*)

Elnök (csenget): Csendet kérek! Rakovszky István képviselő urat rendreutasítom. (*Zajos felkiáltások a baloldalon: Miért?*) Csendet kérek!

Szmrecsányi György: Különben a Boszniában uralkodó állapotokra nézve a legjellemzőbb kijelentést a boldogult trónörökös tette akkor, amidőn az első bombamerénylet után a városházáról távozva automobiljába készült szállani, és a körülötte álló urakhoz a következő szavakat intézte: „Um den Kerl ist mir nicht bange. Wie die Sachen bei uns stehen, kriegt er drei Monate Zuchthaus, und nachher wird er womöglich dekoriert”⁹. Ebben benne foglaltatik a legtalálóbb jellemzése a bosnyák állapotoknak. (*Felkiáltások a baloldalon: Most tessék beszélni!*)

Egy hang (jobbról): Honnan tudja?

Szmrecsányi György: Ebben a rövid mondatban van kifejezve minden, amit Bosznia-Hercegovinában a kormány politikájaként elítélünk, és természetes, hogy mikor az erélyes fellépés helyett a paktumoknak és a koncesszióknak és nem tudom miféle illegális törekvések honorálásá-

⁹ „Nem aggódom ezért a fickóért. Ahogy a dolgok nálunk állnak, kap három hónapi fegyházat, és azután lehetőleg kitüntetik.”

nak látjuk folytonos folyamatát, hogy akkor a legnagyobb bizalmatlansággal viseltetünk a közös pénzügyminiszter és az országos kormány iránt...

Szmrecsányi a továbbiakban a *Národna Obrana*, szerinte a szerb kormány által támogatott társadalmi egyesület és az *Omladina* ifjúsági egyesület állítólagos igazgató tevékenységéről szól. Ennek keretében megemlékezett a Narodna Obrana által szervezett országos szerbiai, rigómezei (Kosovo polje) emlékünnepekről, szentendrei szerb ifjak „gyanús belgrádi összeköttetéseiről”, „Zimonyban feltartóztatott, részben magyarországi illetőségű fiatal szerb agitátorokról”, általában „a Szerbia által Magyarországra, illetve a Monarchia ellen folytatott antagonistá politikai propagandáról”.

...A taktika teljesen világos. A sajtó és a nép, a különféle egyesületektől igazgató, melyekhez hozzátartozik a Csarna Ruka, a fekete kéz egyesülete is, egyebet sem tesz, mint a vidéken is szítja a hangulatot a monarchia ellen. A cégér a Narodna Obrana, e mögött áll a szerb kormány.

A hivatalos Szerbia, amely a nemzetközi szokás szerinti korrektség álarcát veszi magára, és emellett egyesületeik bizalmi emberei útján az igazgatásoknak ágenseit és a bombamerényletek szerzőit ellátja a maga erkölcsi és anyagi támogatásával.

Hát micsoda vizsgálatra van itt szükség, hogy kimutassák a szerb hatóság összejátszását a bombamerénylőkkel? Hát azt akarja a sarajevói vizsgálat kimutatni, hogy Pasics vagy a kormánytagjai vagy a miniszterelnökség elnöki osztálya vagy nem tudom miféle hatóság sajátkezűleg osztogatta a bombákat, vagy saját maga látta el az illetőket instrukciókkal? Nem sajátkezűleg teszi, de támogatja azt, aki ezt tenni vállalkozik. Vagy talán azokat a törzstiszteket, akik a Narodna Obrának igazgatásait intézik, akarják rajtacsíjni vigyázatlanságon?

Bizalmi embereik, a komitácik útján intézik ezt el. Látjuk, hogy Belgrádban már a Lazarovics-féle vizsgálat fennen hirdette, hogy Cigányevics nevű komitácsi¹⁰ nincs; van egy ilyenféle nevű, de az nem volt itt, szóval a legteljesebb eltussolási szisztémával találkozunk. Soha semmiféle vizsgálat nem fogja itt a bűnrészséget megállapítani. Tény az, hogy a szerb kormány által szított szerb propaganda feneketlen gyűlöletet oltott bele Szerbia népébe a monarchia iránt, és a propagandának üzelmei kiterjeszkedtek Magyarországra, a társországokra és Ausztriára, ami ellen nekünk védekezniünk kell. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

Ennél a pontnál bátor leszek a t. kormány figyelmét felhívni arra a szerb kormánynyilatkozatra, amelyet Simics szerb követ gróf Aehrenthal külügyminiszternek nyújtott át akkor, amikor az annexió zavar leszerelése bekövetkezett. Ez a szerb kormánynyilatkozat s az abban foglalt ígérek mutatják azt, hogy Szerbiának korrekt magatartására mennyit lehet adni, s ez okulás lehet a jövőre.

Ezt a nyilatkozatot a szkupstina, a szerb képviselőház jóváhagyásával és tudtával szerkesztette a kormány, és azokat Simics szerb követ útján juttatta gróf Aehrenthal külügyminiszterhez. Legelsőbben is Szerbia elismeri, hogy a Boszniában történtek által... (*Halljuk! Halljuk! balfelől.*)

Ha kívánják hallani, felolvasom. (*Halljuk! Halljuk! balfelől. Olvassa:*) „Szerbia elismeri, hogy a Boszniában történtek által jogaiban nem érintetik, és hogy ehhez képest azokhoz az elhatározásokhoz fog alkalmazkodni, amelyeket a hatalmak a berlini egyezmény 25. fejezetének értelmében foganatosítani fognak. Ezért Szerbia követi a nagyhatalmak tanácsát, és kötelezi magát arra, hogy feladja a tiltakozásra és az ellentállásra vonatkozó ama magatartását, melyet az annexióra való tekintettel az elmúlt október óta elfoglalt”. S most erre a pontra méltóztassanak figyelemmel lenni (*olvassa*): „Kötelezi továbbá magát arra, hogy a jövő politikájának irányát Ausztria-Magyarországgal szemben megváltoztatja, és ezentúl barátságos szomszédi viszonyban fog élni”.

Majd így folytatja (*olvassa*): „Ezen nyilatkozatnak megfelelően és Ausztria-Magyarország békés szándékaiban bízva, Szerbia hadseregét, és pedig ennek szervezetét, elhelyezését és tényleges állományát az 1908. évi tavaszi állományra helyezi vissza, az önkénteseket és a bandákat lefegyverzi és elbocsátja, és újabb irreguláris csapatok alakulását a maga területén megakadályozza”.

¹⁰ Čabrinović és Princip merénylők egykorú sajtótudósítás szerint azt vallották, hogy egy Ciganovics (Cigányevics) nevű szerb komitácsi bérelte fel őket a gyilkosságra, és látta el őket Belgrádban bombákkal, pisztolyokkal és lőszerezellel (Budapesti Hírlap 1914. júl. 2; 154. sz. 6–7. l.). A júl. 23-án Szerbiához intézett jegyzék függeléké már azzal is vádolja „az állítólagos Ciganovic Milánt”, hogy kiképezte a merénylőket a bombák használatára, és céllövőlecekéket adott nekik „a Topschideri [= topčideri] lövőtér melletti erdőben” (uo. 1914. júl. 24; 173. sz. 2. l.).

T. képviselőház! Ha egy állani részéről ilyen törvényes formák között létrejött kötelező nyilatkozat után azt az eljárást tapasztaljuk, amelyet Szerbia velünk szemben követ, akkor azt hiszem, hogy itt a szó szoros értelmében vett kultúrtárgyalásokról többé szó sem lehet. *(Úgy van! balfelől.)*

Azóta öt esztendő telt el, s a nagyszerb agitáció nemhogy alábbhagyott volna, mint ahogy azt Szerbia ígérte, hanem ellenkezőleg, folyton növekedőben van. A szerb sajtó, a politikai emisszáriusok állandó izgalomban tartják a szerb népet. Országainknak területét ezek az emisszáriusok és politikai bandák járják be, a szerb nép hajlamait maguk felé vonzzák oly módon, hogy megtámasztják gyűlölni a magyart és a monarchiát.

Az állandó fegyverkezés háborús veszedelmet tart fenn nálunk már évek óta. Szerbia magatartása nekünk milliárdokba kerül. A tőzsde már számtalanszor eszkomptálta a háborús izgalmat, közgazdasági életünk pang, biztos egzisztenciák mennek tönkre. És mindez miért? Azért, mert külügyi képviselőnk, amely politikánkat ebben irányítja, konzekvensen a legnagyobb erélytelenséget mutatja. *(Úgy van! Úgy van! Taps a baloldalon.)*

Rakovszky István: A gyávaság politikája! *(Zaj.)*

Szmrecsányi György: A propagandának gyilkos bérencei megölték trónörökösünket. Mire várnak még? *(Élénk mozgás balfelől.)* Mi elmentünk a béketűrés legvégső határáig. A nagyszláv izgatás tönkretette Törökországot, és méltóztassanak megengedni, hogy felhívjam figyelmüket egy nagy török államférfiúnak, Hilmi pasának nyilatkozatára, amelyet akkor tett, amidőn a balkáni háború alatt bécsi nagykövetté nevezték ki, és amikor néhány napig Budapesten tartózkodott. Hilmi pasa Törökország bukását, a török csatavesztéseket és a katasztrófát, amely az országot érte, azoknak az állandó politikai izgatásoknak és azoknak a bandabetöréseknek tulajdonítja, amelyek Törökországban évtizedeken keresztül Szerbia által követettek el. Mint egy sorvasztó lábbeteg, vonaglott, senyvedt. A bandák és a bandabetörések miatt állandóan hadi létszámra fel-emelt hadsereget kellett tartania: ezt pedig nem bírja ki a legerősebb állam sem. Majd azt mondotta Hilmi pasa: „Velünk végzett a szerb izgatás, és ha önök nem fognak okulni a mi példánkon, önöket is hasonló sors éri.” *(Nagy zaj a baloldalon. Elnök csenget.)*

A szerb izgatók sok strohmannja, a Narodna Obrana nálunk is munkában van, inficiálja déli határainkat, és mi összetett kézzel nézzük a bomlási processzust, nézzük azt a rothadást, amely terjed, és nézzük, mint vész el Magyarország legtermékenyebb s legszebb vidéke. *(Helyeslés balfelől.)*

Legfőbb ideje már, hogy az ország tisztába jöjjön ezzel a néppel. Én, t. ház, nem háborúra izgatok; nem azt akarom, hogy magyar fiúk vére vérezzen el olyan területeken... *(Nagy zaj a baloldalon. Kiáltások jobbfelől: Hát mi legyen? Elnök csenget.)*

Polónyi Géza: Az egész dalmát tengerpart tele van magyar bakákkal. *(Nagy zaj a baloldalon.)*

Elnök: Csendet kérek! Ne méltóztassék közbeszólásokkal megakadályozni a szónokot, hogy beszédét folytathassa.

Szmrecsányi György: ...hogy magyar fiúk vére folyjon olyan területeken, amelyeknek esetleges bírása is csak újabb bajt, komplikációt és veszedelmet hozna mireánk. *(Helyeslés.)* Közgazdasági helyzetünk nem engedi, hogy óriási értékeket pusztítsunk el egy háborúban. *(Igaz!)*

Mi igenis békét akarunk! De az nem béke, ha állandó feszültségben tartanak. Egyenes, határozott, férfias fellépést akarunk külügyi kormányunktól. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)* Legyen vége már annak a gyáva és meghunyászkodó politikának *(Úgy van! Úgy van! Taps a baloldalon.)*, amely a monarchiának tekintélyét az egész művelt világ előtt lealacsonyította, leszállította.

Rakovszky István: Nevetségessé teszik! Szégyelljük magunkat, hogy magyarok vagyunk!

Szmrecsányi György: Ki van zárva, hogy egy férfias, önérzetes fellépés az európai hatalmaknak ellenzésével találkozók. *(Úgy van! Úgy van! a baloldalon.)*

Mi már türeink évek óta. Türeink azóta, hogy Belgrádban az a királygyilkosság¹¹ történt. *(Úgy van! Úgy van! balfelől.)*

Rakovszky István: Azt sem lett volna szabad türeink! *(Nagy zaj a baloldalon. Elnök csenget.)* Nem kellett volna türeink!

¹¹ L. 211. l., 7. jegyzet.

Szmrecsányi György: És én, t. képviselőház, nem habozom kijelenteni azt, hogy a trónörökös pár két már elmulasztott büntető expedíciónak az egyedüli véres áldozata. *(Igaz! Úgy van! balfelől. Élénk mozgás jobbfelől.)* Legyen ez a tragédia egy mementó: eddig és ne tovább!

Rakovszky István: Mit akarnak még? *(Nagy zaj a ház minden oldalán.)*

Elnök: Csendet kérek, képviselő urak!

Rakovszky István: Azt akarják, hogy bemasírozzanak ide?

Elnök: Kérem Rakovszky István képviselő urat, ne szóljon állandóan közbe, és ne akadályozza meg a szónokot beszédének elmondásában.

Szmrecsányi György: Szűnjön meg a határozatlanság: ne az ideges kapkodás, hanem a bölcs mérséklet, a férfias erély, az ország érdekének és a nemzeti becsület védelmének kötelező tudata vezesse a felelős tényezőket! *(Zajos helyeslés balfelől.)*

Rakovszky István: A dinasztíát is! Annak is vannak kötelességei! *(Zaj.)*

Szmrecsányi György: Kérdem a miniszterelnök urat, hajlandó-e úgy a saját hatáskörében, mint az 1867. évi XII. tc. 8. §-ában és az 1880. évi VI. tc. 1. §-ában gyökerező jogánál és kötelességénél fogva odahatni, hogy a Belgrádban szervezett és ott székelő nagyszerb propagandának Magyarországon és társországaiban, valamint Bosznia-Hercegovinában elkövetett izgatásai, melyek a szarajevói összeesküvést és a trónörökös pár ellen intézett gyilkos merényletet eredményezték, megtoroltassanak, és a jövőben a legnagyobb eréllyel megakadályoztassanak. *(Hosszan tartó, megújuló élénk éljenzés és taps balfelől.)*

Elnök: A miniszterelnök úr kíván válaszolni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Gr. Tisza István miniszterelnök: T. ház! *(Halljuk! Halljuk!)* Hogyha a képviselő úr interpellációját kísérő vagy bevezető beszédében egyéb fontos témákra is ki nem terjeszkedett volna, tulajdonképpen nem válaszoltam volna most interpellációjára, miután sajnálatomra nem vagyok még ma sem abban a helyzetben, hogy arra a kérdésre nézve, amelyet interpellációja tulajdonképpeni tárgyává tett, többet mondjak, mint amit egy hét előtt mondtam. *(Mozgás balfelől. Halljuk! Halljuk!)*

(Az elnöki széket Beöthy Pál foglalja el.)

T. ház! A kérdés Szerbiával mindenesetre tisztázandó. *(Halljuk! Halljuk!)* Hogy mi módon, milyen irányban és milyen tartalommal, erre nézve a dolog természeténél fogva, egy ilyen természetű függő kérdéstről lévén szó, nem nyilatkozhatom. *(Helyeslés jobbról és a középén.)*

Én csak azt vagyok bátor hangsúlyozni ismételtén, hogy a kormány teljesen át van hatva mindazon fontos érdekek tudatától, amelyek a béke fenntartásához fűződnek. A kormány nem tartja azt, hogy ez a tisztázás szükségképpen háborús bonyodalomra kell hogy vezessen. Ebben a tekintetben tehát egyáltalában nem akarok jóslatokba bocsátkozni. Egyet azonban, szemben azokkal, amiket a t. képviselő úr most mondott, meg kell jegyezmem. Talán nem úgy értette a képviselő úr, és akkor szívesen konstatalem, hogy szavai téves interpretációt kelthetnek; de a képviselő úr, aki azt mondotta, hogy közigazdasági helyzetünk nem olyan, hogy háborút viselhesünk...

Szmrecsányi György: Nem mondtam! *(Zaj. Felkiáltások balfelől: Nem mondta!)*

Gr. Tisza István miniszterelnök: Nem tudom; ha nem így mondta, annál jobb.

Szmrecsányi György: Meg fogom magyarázni!

Gr. Tisza István miniszterelnök: Ha nem így mondta, vagy nem így értette, annál jobb. Hiszen azért terjeszkedem ki erre a kérdésre, hogy a netáni félreértést konstatalem. *(Helyeslés.)* Akkor bizonyára azt sem úgy értette a képviselő úr, amit arról mondott, hogy nem akarja, hogy ott magyar vér folyjon, minthogyha a háborút minden körülmények között elkerülendőnek vagy lehetetlennek tartaná.

Szmrecsányi György: Úgy van!

Gr. Tisza István miniszterelnök: Mert azt tartom, hogy a háború nagyon szomorú ultima ratio, amelyhez nem szabad nyúlni addig, míg minden más megoldási lehetőség be nem zárul. *(Úgy van! a jobboldalon.)*, de amelyre természetesen képesnek is kell lenni, amelyet akarni is kell tudni minden nemzetnek és minden államnak, amelyik nemzet és állam akar maradni. *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*

Ezek után átmegegyek a képviselő úr beszédének tulajdonképpen ezzel kapcsolatos, de egyéb kérdéseket felölölő részeire. S itt mindenekelőtt, hogy a dolognak objektív részei elől elimináljuk a személyes momentumokat, megmagyarázom, hogy mi volt az, amin elmosolyogtam vagy elnevettem magam.

Szmrecsányi György: Azt nem vettem észre!

Gr. Tisza István miniszterelnök: Annyira észrevettem, hogy még erősen nekem is támadt érte a képviselő úr. (*Derültség jobbfelől. Zaj a baloldalon.*)

Szrecsányi György: Más nevetett.

Gr. Tisza István miniszterelnök: Miután én is elnevettem magamat, magamra vettem. Azon nevettem el magamat egyszerűen – hisz csekélység az egész –, hogy a képviselő úr egy nyilatkozatra hivatkozott, amit a boszniai horvát párt vezetője tett, aki jelenleg, úgymond magas állami hivatalban van, de ő nem fogja megnevezni, hogy kicsoda, mert nem akarja elárulni. (*Derültség a jobboldalon.*) Ezen nevettem el magam; mert azt hiszem, ezzel le is van fotografírozva az illető.¹² (*Derültség. Zaj a baloldalon.*) Ezt csak az igazság felderítése céljából akartam megjegyezni.

Különböztetés után a képviselő úr, nem tudom, hány különböző állítással foglalkozik, amelyeket állítólag gróf Andrassy Gyula interpellációjára adott válaszában mondtam volna. De itt már, engedjen meg, csupa olyan tételeket állít fel, amelyek vagy nem is hasonlítanak az én állításaimhoz, vagy azokkal homlokegyenest ellentétben állnak, vagy azoknak legalábbis erősen félreértései.

Hogy mindenekelőtt azzal végezzek, ahol a jóhiszemű félreértés tényleg könnyen előfordulhatott, ez az a kérdés, hogy a boldog emlékü trónörökös utazásáról a kormányoknak volt-e előzetes tudomásuk.

Itt a tényállás az, hogy azt a bizonyos nyomtatott cirkulárét, amely közvetlenül az utazás előtt, nem tudom már, egy-két nappal előtte küldetik szét, megkapta mindenki, – a közös pénzügyminisztert kivéve. Erre mondtam én, hogy a közös pénzügyminiszter még ezt sem kapta meg. (*Mozgás.*)

A másik kérdés volt, hogy ebben a beszédben azt mondtam volna – itt van nálam, felolvashatom –, hogy előzetes értesítést a kormányok nem kaptak. A dolog itt úgy volt odaállítva, hogy a kormányok mulasztást követtek el, amikor a boldog emlékü trónörökös Boszniába „vittek”. Erre mondtam, hogy a kormányok előzetes értesítést nem kaptak. Ez alatt természetesen nem ezt a közvetlenül az út előtt elküldött formális értesítést értettem, hanem azt, hogy nem volt a kormányoknak alkalmuk – nem is lehetett –, hogy a programra alkotmányos befolyást gyakoroljanak. Mondom, ez a jóhiszemű félreértés nagyon könnyen megtörténhetett; a helyzetet meg akartam világosítani.

Mármost ezzel kapcsolatban egy másik, talán elővigyázatlanabb eljárásával találkozom a t. képviselő úrnak az általam mondottak idézése és cáfolása szempontjából. A képviselő úr azt mondja, hogy én hivatkozva az elhunyt trónörökös katonai állására és katonai feladataira, azt mondtam, hogy ennek folytán „nem dukált ki neki a polgári örízet”. Így mondta szóról szóra a képviselő úr. Bocsanatot kérek, sem ezt, sem ehhez hasonlót soha nem mondtam. Én nem azt mondtam, hogy ott a rendőrségnek a személybiztonság körüli teendőit nem kell megtennie; hanem azt mondtam, hogy neki, mint magas katonai parancsnoknak, hivatalos utazásai voltak, ezekre a hivatalos utazásokra befolyást a kormánynak nem volt módja és nem volt joga gyakorolni. Ófelseje oda ment, ahova katonai kötelességérzete vitte, és nem kérdezte senkitől, hogy mikor melyik helyőrséget vagy gyakorlatot inspicálja.

Hogy azután a helyi hatóságnak kötelessége fokozott mértékben örködni személyének biztonsága felett, azt soha senki ép ésszel kétségbe nem vonhatja, és egész beszédemben nem fog a képviselő úr olyan állítást találni, amely ezzel bármilyen tekintetben ellentétben állana.

És itt azután van megint még az a másik gondolat is, hogy nagyon nehéz lett volna az utcákat megtisztítani, és erre nézve is azt mondja, hogy hiszen a rendőrségnek ezt az örökösét úgy kell teljesítenie, hogy azt az illető ne is tudja. Hát persze, bizonyos vonatkozásban így áll a dolog: azoknak a detektíveknek, akik ilyen esetben örökösnek, úgy kell lehetőleg ártalmatlanná tenni és eltávolítani minden gyanús alakot onnan, hogy ő ne vegye észre.

De már az, hogy mikor ő Bosznia fővárosát meglátogatja, hogy akkor az utcát üresen találja-e, vagy hogy az utcát kiürítsék-e vagy sem: ez olyan intézkedés, amelyet nem lehetett volna az ő tudtán kívül megtenni, mert ha megtörtént volna is, bármely pillanatban megváltoztathatta volna a rendelkezést, és amelyre nézve – nagyon fájdalmas dolog ez, és igazán nem szeretek a rettenetes eset után beszélni róla – méltóztassék meggondolni, ha ez a második gyalázatos bűn eset meg nem történik, ha a szerencsétlenség be nem következik, vajon nem mondta volna-e

¹² L. 258. l., 6. jegyzet.

mindenki, hogy éppen a dinasztikus érzést visszaszorítja az, hogy most az első merénylet után az utcát kiüritik? (*Zaj a baloldalon.*)

Sághy Gyula: Inkább mondják azt!

Elnök (csenget): Kérem Sághy Gyula képviselő urat, ne szóljon közbe. (*Zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: Én véletlenül láttam egy város népét két ízben merénylet után, egy teljesen szerencsésen végződött merénylet és egy olyan után, ahol az illető uralkodó megsebesült. És mondhatom, hogy láttam elemi erővel kitörni a lelkesedést, a dinasztikus érzést, a rajongást, a ragaszkodást, és szerettem volna látni azt az uralkodót vagy azt az államférfit, aki ezt visszafojtotta volna.

Szmrecsányi György: Berlinben volt csupa német között. A német császár megköszöni, hogy összehasonlítja Berlint Szarajevóval. (*Zaj a baloldalon.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: Azt is ismétlem, s ebben a tekintetben tulajdonképp nincs köztünk ellentét, és nagyon szomorú volna, ha itt annak látszatát felköltenők, – bocsánatot kérek: Szarajevóban volt, igen, egy csoport elvetemült, mindenre képes gazember, de volt nagyon sok ezer ember az utcákon, és azoknak nagy zöme lojális, hűséges érzelmeinek adott kifejezést. (*Zaj a baloldalon. Felkiáltások balfelől: Ez nem mentség! Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Elnök csenget.*)

Hanem hát ez igazán majdnem csak egy bizonyos Rechthaberei¹³, amelyről nagyon szívesen megyek át más kérdésre.

Még inkább, vagy nem még inkább, mert az nem lehet, hanem éppen annyira ellentétben van az általam tényleg mondottakkal az, amit számba ad a képviselő úr beszédemnek azon részében, amelyben a boszniai állapotokról s az ottani forradalmi veszélyről szoltam. A képviselő úr ismét és ismét azt állítja, hogy én azt mondtam, hogy Boszniában teljes rend van, semmit sem kell csinálni, s azután nagy emfázissal aposztrofál, nem tudom, hányszor, hogy teljes rendnek tartom-e ezt, teljes rendnek tartom-e amezt. Hát kérem, hogy áll a dolog?

Gróf Andrássy Gyula azt mondta beszédében (*olvassa*): „A politikai helyzet teljesen alá van ásva. Tudni kellett, tudta is minden felelős tényező azt, hogy nagy veszélyek vannak ottan, hogy bármely percben forradalom üthet ki.” Én ez ellen tiltakoztam, és azt mondtam (*olvassa*): „Bocsánatot kérek, ezek ellen az állítások ellen nagyon határozottan tiltakoznom kell. Boszniában folyik, igenis, igen veszélyes izgatás. Erre még vissza fogok térni.” – Később tértem rá vissza, amit a képviselő úr citált is: „Ezzel az izgatással igyekeznünk kell megbirkózni. De Boszniának közbiztonsága, Boszniának a monarchiához való tartozása fenyegetve nincs, Bosznia forradalom küszöbén nem áll, Boszniában a rendet azzal az erővel, amely ott van, minden körülmények között teljes bizonyossággal fenn lehet tartani.”

Ezt mondtam, és állítom ma is. Boszniában forradalmi veszély nincs, és az a katonai és rendőri erő, amely ott van, a belbékét, a rendet Boszniában fenn fogja tartani. Ez nem azt teszi, hogy ott nagyon veszélyes izgatás nem volna. Van igenis: egyesületi téren, van az iskolákban, van mindazokban a vonatkozásokban, amelyek ma is szóba kerültek. És hozzáteszek még valamit (*Halljuk Halljuk!*), azt, hogy ez a borzasztó eset bebizonyította, hogy Boszniában egy bizonyos optimizmus uralkodott; bebizonyította azt, hogy ott a rendőri erő azt a hatalmat, ami a kezében van, kellő éberséggel nem gyakorolja. Ebben a tekintetben, igenis, javítani kell a helyzetet, igenis, éberebbé és hatékonyabbá kell tenni a rendőri szolgálatot, igenis, fel kell oszlatni azokat az izgatási centrumokat, amelyek léteznek, igenis, az iskolákból ki kell irtani minden illojális szellemet. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Ez egy egész hosszú sorozata az adminisztratív intézkedéseknek, amiket meg kell tennünk, amiknek összessége azonban nem azt teszi, hogy ott forradalommal állunk szemben, és azt sem teszi, hogy minden létezőnek felforgatásával és én nem tudom micsoda, egészen új rendszer megalapozásával lehet csak Boszniát megmenteni.

A t. képviselő úr azt mondja, hogy mindazok a férfiak, akik ismerik Bosznia viszonyait, oda konkludálnak, hogy az ottani kormányzati rendszer hibás. Hát kérem, csak az a kár, hogy mindazok a férfiak most jöttek erre a felfedezésre. Mert hiszen, ha visszagondolok éppen a legutolsó másfél vagy két év történetére, az 1912-iki delegációban, igenis, még mutatkozott bizonyos kritika, de már azóta, 1912 óta, tulajdonképpen a boszniai viszonyok megítélésénél teljes optimizmusra és a kritikának meglehetősen hiányára találtunk.

¹³ Okvetetlenkedés (ném.).

Én sehol sem láttam azokat a szakértő férfiakat, akik akkor mindezeket a nagy bajokat látták volna, és a nyilvánosság előtt feltárták volna; és ha jól emlékszem, az osztrák delegáció is, de mindenesetre a magyar delegáció éppen a boszniai kérdést jóformán nem is tárgyalta, vagy legalábbis minden lényegbe vágó kritika nélkül adta meg a jelenlegi rendszer fenntartásának további alkotmányos eszközeit.

És ha a t. képviselő úr történelmi fejtegetésekbe bocsátkozik, én erre a térre követni nem fogom, de mégis utalnom kell arra, hogy ezen történelmi fejtegetéseiben a tényeket egy kicsit önkényesen állítja össze. (*Halljuk! Halljuk! balfelől.*) Először is úgy állítja oda boldogult Kállay politikáját, mintha ő a mohamedánokkal és horvátokkal vagy katolikusokkal együtt, a szerbek ellen csinálta volna a kormányzatot.

Hát bocsánatot kérek, boldogult Kállaynak is, mint minden igazi államférfiúnak, az első gondolata az volt, hogy sem egyik felekezet vagy faj mellett, sem egyik felekezet vagy faj ellen nem lehet politikát csinálni, hanem abszolúte részrehajlatlan, igazságos kormányzatot kell csinálni, amely támogat minden lojális irányzatot, de amely vasmarokkal bánik el minden illojális irányzattal, bárhonnan jöjjön is az.

És kérem, méltóztassék csak kissé jobban visszaemlékezni: boldogult Kállay Béninek igenis voltak ellentétei a szerbekkel is, de talán sokkal élesebb ellentétei voltak kezdetben a mohamedánokkal (*Úgy van! a jobboldalon. Egy hang a baloldalon: Ez igaz!*), úgyhogy Kállay szembefordult azokkal, akik szembeszálltak az ő kormányzati erélyével, szembefordult tekintet nélkül arra, hogy kik voltak azok, és együtt ment azokkal, akik ott rendes, békés, lojális magatartást tanúsítottak.

Éppen olyan önkény azután a képviselő úrnak az a másik állítása is, hogy Burián báró Boszniában más rendszert kezdeményezett, mint Kállay. Azokra az egyes konkrét személyi kérdésekre természetesen én nem tudok választ adni, hiszen erre megadhatja majd t. barátom, Burián báró, alkalmilag a választ, bizonyára meg is tudja adni a megnyugtató felvilágosítást. Én csak azt tudom, hogy boldogult Kállay Béninek nagyobb tisztelője Burián Istvánnál nincs, és nem lehet, és tudom azt, hogy Burián István ugyanazon az alapvonalakon haladt tovább, mint boldogult Kállay Béni. De hiszen az élet fejlődik; maga Kállay sem ugyanazon emberekkel és eszközökkel dolgozott pályája végén, mint annak elején. Mondom, az élet fejlődik, s a kormányzati taktikának alkalmazkodnia kell hozzá. Hogy azután ennek folytán itt-ott egy-egy elégtelen ember vagy félretolt tisztviselő ebben rendszerváltozást látott, és telilármázta a világot, hogy a Kállay-féle régi jó tradícióktól elfordultunk: ez megint az emberi természetben rejlik, erről senki nem tehet.

Igenis, egy bizonyos változás beállott. Beállott pedig azon nagy világesemények folytán, amelyek az annexió és az annexió után a bosnyák önkormányzatnak ajándékozását hozták magukkal. Az a változás, amely a Török Birodalom belviszonyaiban beállott¹⁴, és amely maga után vonta Boszniában ezeket a változásokat, természetesen a régi kormányzati rendszernek változatlan fenntartását lehetetlenné tette. Számolni kellett az alkotmányos tényezőkkel mint hatalmat és hatáskört nyert újabb faktorokkal. Ezzel új erők jöttek be, ezzel komplikálódott a helyzet; de azon az alapgondolaton ez mit sem változtathat, hogy ma sem szabad sem népfajok, sem felekezetek mellett és éppen olyan kevésbé népfajok és felekezetek ellen Boszniában politikát csinálni.

Ebben a tekintetben azt kérde a képviselő úr, hogy mit mondok én, és hol voltam én, a magyar miniszterelnök az 1912. évben mutatkozó jelenségek alkalmával? Hát, melleleg jegyzem meg, én akkor egyszerű képviselő voltam, és természetesen nem voltam abban a helyzetben, hogy ezzel a kérdéssel hivatalosan és hivatalos hatáskörben foglalkozhattam volna. Az a jelenség, az a szerb tüntetés mindenesetre komoly dolog volt; de bocsánatot kérek, amennyiben jól emlékszem – és ez emlékezetemben megerősített az a citátum, amelyet a képviselő úr felolvasott –, abban egyenes illojalitás nem volt. Abban volt egy igen komoly dolog, az, hogy bizonyos pontig ellentétbe helyezkedtek ezek a boszniai szerb vezető emberek a monarchia külügyi politikájával, ellentétbe helyezkedtek Szerbiának az Adriai való előnyomulása kérdésében.

Szmrecsányi György: Pap Géza mondta a delegációban, nem én!

Gr. Tisza István miniszterelnök: Bocsánatot kérek – ezt a választ a képviselő úrnak mondom, mert Pap Géza barátomnak kevesebb joggal mondhatnám –, de ebben a kérdésben, hogy hiba

¹⁴ Az 1908. júl. 25-i „ifjútörök forradalom” győzelme után Törökország parlamentet kapott, és számitani lehetett arra, hogy a török kormány a névlegesen még mindig a szultán szuverenitása alá tartozó Bosznia-Hercegovina lakóit is fel fogja szólítani: küldjenek képviselőket a konstantinápolyi parlamentbe. Ez a körülmény meggyorsította az amúgy is napirenden levő annexió előkészítését. (Az okkupált tartományok annexióját végül 1908. okt. 6-án jelentették be.)

Szerbiát az Adriától elzárni, hiba a szerb hódítást az Adriáig meg nem engedni, ebben nagyon jó társaságban érezhették magukat, mert méltóztassék nekem megengedni, Andrassy Gyulának kellett szembeszállania a magyar ellenzék többi árnyalataival, s nyíltan cáfolni és helyteleníteni azt a magatartást. (*Élénk helyeslés a jobboldalon. Mozgás, zaj a bal- és a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Zaj. Elnök csenget.*)

Rakovszky István: Ez egy kis félreértés! (*Derültég és felkiáltások jobbfelől: Nagyon tiszta! Ez világos! Zaj.*)

Elnök: Csendet kérek!

Gr. Tisza István miniszterelnök: Kérem, ez annyira nem félreértés, hogy én nem kisebb embernek, mint éppen Apponyi Albert grófnak az akkori állásfoglalását igen erősen megtámadtam, és erre ő nagyon természetesen – mert hiszen Apponyi Albert gróf lojális fegyverekkel szokott küzdeni – egyáltalán nem tagadta, hogy ő azokat az állításokat mondotta. Mindezek, ti. Apponyi Albert grófnak beszéde, az én, nem tudom már, levelem-e vagy beszédem, amelyben ezzel foglalkoztam és Andrassy Gyula grófnak is erre vonatkozó nyilatkozata nyomtatásban megvannak. Ezek az akták megvannak schwarz auf weiss; ezeket bármikor elő lehet venni. (*Mozgás balfelől.*)

Rakovszky István: Halljuk a földolgot! (*Mozgás és zaj. Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Elnök csenget.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: De menjünk tovább. Mikor jelen állásomba kerültem (*Halljuk! Halljuk!*), körülbelül egy évvel ezelőtt, akkor Boszniában a helyzet az volt (*Halljuk!*), hogy a bosnyák tartománygyűlésnek mohamedán és katolikus tagjai nagyon csekély többséget alkottak, oly csekély többséget, amellyel tulajdonképpen eredményes működésre nem nagyon lehetett gondolni. De felmerült az a jelenség, hogy kivált a szerbek közül egy csoport, amely hajlandónak mutatkozott teljesen fenntartás nélkül reáállni a létező viszonyok alapjára, és mindenféle közjogi természetű követelés nélkül részt venni a produktív munkában.

Azt hiszem, nagyon természetes, hogy ezt minden komoly ember, aki a monarchiának ezen nagy érdeke iránt érzékkel bír, örömmel üdvözölte. A közös pénzügyminiszternek erre vonatkozó fáradozásai eredménnyel jártak. Méltóztatnak tudni, hogy ezek a szerb képviselők, ha jól emlékszem, lemondva mandátumukról és egy újabb választásnak téve ki magukat, hogy választóiknak alkalmat nyújtsanak a megnyilatkozásra, csatlakoztak a többséghez, és így azután a bosnyák tartománygyűlés a múlt év őszétől kezdve egészen a legutolsó időkig eredményes, üdvös működést fejtett ki.

Természetes, hogy ez bizonyos optimista felfogást tett általánossá nemcsak mibennünk, akik utóvégre is felelősségünk tudatában foglalkoztunk is ezekkel a kérdésekkel, de mégiscsak kívül vagyunk, és mégis csupán a nagy kérdésekkel foglalkozhatunk, hanem magukban azokban a tényezőkben is, akik ott éltek, és Bosznia kormányzatában is részt vettek, egy bizonyos optimizmust, amelyből rémes felébredést okozott a szarajevói merénylet.

Én ismét és ismét azt mondom, hogy ennek a borzasztó esetnek le kell vonni a tanulságait. Ami bajra, veszélyre, a kormányzatnál tapasztalható hézagra és hiányra ez rámutat, mindazt orvosolni kell. De meg kell tenni ezt úgy, hogy józan ítélőképességünket, hidegvérünket el ne veszítsük; meg kell tennünk úgy, hogy ne ébresszük fel azt a teljesen alaptalan hitet az egész világon, mintha Boszniát már félig elvesztettük volna (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*), és nem tudom micsoda rendkívüli intézkedésekkel tudnók csak visszaszerezni. (*Helyeslés a jobboldalon. Zaj balfelől.*)

Bocsánatot kérek, ez nincs úgy, Boszniát egészen normális rendszabályokkal rendben lehet tartani, és ott nézetem szerint nagyon higgadtan, nagyon nyugodtan kell megtenni azokat a kormányzati rendelkezéseket, amelyek a létező bajok szanálására szükségesek. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Polónyi Géza: Statáriummal!

Gr. Tisza István miniszterelnök: A képviselő úr foglalkozott még a nagyszerb mozgalommal és annak bizonyos jelenségeivel Horvát-Szlavonországokban és Magyarországon. A képviselő úr hozott is fel bizonyos adatokat, de amint mondta is, vannak adatai, vannak információi; többek között azt mondta, hogy sikerült megállapítania, hogy a magyarországi nagyszerb mozgalmat kik vezetik.

Én nagyon kérem a képviselő urat, hogy ezeket az információit és adatait bocsássa a hatóságoknak rendelkezésére. (*Helyeslés a jobboldalon. Zaj a bal- és a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) Mi át fogjuk venni... (*Zaj a bal- és a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Elnök csenget.*)

Szmrecsányi György: Nagyon szívesen!

Gr. Tisza István miniszterelnök: Nagyon köszönöm, át fogjuk venni... (Folytonos zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)

Elnök (csenget): Csendet kérek, képviselő urak.

Szmrecsányi György: Azért vállalom a felelősséget. (Zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)

Gr. Tisza István miniszterelnök: ...és biztosítom róla, hogy a legnagyobb lelkiismeretességgel igyekezni fogunk azoknak helytálló voltát megállapítani, és minden adatot, amely bennünket az ezen bajokkal való küzdelemben megerősít, és egy újabb fegyverrel lát el, hálás köszönettel fogunk fogadni. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

A képviselő úr kifogásolja (Zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Elnök csenget.), hogy Horvát-Szlavonországokban nem elég erélyes az eljárás a nagyszerb agitációval szemben. Ebben a kérdésben nem akarok és nem fogok kibújni a felelősség alól; ebben a kérdésben, miután ez Horvát-Szlavonországoknak belügye, rám a felelősségnek az a mértéke hárul – és az nagy és irányadó mérték –, amely a bán és a magyar kormány közötti szolidaritásban nyilvánul. Én teljes szolidaritásban érzem magamat Horvát-Szlavonországok bánjával, és meg vagyok róla győződve, hogy ő a legkomolyabban megteszi a kötelességét azon a téren is, hogy minden ilyen veszélyes jelenséggel teljes erővel megküzdjön, és bizonyára ő is hálásan fogja fogadni, ha bárminő tekintetben megerősítjük újabb adatokkal, újabb helytálló információkkal az ottani hatóságok kezét. Ha bárminő mulasztás fordult volna elő, legyenek róla meggyőződve a t. képviselő urak, hogy azokat ott Horvát-Szlavonországok bánja saját hatáskörében minden kételyt kizáró energiával és szigorral orvosolni fogja. (Helyeslés jobbfelől.)

Ami Magyarországot illeti, még egy dologra térek ki – különben ez nemcsak magyar, hanem némileg horvát kérdés is –, s ez a Szerbiából átszökött katonák kérdése. (Halljuk! Halljuk!)

Én biztosíthatom a képviselő urat, hogy ezzel a dologgal a magyar kormány igen behatóan foglalkozik. Tény az, hogy meglehetősen nagy számban jöttek át ilyen katonaszökevények, jöttek át a háború alatt is, de talán még nagyobb számban háború után. S én megjegyzem, hogy ez nem annyira sajtószerű és érthetetlen jelenség, mint a képviselő úr gondolja. S miért nem? Szerbiának egyes csapatai ma is hadilábon vannak, egyes csapatainál a rezervisták ma is be vannak hívva, mert a meghódított tartományaikban nekik hadilábon levő csapatokra van szükségük, hogy az új lakosság között a rendet fenntartsák.

Ennek folytán mi történik? Ma is hívnak be rezervistákat egy nagy nemzeti háborúnak lelkesítő hatása nélkül. A magam részéről abban nem látok semmi különöset, ha most többen igyekeznek kivonni magukat a háborús élet fáradalmi alól, mint történt akkor, amikor tagadhatatlanul az egész szerb nemzet, az egész szerbiai lakosság bizonyos lelkesedéssel ment a török elleni háborúba. De a helyzet tényleg megvan: meglehetősen nagy számban vannak nálunk szerb katonaszökevények. S őszintén megmondva, nagyon bajos elhatározni, hogy mi történjék velük. Visszatoloncolni őket Szerbiába és átadni a szerb hatóságoknak, azt hiszem...

Eitner Zsigmond: Palotaőrökké¹⁵ tenni őket! (Zaj a jobb- és a baloldalon.)

Gr. Tisza István miniszterelnök: ...a humanizmus legegységesebb követelményeivel is ellenkeznek. (Folytonos zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől. Elnök csenget.)

Br. Podmaniczky Endre: Viccet csinálnak mindenből!

Gr. Tisza István miniszterelnök: Talán próbáljunk mégis komolyan beszélni. (Zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.) Mondom, a kormány nem nagyon tud ezekkel a szerb katonaszökevényekkel mit csinálni. Természetesen ezeket az átjött katonaszökevényeket az ország határától távolabb, az ország belsejében helyezük el.

Szmrecsányi György: Rendőrök is vannak!

Gr. Tisza István miniszterelnök: Ebben kivétel volt a kolerajárvány idejében, amikor a járvány behurcolásának veszélye miatt a határhoz kellett őket elhelyezni. Ezt tették egy ideig, de a jelenlegi belügyminiszter úr, amint a kolerajárvány megszűnt annyira, hogy az ország egészség-

¹⁵ A képviselőházi őrség felállításáról rendelkező 1912:LXVII. tc.-et 1912. dec. 28-án szentesítette az uralkodó. A „palotaőrség” első nagyobb szabású bevetésére 1913. jún. 4-én került sor, amikor a Désy-Lukács-perben hozott fölmentő ítélet (vö. 258. l., 3. jegyzet) utáni viharos ülésen gr. Tisza István házelnök elrendelte az üléstől kizárt ellenzéki képviselők karhatalommal való eltávolítását. Az akció során Gerő Vilmos százados, a parlamenti őrség parancsnoka kardjával megsebesítette Hédervári Lehel függetlenségi párti képviselőt. (L. Képv. Napló, 1910–15, XIX. 64–66. l.; vö. még Gratz G.: A dualizmus kora II. 261. l.)

ügyi nagy érdekének veszélyeztetése nélkül lehetett, elrendelte ezeknek újból az ország belsejébe vitelét. Mondhatom a t. háznak, hogy törjük az eszünket azon, miként lehetne ezeket a szegény embereket, akik jóformán maguk sem tudják, mihez fogjanak, az országból eltávolítani úgy, hogy emellett nekik valahol reánk nézve közömbös, távoli helyen megfelelő megélhetési lehetőség biztosítottassék. (*Mozgás.*)

A t. ház figyelmét és türelmét tovább igénybe venni nem akarom (*Halljuk! Halljuk!*); azzal, tulajdonképpen közhellyel vagyok kénytelen beszédemet végezni, hogy igenis bizonyos agitáció van, igenis oly propaganda van, amellyel föl kell venni a küzdelmet, ezt meg kell tenni energikusan, lehetőleg éles szemmel megnézve a bajok gyökerét és a bajt gyökerében támadva meg, de meg kell tenni minden pánikszerű jelenség, minden megijedés, kapkodás és hühó nélkül.

Kérem méltóztassék válaszat tudomásul venni. (*Hosszan tartó élénk helyeslés, éljenzés és taps a jobboldalon.*)

Elnök: Az interpelláló képviselő úr kíván válaszolni. (*Zaj és mozgás a jobbközépen.*) Csendet kérek!

Szmrecsányi György: Egy nagy fontosságú állami érdekekben interpelláltam. A miniszterelnök úrhoz kérdéseket intéztem, amelyeket írásban is átvett, és konstatálni kívánom azt, hogy ezekre választ nem kaptam. (*Mozgás.*) Válaszolt a miniszterelnök úr kisebb jelentőségű részletkérdésekre, amelyek a bosznia-hercegovinai kormányzásra vonatkoznak. Én arra a t. háznak, hogy ily alkalommal vitatkozzam másodrendű kérdésekről, nem teszem, és oda nem követem a miniszterelnök urat. Felszólalásának legelső kijelentése azonban olyan volt, hogy abból azt látom, hogy szavaimat teljesen félremagyarázta; az ország közgazdasági helyzetéről szólva ugyanis azt a kijelentést imputálta nekem, hogy a mi közgazdasági helyzetünk nem bírná el egy háború költségeit. Eszem ágában sem volt ilyet mondani. Én azt mondtam közgazdasági életünkre nézve, amely úgy a belső zilált viszonyok, mint pedig... (*Zaj a jobboldalon. Felkiáltások: Nem ezt mondta!*) Kérem, ezt mondtam, de ha nem is mondtam, jogom van szavaimat megmagyarázni. (*Zaj a jobboldalon.*)

Legközelebb majd Farkas Zoltántól¹⁶ kérek közgazdasági előadást. (*Nagy zaj.*)

Elnök (csenget): Csendet kérek!

Szmrecsányi György: Azt mondtam, hogy közgazdasági életünkre nézve nem kívánatos, hogy nagy értékek pusztuljanak. (*Felkiáltások balfelől: Ezt mondta!*) Ezt mondtam, és eszem ágában sem volt oly kijelentést tenni, minthogyha én a magyar közgazdasági életet oly hitványnak, oly gyengének tartanám, hogy a háború költségét vagy válságát nem bírná ki. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*)

De nem erről van szó, hanem arról van szó, hogy a t. miniszterelnök úr érdemleges választ nekem arra nem adott, hogy minő intézkedéseket akarnak fogatosítani azon jelenségekkel szemben, amelyek Szerbiában tapasztaltak; sem arra nézve nem nyilatkozott, hogy a vizsgálat befejeztetett-e vagy nem?

Az ország várja, hogy ebben a kérdésben végre nyugvópontra jusson, vagy ide, vagy oda. Az ország közgazdasági helyzetét legkárosabban befolyásolja ez a bizonytalan helyzet (*Igaz! Úgy van! balfelől.*), mely a miniszterelnök úr kijelentéseivel éppen ma egy hete és ma sem tisztázódott. (*Zaj.*) Méltóztassék a tőzsdén azt a borzasztó árhullámozást megnézni. Ma közli az „Az Est”, hogy közel egy milliárd érték veszett el rövid idő alatt. (*Felkiáltások jobbfelől: Az Est!*) A t. miniszterelnök úr Boszniáról beszél, és ott rendszerváltozást nem tart szükségesnek. Ezt felelte Andrásy grófnak, és körülbelül ezt felelte ma nekem is.

Engedelmet kérek, egyáltalában nem látom igazoltnak vagy az ellenkezőjét bizonyítva annak, hogy a mostani rezsím szemben Kállay Béni rezsímjével ott konszolidált állapotokat teremtett volna. A helyzet tökéletesen el van rontva. A hatóság a saját gyengesége folytán bekövetkezett szerb nacionalista tüntetésekkel, felkelésszerű és lázadászerű emóciókkal szemben úgyszólván tehetetlenül áll, és nem képes velük szemben boldogulni. Mármost azt kérdelem a t. miniszterelnök úrtól, hogy mikor az országnak belső békéje teljesen fel van dűlva, mikor látjuk, hogy nem képesek újtát állni a kívülről jött izgatásnak, miért nem találja a rendszerváltozást szükségesnek? Azok szanalják az ország állapotait, kik éppen elkövették a hibát, hibát hibára halmoztak, és így lehetetlen helyzetbe hozták az országot? A statáriumnak mindenféle következményeit viselik ártatlanok is, és ezért felelős az a kormányzat, mely nem rendelkezett elég eréllyel, hanem a paktumok ingoványos talajára lépett. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

¹⁶ 1910-tól a rimaszombati kerület munkapárti képviselője.

T. képviselőház! Egyet kívánok csak konstatálni. (*Zaj. Halljuk! Halljuk! balfelől.*) Ha a miniszterelnök úr azt az erőt, amit erőszakos eljárásával az ellenzékre pazarolt itt a képviselőházban (*Igaz! Úgy van! balfelől. Zaj a jobboldalon.*) és az ellenzéki polgársággal szemben az országban (*Élénk helyeslés a baloldalon. Zaj. Elnök csenget.*), ha ezt az erőt vagy annak legalább csak egy kis részét érvényesítené felfelé vagy kifelé, akkor nem volna Magyarország politikai és közgazdasági élete ilyen nagy és katasztrofális károsodásnak kitéve. (*Élénk helyeslés a baloldalon.*) A t. miniszterelnök úr ahelyett, hogy velünk, fegyvertelen emberekkel erőszakoskodik, mutassa meg az ő nagy energiáját, mikor a nála hatalmasabb tényezőkkel kell szembeszállni. (*Élénk helyeslés és taps a baloldalon.*) Nem veszem tudomásul a választ. (*Élénk helyeslés a baloldalon. Zaj a jobboldalon.*)

Farkas Pál: 1906-ban ön is szónokolt Belgrádban!¹⁷

Elnök: Farkas Pál képviselő urat rendreutasítom. (*Felkiáltások a jobboldalon: Elmondta ezt Belgrádban 1906-ban.*)

Farkas Pál: Belgrádban is úgy beszélt, mint itt?

Elnök: Farkas Pál képviselő urat másodszor is rendreutasítom. (*Zaj.*)

Kérdem a t. házat, méltóztatnak-e a miniszterelnök úrnak Szmrecsányi György képviselő úr interpellációjára adott választát tudomásul venni, igen vagy nem? (*Felkiáltások jobbfelől: Igen! Zaj a baloldalon.*) Csendet kérek. Kérem azokat, kik a választ tudomásul veszik, méltóztassanak felállni. (*Megtörténik.*) Többség. A ház a választ tudomásul veszi. (*Zaj.*)

C

1914 júl. 22

Br. Rajacsich József horvát-szlavon képviselő napirend előtti felszólalása a szarajevói merénylet tárgyában¹

Képv. Napló, 1910–15, XXVI. 3–8. l.

Elnök: ..Bárá Rajacsich József képviselő urat illeti a szó. (*Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

B. Rajacsich József: T. képviselőház! A gyászos szarajevói merénylet széles körű bírósági vizsgálatra adott okot, mely elsősorban hivatott arra, hogy felderítse annak az összeesküvésnek mérvét és tartalmát, melynek áldozatul esett a trónörökös nejével együtt. Meg vagyok róla győződve, hogy mi sem természetesebb annál, mint bevárni a bírói vizsgálat eredményét...

Sümegei Vilmos: Két esztendő múlva! (*Zaj.*)

B. Rajacsich József: ...mielőtt bármilyen következtetéseket vonnánk. Módot és alkalmat fogok találni arra – ha szükséges lenne –, hogy Szmrecsányi György t. képviselőtársunknak interpellációjára válaszoljak, de majd csak a megejtett vizsgálat után.

Legyen szabad most felszólalnom és megkísérelnem rámutatni, hogy amennyire ezek a dolgok előttem ismeretesek, az interpelláció elégtelen és nem pontos adatokra van alapítva, és hogy az a körülmény, hogy a t. interpelláló képviselő úr nem várta be a vizsgálat eredményét, őt a pusztaság és alaptalan kombinációk terére terelte. Teszem ezt azért, mivel interpellációjában a horvátországi viszonyokat is érintette, amelyekről szintén nyilatkozni kívánok.

Polónyi Dezső: Őszintén!

B. Rajacsich József: Az igazság kedvéért lojálisan elismerem, hogy a t. képviselő úr tartózkodott attól a veszedelmes, nem politikai és igazságtalan eljárástól, hogy a szarajevói merényletért az egész szerb nemzetet tegye felelőssé, sőt hangsúlyozta azt is, hogy egyesek cselekedete ért nem felelhet egy egész nemzet. (*Úgy van! balfelől.*) De nem maradt következetes, mert ugyanakkor a merénylet okait a boszniai kormánynak a szerbek iránt tanúsított eljárásában keresi. Így kiemeli a Kállay-kormányrendszerrel, mint helyeset, Burián és Bilinski miniszterek kormányrendszerével szemben. Kállay kormányrendszerében a muzulmánok és katolikusok favorizálását látja a szerbek rovására, minek következtében ő alatta béke uralkodott.

¹⁷ Célzás a Rákosi Jenő vezette magyar újságíró-küldöttség 1906. jún. 1–6-i szerbiai látogatására, melyen 14 országgyűlési képviselő is részt vett. (Vö.: Iratok V. köt. 259. l.; Gratz G.: A dualizmus kora II. köt. 175–176. l.)

¹ A beszéd elhangzásakor a házelnök Beöthy Pál volt.

Azt tartom, hogy ez nem egészen így van. Kállaynak nem volt oka a szerbeket elnyomni, mivel monarchiánk akkor Szerbiával a legbensőbb viszonyban állt, úgyhogy magát Kállayt is Milán király a legnagyobb kitüntetésben részesítette. Tudvalevő, hogy Kállay nagy tudományos művet írt a szerb történelemről, ami legjobb bizonyítéka annak, hogy ő igenis foglalkozott a szerbekkel.

Az ő rendszerét valami egészen más jellemzi. Ő, támaszkodván a bosnyákok autonomisztikus törekvésére, a szerb-horvát nemzetből akart egy új nemzetiséget, egy új nemzetet teremteni: a bosnyák nemzetet és egy hivatalos bosnyák nyelvet. Különben pedig végtelenül favorizálta az idegeneket, és még ma is látjuk Boszniában, hogy a hivatalnoki kar lényegtelen kis része kerül csak ki a boszniai születésűek közül. Politikájának iránya, melyet a boszniai szerbekkel szemben követett a bosnyák nemzetiség megteremtésével, Boszniában nagy elégedetlenséget szült, és tényleg csak az alkotmány bevezetését tartalmazza.

Kállaynak nagyon könnyű volt kormányozni, mert abszolutisztikus katonai és civil kormányzattal rendelkezett, minden politikai felelősség és tartománygyűlés nélkül. Centrifugális törekvésekkel sem akadt sok dolga, mert amint említettem, a monarchia és Szerbia közt a legbarátságosabb viszony uralkodott; másodszor Szerbia akkor kicsiny és gyenge volt, úgyhogy az akkori nagy világban nem játszott szerepet; harmadszor pedig alatta történt Bosznia okkupációja, úgyhogy az odavaló lakosság részben a monarchia felé hajlott, részben pedig az akkori állapotot nem tartotta állandónak.

A szerbek nagy részének a monarchiához való ragaszkodását ellenkezőleg éppen Burián és Bilinski minisztereknek köszönhetjük. (*Mozgás a baloldalon.*)

Kérem, vegyünk csak a tényeket úgy, ahogy vannak. Kállay alatt az összes muzulmánok a nemzetközi jog alapján a szultánt tartották szuverénnek. A szerbek többsége viszont úgy vélekedett, hogy Bosznia sorsáról ugyanazon szignatárius hatalmak² fognak dönteni, amelyek a monarchiának megadták az okkupáció mandátumát. Ma Bosznia legnagyobb szerb pártja, az úgynevezett Dimovics nemzeti párt törvényes és feltétlenül monarchikus álláspontot foglal el, és a szabortöbbségnek igen értékes része. Ez kétségtelenül nagy siker, amelyben Buriánnak kiváló érdemei vannak, és amelyet Bilinski nagy politikai előrelátásával véghez is vitt.

Ezek alapján, t. ház, meg lehet ítélni a bosnyák kormányrendszert, de nem egy merénylet alapján. Merényletet mindenki és mindenütt elkövethet; ez ellen nem akad jobb eszköz, mint egy intelligens, jó és erélyes rendőrség.

Boszniában a lakosság érzelmeit a legjobban tüntetik fel a választások, ahol az általános szavazati jog dacára sok ezer választó szavazata folytán a legerősebb szerb párt monarchisztikus és pozitív politikát folytat.

E mellett hangsúlyozom, hogy a szerbekkel még mindig nem bánnak úgy, ahogy kellene, mert nem szabad elfelejtenünk, hogy ők relatíve, szám szerint a legerősebbek az országban, és legalábbis olyan az arány az intelligencia és a gazdasági téren is; hanem erről majd máskor. Állítani tehát, hogy a sarajevói merényletért nem tesszük felelőssé az egész szerb nemzetet, és Boszniában mégis keresni országos rendszerváltozást, igazságtalan irányban, a szerbek ellen és azok kizárásával, – ellenmondás.

Bármennyire fel kell tételeznem, hogy a t. képviselő urat beszédében csak hazafiúi intenciók vezérlik, ebben mégis vallási intoleranciát látok, mert csodálatos, hogy most mindenfelől azon elemek lépnek fel ezen követeléssel, akik a szerbekkel szemben mindig gyűlölettel és ellenséges érzelmekkel viseltettek. Ilyenek a Reichspost körei Bécsben. A Frank-pártiak Zágrábban, mely utóbbiak tevékenysége nem is áll másból, mint a szerbek elleni gyűlölet terjesztéséből, akik nélkül, amint ők maguk mondják, nem lehetne Horvátországban egyáltalában unionisztikus politikát folytatni.

Az igen t. képviselő úr felhozta, hogy Burián kezdte támogatni a szerb elemet. Engedelmet kérek, de ez sem áll. Az igazság kedvéért meg kell mondanom, hogy Burián felhagyott a bosnyák nemzet és bosnyák nyelv fantomjával, és kezdett számolni a horvát és szerb nemzettel, de nem tett semmi egyebet. Alatta egy szerb sem került magasabb hivatali állásba, és még kevésbé áll az, hogy Burián a szerbeket gazdasági téren támogatta volna. A történelem hivatása lesz majd kimutatni, milyen arányban részesültek Boszniában az idegen elemek minden téren előnyben az

² Helyesebben: *szignatárius* hatalmak, vagyis a berlini szerződést (1878. júl. 13.) a tulajdonképpeni szerződő feleken (Ausztria-Magyarország, Oroszország, Törökország, Bulgária, Románia, Szerbia, Montenegró) kívül aláíró négy nagyhatalom: Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország.

odaváló lakosok rovására. Az igazság kedvéért fel kell tüntetni azt, hogy Burián sohasem akadályozta meg a szorgalmas és tehetséges szerb elem gazdasági fejlődését.

A Kállay- és Burián-féle rendszer közötti különbözetként felhozta a t. képviselő úr, hogy Kállay a nagyszerb agitátoroknak a legveszedelmesebbikét, Jeftanovics Glisót száműzte, és Burián-nak, amikor elfoglalta állását, első tevékenysége az volt, hogy ezt a száműzetést felfüggesztette, és hogy az illető a bosnyák kormány támogatása folytán most Boszniának egyik leggazdagabb embere lett. Én e száműzetés felől érdeklődtem Boszniában, de erről ott nem tud senki semmit. Jeftanovicsot sohasem száműzték sem Kállay, sem más alatt.

Ellenkezőleg, éppen Kállay révén kitüntetésben részesült, amennyiben a Ferenc József-rend lovagkeresztjét kapta. Ez pedig azt bizonyítja, hogy Kállay nem látta benne azt, akit a t. képviselő úr kíván látni benne, és hogy a képviselő úr nem jól ismerkedett meg Kállay kormányzati rendszerével. Jeftanovics ma 76 éves. Közismeretes, hogy sohasem volt száműzve, tehát Burián nem is jöhetett abba a helyzetbe, hogy ezt a száműzetést hatályon kívül helyezze. És miután Kállay alatt kitüntették, bizonyára nem volt semmiféle veszedelmes nagyszerb agitátor.

Teljesen alaptalan azon állítás, hogy Jeftanovics a kormány segítségével gazdagodott volna meg. Ennek a ráfogásnak alaptalanságát Boszniában minden gyermek tudja. Jeftanovics odaváló születésű, aki apjától nagy vagyont örökölt, és akinek érdeme csupán az, hogy ezt a vagyont, amely az idővel beállott értéknövekedéssel aránylagosan gyarapodott, meg is tartotta. Ő tehát gazdag ember volt Kállay alatt, Burián alatt és most Bilinski alatt is. Amint megtudtam, Jeftanovics a kormány révén semmit sem keresett, noha méltányos lett volna, hogy a kormány elsősorban a bennszülötteket támogassa. Nem részesült szállításokban és vállalatokban a kormány részéről] soha.

Az egész, az amiben részesült, az volt, hogy a Petrovics Petraki Pero halála folytán megüresedett igazgató-választmányi tagságot ő nyerte el a Boszniai Országos Banknál, ahol körülbelül 6000 K évi tantiémet kaphat, ami az ő vagyona mellett jóformán semmi. De ami a fő, ő nem azért lett gazdag, mert a bank bevásárolta igazgató-választmányába, hanem azért választották oda be, mert ő már tekintélyes és gazdag ember volt, és a bank érdeke ezt kívánta. Különben is csak jogos és természetes dolog volt, hogy egy elhunyt vagyonos szerb helyébe ismét szerb kerüljön, és erre Jeftanovics tekintélyénél és vagyonánál fogva Boszniában kétségkívül a leghivatottabb volt.

A képviselő úr azt mondja, hogy Jeftanovics gondolkodási módját, politikáját mennyire ismerik Bosznia-Hercegovinában, azt legjobban az a körülmény bizonyítja, hogy a merényletet követő pillanatokban feltámadt népharag elsősorban öllene fordult. Engedelmet kérek, csodálkoznom kell a t. képviselő úr azon nem kritikus eljárása fölött, amidőn minden további nélkül elfogadja az ismeretlen és felelősség nélküli szarajevói utcának az ítéletét.

Kénytelen vagyok erre egy más dolgot megszúgni neki. Ebből a körülményből még valami más látszik ki. Kílátszik ti. az, hogy Jeftanovicsnak, eltekintve attól, hogy nagy tekintélye volt, a legtöbb rombolni valója akadt. Itt voltak kocsik, omnibuszok, szánkók, kávéházi teljes berendezés, szállodai bútorok stb. Embarras de richesse.

Buriánról azt állítja a képviselő úr, hogy a lojális szerb Petrovics Petraki szarajevói alpolgármestert elmozdította állásából, és helyébe egy véresszájú szerb túlzó került. Először is konstatálni kívánom, hogy Petraki is szerb volt, és nem mozdították el állásából, hanem ő betegsége folytán maga kérte a felmentését, és visszalépett, és a helyébe nem következett semmiféle véresszájú szerb túlzó, hanem Risto Besarović, aki Petrovics Petraki sógora, személyes jóbarátja és politikai társa volt, és ugyancsak Petraki ajánlotta őt erre az állásra.

Ezt a két példát hozta fel a képviselő úr valószínűleg téves információ alapján, és azután azt mondja, hogy sok ilyen példát sorolhatna fel. Én elhiszem, de gondolom, hogy ebből ő maga sem kér többet.

A képviselő úr hangoztatja, hogy Boszniában egyes iskolákban a szerb diákok bántalmazták a horvát tanárokat. Nehogy ezt az esetet a nemzeti gyűlölet kitöréseként magyarázzuk, hangsúlyozom, hogy ugyanez történt a pakráci szerb tanítóképzésben is a szerb igazgatóval a szerb tanítványok részéről. Hogy milyen események ezek, helyiek-e ezek vagy általános jelleggel bírók, annak eldöntése nem tartozik mai felszólalásom keretébe.

De nem áll a képviselő úr véleménye az obranásokról sem, akik alatt a Narodna Obraná-ra gondol Szerbiában, hogy ez befolyásolja az ifjúságot, hogy ezen esetek ezen befolyás következményeit képezik. Egyébként erre a kérdésre akkor lehetne válaszolni, ha ezen összeütközések konkrét okait ismernők. A pakráci preparandia esetén tudom, hogy ez teljesen lokális jelleggel bír.

A képviselő úr állítja, hogy minden nemzetnek megvan a joga és kötelessége, hogy nemzeti propagandát végezzen, de ennek meg kell szabnia a határát, és nem veszélyeztetheti más állam

területét. Ebben a képviselő úrnak igaza van, és ezért különbséget kell tenni a nemzeti és a nagyszerb propaganda között: és nem szabad a szerbek nemzeti életében nagyszerb propagandát látni. Mi szerbek a monarchiában nem vagyunk annyira elkényeztetve, hogy a nemzeti propaganda fényűzését megengedhetnők magunknak. Mi boldogok vagyunk, ha nemzeti létünket élhetjük. Mi mindig és mindenütt defenzívában vagyunk. Hogy a fogalmakat ne zavarjuk, propagandáról szó lehet majd, ha a szarajevói vizsgálat be lesz fejezve. Egyelőre erről csak ennyit.

Én azt hiszem, hogy nemzetiségünk óriási nagy többsége továbbra sem lesz fogékony a nagyszerb propaganda iránt, csak nem kell őt akadályozni kultúr- és nemzetpolitikai életében a monarchiában, és az egyiket a másiktól jól meg kell különböztetni.

Kulturális tekintetben a szerbek és horvátok egységes nemzeti életre való törekvése jól értelmezendő. Az a kulturális élet, amely fejlődik a nyomda, a költészet, a festészet, a zene és a tudomány útján, nem szorítható állami határok közé, és ezért nem kell minden kulturális belgrádi látogatásban mindjárt nagyszerb propagandát látni. A különböző ünnepek, ünnepélyek és a pohárköszöntők nemzetközileg elfogadott kulturális ismerkedési formák. Ezen véleményemet bizonyára osztja a t. képviselő úr. (*Mozgás a baloldalon.*) Ha elfojtják és elnyomják magát a nemzeti életet, a nemzetben elkeseredett hangulatot teremtenek, és ezzel a legjobb fegyvert szolgáltatják a nagyszerb propagandának. Nincs jobb mód a szerbeket ezen propaganda ölébe vetni, mint az ártatlanok üldözésének tág ajtót nyitni és az egész szerb népet elnyomni akarni. Azon különböző velleitások, amelyeknek eredete a vallási és nemzeti gyűlöletben rejlik, e tekintetben nagyon rossz szolgálatot tesznek a monarchiának.

Ezt különösen mi Horvátországban nagyon is tapasztalhatjuk. Nálunk általános az a vélemény, hogy a nagyszerb propaganda érdekében senki sem tett annyit, mint az ismert Rauch-rezsim, a Frank-pártiakkal és az ő nagyszerb áruházi perük az annexió idején.

Addig ugyancsak nem gondoltak Péter királyra és a szerb királyságra, annyival kevésbé, mert nekünk Szerbiával szemben megvan az évszázados nemzeti életünk, amely magas kultúrnívón volt már akkor, amikor Szerbia még török rabság alatt nyögött, úgyhogy felszabadulása után első intelligens munkásait tőlünk szerezte. Azonban Rauch-kormány a Frank-pártiakkal együttműködve okos dolognak vélte, hogy ezer meg ezer példányban terjesszen a nép között egy vádiratot, amelyben vád alakjában ugyan, de a nagy nyilvánosság megismerkedett a nagyszerb propagandával. Azt az iratot akkor 2000 példányban nyomatták ki és osztották szét, hogy azzal agitáljanak a szerbek ellen. Így adtak egy kész tervezetet vád alakjában az ifjúságnak. Arra nézve, hogyan kell majd propagálni, feltéve, hogy az ügyész mesterségesen alkotott vádjai megállanak helyüket. Ennek eredményeit most látjuk a Horvátországban ismétlődő merényletekben.

Így ma kizárólag Rauchnak és a Frank-pártiaknak lehet köszönni, hogy olyan vidékeken is foglalkoznak Péter király nevével, ahol azelőtt sohase jutottak abba a helyzetbe, hogy számon tartásuk azt, ki ül Szerbia trónján.

Ezen téves kormányzati rendszer gyászos eredménye csak azért volt lehetséges, mert az egész szerb életet, az ő templomát, iskoláját, szervezetét és nemzeti jellegét a nagyszerb propaganda alatt összegezték, és összekötésbe hozták Szerbiával és Péter királlyal, és mégis a szerb nemzet érintetlen maradt ezen téves módszertől, és Ő felsége fennkölt és bölcs kegye abolícióval véget vetett ennek. (*Zaj balfelől.*)

Rakovszky István: Micsoda szerb nemzetéről beszél? (*Nagy zaj. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) Szeretném tudni! Micsoda szerb nemzet, mert itt csak magyar nemzet van! (*Igaz! Úgy van! balfelől. Zaj a jobboldalon. Elnök csenget.*)

B. Rajacsich József: Nem akarok a képviselő úrral közjogi vitatkozásba bocsátkozni.

Rakovszky István: Pedig jó lenne! (*Zaj jobbfelől.*)

Gróf Tisza István miniszterelnök: Halljuk!

Elnök (csenget): Kérem Rakovszky István képviselő urat, ne zavarja a szónokot.

Rakovszky István: Kérem, a miniszterelnök is kiabál! (*Zaj és derűtlenség jobbfelől.*)

Elnök (csenget): Csendet kérek! Méltóztassék folytatni.

B. Rajacsich József: A szerbekre nézve nagy igazságtalanságot jelentett ez, mert fiai ártatlanul szenvedtek, és két évig sínylődtek vizsgálati fogságban. (*Zaj balfelől.*)

Polónyi Dezső: Szerb nemzet?

B. Rajacsich József: Kérem, hát szerb nemzetiség. (*Zaj.*) Nekem a magyar nem anyanyelvem, ha nem tetszik, folytatam horvát nyelven. (*Helyeslés.*) Én a magyarok jogát nem akarom kétségbe vonni. (*Helyeslés.*)

Rakovszky István: Rendben van! (*Halljuk! Halljuk!*)

B. Rajacsich József: A monarchia szempontjából ilyen hibába esett Rauch, ki magát a

monarchia érdekei legjobb képviselőjének tartotta, és a Starcsevics-párti Hrvoj által a horvát szabórnban kifejtett szavak szerint akkora hazafi volt, hogy állandóan megjelent Ő felsége előtt anélkül, hogy a magyar miniszterelnök közbenjárt volna, és egy alkalommal mondta, hogyha nem vonják vissza a vasúti pragmatikát, úgy az ország határán, Gyékényesen csendőrrel dobhatja le a magyar kalauzt a vasútról. (*Zaj a baloldalon.*)

A nemzeti életnek a nagyszerb propagandával való azonosításának ily példája politikai, taktikai szempontból bizonyíték arra, hogy az államférfiak legnagyobb defektusa a szenvedélyes vallási vagy nemzeti gyűlölködés.

Nem időszerű, hogy a szarajevói vizsgálat megejtése előtt rátérjek a nagyszerb propagandára, ámbár a t. képviselő úr e tekintetben is hiányos információkra támaszkodott. Így pl. a Narodna Obrana-t illetően azt mondja a képviselő úr, hogy az mint kulturális intézmény létesült, és a kultúra leple alatt vedlett azután át revolucionárius szervezetté. Ennek éppen az ellenkezője a való. A Narodna Obrana 1908-ban létesült Sabacon, az annexiók krízis következtében, éspedig, mint a neve maga is megmondja, a nép védelmére. Ez a szervezet azért alakult, hogy önkénteseket gyűjtsön és ezeket szervezze, s ez futótűzként bejárta egész Szerbiát, minden nagyobb helységben alakultak ilyen egyesületek, de az annexiók krízis megszűnte után ezek is megszűntek.

Polónyi Dezső: Látjuk!

B. Rajacsich József: 1910-ben a Narodna Obrana újból létesült, de most már egészen más alapon, most tényleg mint egy kultúrintézmény. Azóta vannak kormányhatóságilag jóváhagyott alapszabályai, amelyek közhírré tettek, 20 000 példányban kinyomattak, és Szerbiában minden könyvkereskedésben kaphatók 20 paráért. Nem képeznek azok semmiféle államtitkot, és a diplomácia által úgy azok, mint az Obrana működése is bármikor ellenőrizhető. Az Obrana ti. központja az összes kulturális, sport- és humanitárius egyesületeknek, valamint női egyesületeknek. A központban minden egyes ilyen egyesület képviselve van a választmányban, és minden nagyobb helységben fiókokkal rendelkezik. Ezek tartanak nyilvános előadásokat, koncerteket, mérkőzéseket, azokat közhírré teszik az újságokban, és részletei meg vannak írva a napilapokban.

Távol áll tőlem, mintha én polemizálni akarnék a t. interpelláló képviselő úrral. Csak néhány pontot kívánok felsorolni, amelyek tekintetében információi nem helyesek. Így nem áll az, hogy a „Narodna Obrana”-ból alakult volna a „Szlovenszki Jug” és az „Omladina”. A Szlovenszki Jug 1903-ban, még Sándor király idejében alakult, tehát öt évvel előbb, mint a Narodna Obrana. Ez egy kultúregyesület volt, belletrisztikus folyóiratot adott ki, olvasókört tartott fenn, de 1912-ben ez is feloszlott. Egy olyan társulatról, amelyet Omladinának hívnának, Szerbiában nem tudnak semmit. Minden oldalról azt állítják, hogy ilyen társulat nem létezik. Azt hiszem, hogy a képviselő úr nem fejezte ki magát jól, midőn azt mondta, hogy egy ilyen nevű társulat létezik. Azt hiszem, hogy az Omladina mellett még valami jelzővel kell bírnia az elnevezésnek, mert omladina nálunk ifjúságot jelent, egyáltalában így hívják az ifjúságot.

A Bilinski miniszternek tett azon szemrehányás, hogy ő az iskolában nem jár el kellő szigorral, szintén nem állja meg a helyét. Elvégre mit lehet tenni mást egy renitens diákkal, mint hogy kicsapják az iskolából. Ez megtörtént most is. De azután ezek a kicsapott diákok, hogy tanulmányaikat folytassák...

Rakovszky István: Szépen folytatják!

B. Rajacsich József: ...elmennek Belgrádba, és ami még szomorúbb, visszatérnek bombával.

Rakovszky István: Magasabb kiképzés!

B. Rajacsich József: Azt hiszem, hogy e tekintetben nem lehet a minisztert szemrehányással illetni, hanem inkább a rendőrséget. (Derűltég a baloldalon.)

Sághy Gyula: A miniszter felelős érte!

B. Rajacsich József: A képviselő úr azon állítására, hogy Horvátországban is van nagyszerb propaganda, és hogy a kormány ezzel szemben nem jár el kellő szigorral és energiával, nagyon helyesen válaszolt a miniszterelnök úr, és én csak azt az állítást merem kockáztatni, hogy akkor a t. képviselő úr nem jól ismeri báró Skerlec horvát bánt, hogyha ilyent állíthat. Különben is ezen állítás nagyon is általánosított, és én azt hiszem, hogy ezt is konkretizálni kellene.

A képviselő úr továbbá mint nagyszerb propagátorokat említette a három Pribičević testvért. (*Halljuk! Halljuk! a bal- és a szélsőbaloldalon.*) Hát az egyikkel nem akarok foglalkozni; nem hazámbeli, semmi közöm hozzá. Hanem a másik kettővel igenis foglalkozni kívánok, és ezek Ádám és Valerián. Az utóbbi a horvát szabórn képviselője, és tagja a horvát-szerb koalíciónak; szerzetes és a jazáki szerb zárdának a főnöke.

Pribičević Ádám volt szolgabíró, jelenleg egy néplap szerkesztője, amelyet abszolúte pozitív irányban szerkeszt az ügyészség ellenőrzése alatt, és sohasem voltak, és nincsenek is olyan kelle-

metlenségei, amelyek miatt a lapját konfiskálhatnák. Különben a politikában sohasem vesz részt, semmiféle gyülekezetekre sem megy, semmit sem ír mást, csak éppen a nevezett lapját adja ki, amelyben a földművelőket reális szempontokra és pozitív politikára oktatja.

Pribičević Valerián még ezt sem teszi; ő nem ír semmit, nem ad ki lapot, nem jár el gyűlésekre, gyülekezetekre, kivéven választások előtt a saját kerületében. Ha tehát így fest egy nagyszerb propagátor, akkor annak ideálisabb formáját el sem lehet képzelni, mert ő állandóan nem aktív stádiumban van.

Nagyon hálás volnék a t. képviselő úrnak, ha találna és rendelkezésemre bocsátana egy cikket, brosúrát vagy könyvet, avagy ezekhez hasonlót Pribičević Valeriántól. Nekem úgy tetszik, mintha a t. képviselő úr állításait az 1908-iki zágrábi felségárulási perre és Nastic problematikus tanúvallomástételére alapítaná.

Rakovszky István: Forgách követnek volt az embere.

B. Rajacsich József: Arról nem én tehetek!

Ezen ügy, amint mondtam, likvidálva van bírói ítélettel és az abolícióval, és én erről a perről már röviden megmondtam a véleményemet. Ezért nem elégséges egy ilyen általánosított állítás, hanem a képviselő úrnak újabb adatokkal kellene szolgálnia 1908-tól kezdve – hiszen azóta már hat év múlt el –, amelyekből látható volna, milyen az a nagyszerb propaganda, amellyel állítólag ez a két Pribičević testvér foglalkozik.

Mi reális politikát folytatunk abszolúte pozitív módon; honszeretünket alárendeljük felesleges királyunk iránti mély ragaszkodásunknak; politikai keretünk az állam határa, és így a képviselő úr beláthatja, hogy mi hírlapi invektívák felett könnyen napirendre térhetünk. De ha egy országgyűlési képviselőről ilyen általánosított állításokat nyilvánít, akkor elvárhatjuk, hogy beszéljen bizonyítékokkal, annál is inkább, mert úgy tartom, hogy a képviselő úr lesz annyira igazságszerető, hogy szívesen be fogja ismerni, ha rosszul volt informálva, vagy ha téves feltevésekre alapította volna beszédét.

Ugyanezen okból felkeresett engem a két Pribičević testvér...

Rakovszky István: A harmadik nem?

B. Rajacsich József: A harmadikhoz nem volt szerencsém. Megkértek, kérném fel a t. képviselő urat, hogy igazságszeretően tegye közzé bizonyítékait, vagy ismerje be tévedését.

Be kell ismernem, hogy a képviselő úr több állítását én is szkepszissel fogadtam, és pedig nemcsak azért, mert láttam, hogy információi nem elégségesek, hanem azért is, mert már magát egy belgrádi kirándulást a nagyszerb propagandához sorol. A t. képviselő úrnak nem volna szabad ilyen szigorúnak lennie, mert hiszem, hogy éppen ő, ki szintén 1906. évi június 2-án részt vett egy ilyen belgrádi kirándulásban³, tudhatja a legjobban (*Mozgás a jobboldalon.*), hogy azért az ember még nem nagyszerb agitátor.

Rakovszky István: Hatalmas sláger!

³ L. 271. l., 17. jegyzet.

D

1914 júl. 22

Mezőssy Béla függetlenségi képviselő beszéde és interpellációja, gr. Tisza István miniszterelnök válasza, Mezőssy Béla újabb felszólalása és Tisza István viszontválasza a „boszniai kormányzati viszonyok” tárgyában¹

Képv. Napló, 1910–15, XXVI. 63–76. l.

Mezőssy Béla: ...T. ház! Azt a nagy tragédiát, amely a maga borzalmisságában egyet kétségtelenül eredményezett, hogy feltárta azokat a rettenetes aknákat és földalatti erőket, amelyek célja a monarchia biztonságának megrendítése. Ezt a rettenetes tragédiát minden olyan kormány, amely érzi a maga hivatását és kötelességét, kihasználta volna az állam tekintélyének megerősítésére és megalapozására.

Idestova egy hónap telt el, t. képviselőház, ez óta a rettenetes merénylet óta, és hol vagyunk? Vizsgálatok, folytonos tanácskozások vannak napirenden, nagy hírlapi kampány, amelynek nyomán a szenvedélyek máris oly magasra torlódtak innét és túlhan is, amiket aztán kétséges, hogy a kellő pillanatban lehetséges lesz-e megfékezni.

En respektálok a t. miniszterelnök úrnak azt a jogát, hogy nincs abban a helyzetben, hogy azokra a kérdésekre, amelyeket a múlt alkalommal itt gróf Andrássy Gyula t. képviselőtársam intézett hozzám², most megadhasa a választ. De, bocsánatot kérek, bevégzett tényeknek hatalmas erejük van, és én meg vagyok róla győződve, hogy ha a kormány – nem annyira a magyar kormány, mint inkább a közös kormány és különösen a külügyminiszter úr – nem járult volna hozzá ennek a vizsgálatnak ilyen hosszú időre való elhúzásához (*Mozgás jobbfelől.*), akkor a rettenetes tragédiának első pillanataiban, az egész művelt világ nyomásának súlya alatt, Szerbia részéről is sokkal nagyobb előzékenységgel találkoztunk volna, mint most, t. képviselőház, amikor a szerb kormánynak is számolnia kell a nép széles rétegeinek hangulatával, és amikor valóban nem tudjuk, hogy hova fognak fejlődni az események.

T. képviselőház! Erős meggyőződésem, hogy amilyen bűnös könnyelműséget követett el külügyi kormányzatunk a rettenetes merénylet megelőzésében, éppen olyan hanyag és késlekedő volt a merénylet megtorlásában.

A t. miniszterelnök úr azt mondta, hogy a megboldogult főherceg nem állott gyámság alatt, és nem volt módjában visszatartani őt attól a, végzetes úttól. Engedelmet kérek, ezért a felelősség elsősorban a külügyminiszter urat terheli. Őt, ott túlhan, a császári ház miniszterének nevezik. És a császári ház minisztere nagyon rosszul ismerte saját tartományának viszonyait, ha engedte a megboldogult főherceget arra a látatalajra jutni, amely látatalajon egy rettenetes katasztrófának áldozata lett.

De nem kevésbé hibás és egyenesen botrányos, felfogásom szerint, az egész boszniai kormányzat. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) A miniszterelnök úr azt mondta, hogy nincs semmi rendszer-változásra vagy nagyobb személyi változásokra szükség. Megkönnyíti interpellációm megtételét az a körülmény, hogy a mai napon báró Rajacsich József t. képviselőtársam egy hosszú választ adott Szmrecsányi György képviselőtársamnak a múlt héten elhangzott interpellációjára. Ami az ebben az interpellációban előadott tényeket illeti, természetesen, én azokkal nem azonosíthatom magamat, és az egyes tényekre vonatkozólag majd Szmrecsányi György t. képviselőtársam fogja megadni a választ. Hanem ami ebben a Rajacsich-féle válaszban feltűnő, és ami az egész válaszon veres fonálként húzódik végig, ti. a szerb propagandának mikénti megítélése, arra, mivel éppen interpellációm keretébe vág ez a kérdés, méltóztassanak megengedni, hogy báró Rajacsich képviselőtársamnak én is megadhassam a választ.

A képviselő úr úgy beszélt, mintha Bilinski közös pénzügyminiszter úr érdekében védőbeszédet kívánt volna mondani. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Ha ő tisztán és kizárólag arra szorítkozik, hogy Szmrecsányi György képviselőtársamnak horvátországi vonatkozású egyes állításait rektifikálja vagy azokat kellő értékre redukálja (*Helyeslés a baloldalon.*), azt készséggel honorálom és értem. A t. képviselő úr részéről engem valóban nagyon kellemesen lepett meg az a töről metszett, igazi magyarság, amellyel beszélt, és ez azt az impressziót keltette fel bennem,

¹ A házelnök tisztjét a felszólalások idején *Simontsits* Elemér látta el.

² L. A) alatt.

hogy a képviselő úrnak nagyon is kellett ismernie a magyar közéleti viszonyokat, mert különben lehetetlen lett volna nyelvünknek ilyen, majdnem tökéletes elsajátítása.

Egy hang a jobboldalon: Temes megyei!

Mezőssy Béla: Kérem, én ezt nem tudtam; akkor igazolva vagyok, hogy olyan perfektül beszél, mint egy magyar anyanyelvű ember. De éppen azért, mert, amint t. képviselőtársam mondotta, Temes megyei, vagyis itt, a mi világunkban nőtt fel, úgy fogtam fel, hogy ő mint a horvát-szerb koalíció hivatalos szónoka szerepel itt, és felszólalása valószínűleg párthíveinek, sőt – gondolom – a horvát országos kormánynak is, és talán a miniszterelnök úrnak is előzetes tudtával, nem akarom mondani, hogy cenzúrájával történt.

Gr. Tisza István miniszterelnök: Tévedés!

Mezőssy Béla: Minthogy a miniszterelnök úr azt mondja, hogy tévedek, ezt tudomásul veszem, de meg vagyok róla győződve, hogy nem tévedek a horvát-szerb koalícióra nézve. Nem tételezhetem fel ugyanis, hogy t. képviselőtársam ilyen nagy fontosságú nyilatkozatokat pártjának előzetes tudta és az azzal való megbeszélés nélkül mert volna tenni. (*Úgy van! a baloldalon.*)

A t. képviselő úr nagyon sajtóságos világitásban tünteti fel a boszniai kormányzatot. Azt mondja, hogy dacára annak, hogy Boszniában általános választójog alapján ült össze a boszniai tartománygyűlés, mégis a legnagyobb szerb párt lojális, királyhű és produktív munkát folytat, illetőleg nem produktív, hanem pozitív munkát és politikát. Ez különben körülbelül egyre megy, mert ez a pozitív politika produktív nemcsak a boszniai tartományra nézve, hanem – amint bátor leszek majd magának Bilinski közös pénzügyminiszter úrnak nyilatkozatával beigazolni – produktív és pozitív az magukra az egyes szerb társadalmi rétegekre nézve is.

Amikor t. képviselőtársam itt Bilinski politikáját, amelyet – mondom – én végzetesen rossznak, szerencsétlennek és balkezűnek tartok, olyan melegen védelmezi, abba a hibába esik, hogy a legélesebb és szerintem teljesen jogosulatlan kritikában részesíti Kállay Béni kormányzatát.

A t. képviselő úr azt mondja, hogy Kállay Béninek egy fantomja volt, amely fantom abban állott, hogy ő a bosnyák nemzetre akart támaszkodni, és a bosnyákoknak akarta biztosítani Boszniát. Ez a fantom nem sikerült, és ezzel az irányzattal, szerinte helyesen, szakított b. Burián és utána Bilinski miniszter. Nem tudom, hogy ezt honnan vette t. képviselőtársam, mert hiszen úgy báró Burián, mint Bilinski nyilatkozataikban folytonosan azt mondják – igaz, hogy ez a valóságnak nem felel meg –, hogy az ő politikájuk tulajdonképpen semmi egyéb, mint Kállay Béni politikájának a folytatása. (*Derültség a baloldalon.*) Egyet azonban elfelejt t. képviselőtársam. Kállay Béninek a politikáját helyeselte az a szabadelvű párt, amelynek utódja a jelenlegi munkapárt; helyeselték az irányadó bécsi intéző körök, sőt csekély részletekre vonatkozó eltérésekkel helyeselte az egész magyar közvélemény. (*Úgy van! balfelől.*)

És ha most t. képviselőtársam egy kétségtelenül nagy embernek, a halottnak az emlékét kvázi így leszállítja, akkor ezt csak azzal a célzattal teheti, hogy az élő hatalmasokat, az epigonokat, Buriánt és Bilinskit egy fokkal magasabbra emelje.

Sümegei Vilmos: Úgy van! Úgy van!

Mezőssy Béla: Azt mondja az én t. képviselőtársam, hogy neki tetszik a Bilinski politikája azért, mert az egy pozitív politika. Meg is mondja t. képviselőtársam, hogy mit ért ő pozitív politika alatt. Sőt azt állítja, hogy ez a politika még nem is elég pozitív, ti. kifogásolja, hogy a szerbek még nem kapták meg mindazt, amit joggal remélhetnek és kívánhatnak.

Aki ezeket a viszonyokat nem kísérte figyelemmel, annak t. képviselőtársamnak ez a beszéde bizonyos mértékig olyan talányszerű, de aki tudja azt, hogy Bilinski miniszter úr hogy kormányoz Boszniában, az nagyon tisztában lehet azzal, hogy Rajacsich t. képviselőtársam, aki úgy látszik, egy csodás eszmeáramlattól áthatva nem is a horvátországi, hanem a boszniai szerb érdekek szolgálatában is mint boszniai tárca nélküli miniszter szerepet vállalt (*Úgy van! balfelől.*), ezzel azt akarta jelezni, hogy mindaz, amit a szerbek eddig még elértek Boszniában, édes-kevés. És nagyon jellemző az én t. képviselőtársam nyilatkozata azért, mert ezt egy olyan ember mondta, aki itt nőtt fel, a mi levegőnkben, a mi életkörünkben, aki tehát a magyar közvéleménynek úgy szólván vérkeringését közvetlenül kellett hogy tapasztalja. Ő azt mondja, hogy Boszniában helytelenek az állapotok azért, mert minden téren idegenek foglalják el a pozíciókat. Ez magyarul jelent, hogy az idegenek az osztrákok és a magyarok, mi vagyunk az idegenek (*Felkiáltások balfelől: A svábák³*); azok, akik azokhoz a produktív – nem akarom mondani, hogy pozitív –

³ Svába: az osztrákok és a magyarok szerb gúnyneve Bosznia-Hercegovinában (tulajdonképpen a. m. német [férfi]).

eredményekhez, amelyek Boszniában most a mi zsebünkre, Ausztria és Magyarország zsebére mutatkoznak, a tetemes hozzájárulást adjuk.

Bocsánatot kérek, így beszél Rajacsich t. képviselőtársam, a többségi kormányzó pártnak, a hivatalos pártnak az elnöke; kifogásolja, hogy minden téren kevés még a pozitív eredmény, amelyet a szerbek elértek. Mi mármost a végzetes hiba Bilinski politikájában? Rajacsich t. képviselőtársam azt mondta, hogy könnyű volt jó politikát csinálni Kállaynak, mert akkor még nem volt tartománygyűlés, és nem működtek azok a centrifugális erők, amelyek most mutatkoznak. Bocsánatot kérek, meghálálják a szerbek Ő felségének, Ausztriának és Magyarországnak azt a jóindulatát, hogy Boszniának alkotmányt adtunk. Hisz mi nem azért adtuk az alkotmányt...

Polónyi Géza: Mi nem adtuk! A király adta. Itt még nincs is bejelentve. (*Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

Mezőssy Béla: A király adta, tudom; köszönöm a helyreigazítást, de Magyarországon senki sem kifogásolta. (*Mozgás balfelől. Halljuk! Felkiáltások jobbfelől: Halljuk! Kár zavarni!*)

Az a tény, t. ház, hogy Boszniának alkotmánya van, és az is tény, hogy Boszniának ezt az alkotmányt Ő felsége – már hogy milyen minőségben, mint magyar király vagy mint osztrák császár adta-e, azt itt eldönteni igazán nem tudom –, de hogyha tényleg ő mint király vagy mint császár Boszniának alkotmányt adott, lehetetlen, hogy abban a hitben és abban a meggyőződésben adta volna, hogy ő azzal a centrifugális erők hatását fogja növelni. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*) Ellenkezőleg, a boszniai alkotmány megadásának csak az lehetett a célja, hogy miután azok a más szerb alattvalók, akik részben a független szerb királyságnak, részben pedig az akkori Törökországnak területén éltek, élvezik az alkotmány áldásait, hát ne legyenek ők úgynevezett „másodrangú állampolgárok”, hanem ők is az alkotmányban részesíthessenek.

Azonban itt is elhallgatott a t. képviselőtársam valamit. Nem azért növekedtek és hatalmasodtak el Boszniában a centrifugális erők, mert Ő felsége ott alkotmányt adott, hanem egészen más okból. Nagyon jellemző különben a t. képviselőtársamnak egész felszólalására, hogy minő kisszerű szempontokból állítja ő be ezt az egész nagy kérdést. Azt mondja: Boszniában is, Horvátországban is minden rendben van, a szerb propaganda egypár fiatal diák lelkében létezik, és ha valaki mulasztást követett el, az nem lehet X vagy Y magasabb hatóság vagy miniszter, hanem egypár rendőr. S hozzánk ő azt az allúziót intézi, hogy tulajdonképpen bennünket – és ezt ő nagy hibának tartja – semmi egyéb nem vezet, mint a Reichspost⁴ iránti szimpátia és a Frank-párttal való összeköttetés. (*Derültség a baloldalon.*)

Hogy ezt hogy fogja igazolni tudni az én igen t. képviselőtársam, azt nem tudom. Az igaz, hogy a Reichsposttal van annyi összeköttetésem, hogy elolvasom, de ez még magában véve, remélem, nem bűn, és ez még nem jogosítja fel képviselőtársamat arra, hogy egy nagy kérdést, egy nagy fontosságú, az országnak igazán életérdekeit érintő kérdést ilyen világlátásban állítson oda. De megvan ennek is a maga magyarázata. Ő a szerb propagandát is nem Szerbiából eredőnek tekinti, hanem azt mondja, hogy az egész szerb propagandát tulajdonképpen báró Rauch idézte elő azzal, hogy akkor, amikor a nagyszerb hazaárulási pert az egyik Pribisevics és a többiek ellen megindították⁵, az Accurti államügyész által készített vádiratot 2000 példányban lenyomatták, s ő azt mondja, hogy mindaddig sem Horvátországban, sem Boszniában a szerb propagandának és a nagyszerb mozgalomnak semmi nyoma nem volt, hanem tulajdonképpen az egész szerb propagandáért a felelősség báró Raucht terheli. (*Mozgás a baloldalon.*)

Bocsánatot kérek, egy kissé elhajította a sulykot képviselőtársam. (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*) Mert lehet-e azt képzelni, hogy báró Rauch a nagyszerb hazaárulási pernek megindítására megadta volna az engedélyt, hogyha erre előzetesen nem kapta volna meg a külügyminiszternek és Ő felségének a beleegyezését és utasítását? Ez kétségtelen tény, mert nem képzelhetek olyan horvát bánt, aki merne ilyen nagy fontosságú hazaárulási pert megindítani anélkül, hogy az intéző körök beleegyezését el nem nyerte volna.

Ha tehát t. képviselőtársam az egész szerb propagandát lekcinyli, és azután azért kvázi a felelősséget reátolja azokra a politikai elődökre, akiknek kezében volt azelőtt pár évvel a hatalom, akkor bocsánatot kérek, igenis tanúbizonyságát adta annak, hogy Horvátországban a politikai pártok egymást mérhetetlenül gyűlölik, de a tárgyilagos igazságosságnak egy szemereje sem volt egész előadásában. (*Mozgás és ellenmondás a jobboldalon.*)

⁴ Az osztrák keresztényszocialisták bécsi napilapja.

⁵ A zágrábi szerb felségárulási perben (I. Iratok V. köt. 47. sz.) két *Pribičević* testvért ítéltek el: Ádámot és Valért, mindkettőt 12 évi súlyos börtönre (uo. 282. l.).

Én igazságot t. képviselőtársamtól sohasem fogok tanulni.

De az én t. képviselőtársam lekicsinyli az egész szerb propaganda-kérdést és azt mondja, nem érti: hiszen Omladina nincs is, nincs sem Szerbiában, sem Horvátországban, és hogy Omladina annyit tesz, hogy fiatalság. Omladina van; legfeljebb azt teszik hozzá, hogy klub, és annyi Omladina-klub van, ahány város és falu van. Ezt ő nagyon jól tudja, és csak üres szójáték az, amivel a kérdés jelentősége alól ki akart bújni.

Hiszen t. képviselőház, én azért válaszolok leginkább Rajacsich t. képviselőtársunknak, mert amikor neki válaszolok, tulajdonképpen az egész boszniai kormányzatot kritizálom. Az Omladinában és az Omladina-klubokban kifejtett kormányellenes agitációt úgy kezelni, ahogy ő, az nagyon felületes és nagyon igazságtalan beállítás. Ő azt mondja, hogy ez semmi egyéb, mint kultúrmozgalom, és amikor rátér Szmrecsányi t. képviselőtársam felszólalására, és azt mondja, hogy Szmrecsányi kifogásolta azt, hogy a szerb agitáció nyomása alatt oda fejlődtek a viszonyok, hogy például a szerb diákok megvertek egy horvát igazgatót: erre azzal válaszol, hogy ez nem is oly nagy dolog, mert azok a szerb diákok egy másik preparandiában megvertek egy szerb igazgatót is.

Engedelmet kérek, ez a reciprocitás a kultúrában (*Derültség a bal- és a szélsőbaloldalon.*) kissé nagyon keleti ízű, és ha csak arról volna szó, hogy a szerb diákok megvertek egyik-másik igazgatót, ez mindenesetre szomorú jelenség, és nemigen mutatja azt, hogy az illető fiatal urak az Omladinában valami magas kultúrműveltségre tettek volna szert. De nem úgy áll a helyzet. Valószínűleg előfordultak e sajnálatos események azért, mert az a tanári kar vissza akarta tartani a vezetése alatt álló fiatalságot oly féktelen irányoktól, amelyek Boszniát alapjában megrendítik.

Mert bocsánatot kérek, oly Omladinából és oly kultúrából, amely 18 éves fiatal diákokból bombavető királygyilkosokat nevel (*Igaz! Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.*), ily kultúrából tisztességes ember nem kér. (*Úgy van! tapsok a szélsőbaloldalon.*)

És aztán az én t. képviselőtársam azt mondja: Hjah, ezek ártatlan dolgok. A fiatalság átrándul Belgrádba, költeményeket olvasnak, szavalnak, és mindaz, ami történik, hírlapokban reprodukálják.

Engedelmet kérek, a magyar nemzet sohasem türelmetlen a kultúrának igazi magasztos hajtásai iránt. Hiszen volt-e valaha csak egyetlenegy képviselő is, aki szemére vetette volna a szász képviselőtársainak azt, hogy a nagy német kultúra emlőin nevelkednek? Ugyebár senki. Mi nem azt kifogásoljuk, hogy költészetben, festészetben, művészetben a szerbséget áthatja a szolidaritás érzete, de igenis, kifogásoljuk és joggal kifogásoljuk, hogy ne használják a kultúra jelszavát köpönyegnek államellenes üzemekre. (*Igaz! Úgy van! taps a bal- és a szélsőbaloldalon.*)

És hogy ez így van, méltóztassék csak megnézni, hogy az ártatlan Omladina-kirándulások részére, amelyeket az ő ártatlan pártjuk különösen a nyári szünidőben szokott rendezni, a belgrádi kir. államvasutak oly nagy utazási kedvezményeket adnak – a rendes díjtételeknek háromnegyed részét engedik el –, aminőt állami tisztviselőknek sem engedélyeznek a szerb államvasutak. És akik részt vettek ezeken a kultúrünnepeken, azok után, amik a hírlapokban nem közöltetnek... (*Mozgás és közbeszólások jobbfelől.*) Bocsánatot kérek, ez kellemetlen, de ártatlan színben én nem tudok feltüntetni olyan dolgokat, amelyeknek határozottan államellenes és veszélyes tendenciájuk van. (*Helyeslés a baloldalon.*)

De mikor nyilvánvaló előttünk – bár nem annyira nyilvánvaló, mint a miniszterelnök úr előtt, kinek kell hogy az adatoknak egész tárháza álljon rendelkezésére –, hogy ezeken a kultúrünnepeken a dinasztia, a magyarság, a magyar állam és a monarchia elleni kifakadások, gyűlölködések és támadások képezik a főanyagot, ha ez így van, amint letagadhatatlanul így van: akkor nem szabad olyan beszédnek elhangzania hazafias szerb ember részéről (*Zaj jobbfelől. Halljuk! Halljuk! a baloldalon.*), mert hiszen én Rajacsich t. képviselőtársamat hazafias jó magyar embernek akarom tartani, mely ezeket a mozgalmakat lekicsinyelje, különösen akkor, mikor ezen kultúrmozgalmaknak szomorú tüneteit most Boszniában olyan keserűen tapasztaljuk. (*Úgy van! a baloldalon.*)

A t. képviselő úr azt mondja, hogy nincs Omladina. Én véletlenül lapozgattam az írásaim közt, és nyomára jutottam annak, hogy már 1867-ben volt Omladina Magyarországon, és az akkori Andrassy-kormány az illető polgármestert, ki ennek az Omladinának élén állt, azonnal elmozdította. És hogy az nem volt valami kis ártatlan kultúregyesület, mutatja az, hogy azonnal szükségesnek látta az ottani mozgalmak megfékezésére külön királyi biztost kinevezni. Sőt tovább megyek. Tisza Kálmán 1877-ben, a török-szerb háború idején, mikor egy magyar képviselő⁶

⁶ Miletić Szvetozár letartóztatása valójában 1876. júl. 5-én történt (az ügy részleteit l. Iratok I. köt. 136. sz. a.).

ugyanazt tette, amit a múlt alkalommal büntetlenül megtehettek honi szerbeink, ti. gyűjtést indított a szerb háborúra, azt a magyar képviselőt államellenes izgatás és állam ellen szőtt merénylet címén letartóztatta, a ház azt helyeslőleg tudomásul vette, sőt az ellenzéknek is csak egy részét kifogásolta. Akkor így intézték el ezeket a kultúrmozgalmakat, azért, mert nem egy divatbáb, hanem egy férfi ült a külügyminiszteri széken. (*Élénk éljenzés és taps a baloldalon. Zaj és ellenmondás jobbról.*)

Elnök: Felkérem a képviselő urat, hogy olyanok ellen, akik itt nem védekezhetnek, ne méltóztassék ilyen, a parlamenti illemmel meg nem egyező sértő kifejezést használni. (*Zaj balfelől.*)

Rakovszky István: Hát ügyetlen miniszter! (*Zaj jobbfelől.*)

Elnök: Csendet kérek! (*Felkiáltások jobbról: Ne zavarják a szónokot!*)

Mezőssy Béla: Kérem, engem nem méltóztatnak zavarni. (*Halljuk! Halljuk! balfelől.*)

Akkor történt, hogy Orsovánál a szerb partokról egy magyar hajóra – szándékosan vagy véletlenül – több lövés történt. Három nap alatt Andrássy Gyula gróf külügyminiszter kivitte, hogy a szerb kormány az illető üteg parancsnokát azonnal elmozdította, kivitte pedig olyan szerény eszközökkel, hogy a monitoraink 48 óra alatt Zimonyban voltak.

Éntőlem távol áll a szándék, hogy a mostani kritikus pillanatban bármi olyat is mondjak, ami a szerbség és a magyarság közötti ellentét tüzét lobbanthatná lángra, sőt kijelentem, hogy vannak történelmi emlékeink, amelyek végtelenül becsesek, és kell hogy éppen ilyen kritikus időkben felemlíttessenek, hogy a magyar szerbség és a magyarság nehéz percekben még [a] dinasztiaival szemben is megértette egymást. Csak két példára hivatkozom. 1799-ben történt, amikor a bécsi kamarillának útmutatása nyomán báró Schmeidegg Albert lement a szerb karlócai nemesi gyűlésre, és azt a proposíciót tette a magyarországi délvidéki és horvátországi szerbeknek, hogy szakadjanak el Magyarországtól, és alakuljanak át külön tartománnyá – ez a híres divide et impera elvének egyik annyiszor megismételt történelmi epizódja –, a szerb nemességnek egyhangú határozata az volt, hogy az osztrák császár semmit sem adhat olyat a szerbségnek, ami a magyar alkotmány ellen van, és inkább kell nekik a magyar alkotmány a magyar alkotmányossággal, mint bármily nagy kegy, amit nekik az osztrák császár kínál.

De tudok egy példát a közelebbi időből, az abszolutizmus korszakából is. Schmerlingnek minden igyekezete nem volt képes rávenni a magyarországi szerbséget arra, hogy az ún. megerősített Reichsratba beküldje a maga képviselőjét, és Schmerling efeletti dühében – ennek nagyon mélyreható következményei lettek – történt azután a románságnak és a szerbségnek külön püspökséggé való elválasztása⁷, ekkor választották meg a románok részéről Sagunát román püspöknek – ők nagyon is előzékenyek voltak a verstärkter Reichsrattal szemben –, és ekkor választották meg éppen a magyarsághoz való hűségük miatt az első szerb püspököt, Masirevicset.

Most, ebben a kritikus percben, amikor senki sem tudja, hogy mit hoz a jövő, esztelenség lenne, bármely politikai párthoz tartozik is valaki, olyasmit mondani, ami azokat a szerb alattvalókat, akik az osztrák-magyar monarchia sérthetlenségének hűséges követői, ez érzelmekben megingathatná vagy befolyásolhatná.

Azonban értsük meg, hogy mi az a lojalitás. Mi lojalitás alatt azt értjük – és ez a minimális dolog, amit kell hogy megköveteljen az ország minden állampolgárától, bármilyen nyelvet beszéljen is –, hogy az ő lelki szemeik előtt ne mosódjanak el a politikai határvonalak, legyenek azok meghúzva akár Belgrád felé, akár Laibach felé, akár Bosznia felé; és ez az, amit én nélkülöztem t. képviselőtársam egész beszédében. Ő, habár burkoltan is, habár leplezve is, de állandóan szerb nemzetéről, szerb nemzeti aspirációkról, szerb nemzeti törekvésekről beszélt. Bocsánatot kérek, ezen a téren nincs megalkuvás, mert ez a szerb propagandának csak ügyesebb, udvariasabb, de sokkal veszélyesebb formája. (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*)

Ha a miniszterelnök úr és t. képviselőtársam is azt mondja, hogy rendszerváltozásra Boszniában semmi szükség sincs, ez engem igazán valósággal zavarba hoz. Hiszen ha másutt a világon elsüllyed egy hajó, egy hétre rá megbukik a miniszter. (*Mozgás jobbról.*) Ha Vilmos császárnak rossz szerződést köt az egyik minisztere, elküldi két hét alatt. Minálunk megölik a trónörökösöt (*Úgy van! a baloldalon.*) valóságos hatósági asszisztencia mellett (*Úgy van! balfelől.*), s akkor oda

⁷ 1864. dec. 24-én császári elhatározással különválasztják a román görögkeleti egyházat a szerb egyháztól, s br. Andrei Şaguna addigi püspököt az újonnan alapított nagyszabeni görögkeleti (román) metropolia élére érsekké kinevezik.

lyukadunk ki, hogy senkinek a felelős tényezők közül még a hajszála sem görbül meg. (*Úgy van! Úgy van! Taps és felkiáltások balfelől: Abszurdum! Elnök csenget.*) Erre én nem tudok példát sehol. Micsoda megnyugtató érzés lehet az, ha látom, hogy Bilinski úr Ischlben üdül olyan tábornokkal, amilyennel Napoleon meghódította legalábbis Egyiptomot? Mit akar Bilinski miniszter? Mik az ő nagyszabású tervei? Ezt én természetesen biztosan nem tudhatom. (*Felkiáltások balfelől: Maradni akar!*)

Ez az egyetlen dolog kétségtelen. Azonban olyan újságokból merítem információt, amely újságoknak az osztrák kormányhoz való közelsége köztudomású. Ezekben az újságokban, amelyek rendszerint nem szoktak tévedni, azt olvastam, hogy mélyreható reformok fognak történni Bilinski miniszter úrnak a közös minisztertanácsban elfogadott proposíciói alapján. Mik ezek a mélyreható reformok? Először is ellenőrizni fogják szigorúbban az iskolát. 40 esztendei pacifikáció kellett ahhoz, hogy eljussunk oda, hogy ellenőrizni fogjuk az iskolát. (*Derültség balfelől.*) Ez az első mélyreható reform. A másik az, hogy szaporítani fogják a rendőrséget. (*Derültség és felkiáltások balfelől: Odaadjuk a palotaőröket!*)

Két olyan dolog van, amit még olvastam; nem tudom, van-e benne igazság, vagy csak az újságírói fantázia szüleménye – szeretném, ha csak az utóbbi lenne –, ti. hogy megbízható elemeket kell telepíteni a határokra, és itt számítanak különösen a magyar és német kiszolgált altisztekre. Remélem, hogy ez ellen a kalandos terv ellen, ha ugyan ennek még csak a lehetősége is felmerül, a miniszterelnök úr alkotmányos befolyásának teljes súlyával tiltakozni fog. Ha telepíteni kell Magyarországon, van nekünk elég veszélyeztetett pontunk, ahol minden magyar karra égetően szükség van. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*)

Tervezik végül a határnak erősebb őrzését. Hát ha ezért gyűltek össze annyian, hogy ilyen mélyreható és nagyszabású reformokat süssenek ki, akkor annak a közös miniszteri konferenciának bölcsességét nem irigylem.

T. képviselőház! Nekem az a véleményem, hogy a történekeért a felelősséget kis emberekre reáháritani nem szabad. (*Úgy van! Úgy van! balfelől.*) Azzal nem tettek eleget az igazság sújtóló kezének, hogy halomszámra szedik össze az alsó társadalmi rétegekből való szegény áldozatokat, ellenben az értelmi szerzőkkel, azokkal a jól megtelt pókokkal szemben, akik biztos szögletekből szőtték a maguk hálóját, a megtorlásnak semmi lehetősége sincs. De nem lehet olyan kormányzat sem, nem emelheti a monarchia tekintélyét és súlyát, amely ilyen súlyos és válságos időkben olyan emberekkel akarja a reorganizáció művét keresztülvinni, akiknek egész múltja és politikája keserves csődöt mondott. (*Úgy van! Úgy van! Taps balfelől.*)

Én igen sokszor láttam a miniszterelnök úr erélyének, határozottságának, férfiaságának dicsőítését a kormánypárti lapokban. Hát kérem, itt lenne egy kedvező alkalom (*Derültség balról.*), ahol a monarchia érdekei és a mi érdekeink hoznák magukkal, hogy azt az alkotmányos befolyást, amelyet az 1867:XII. tc. és a boszniai kormányzatról szóló 1881:VI. tc.⁸ is biztosít, teljes mértékben érvényesítse. De, engedelmet kérek, nem tudom, nem fogok-e kellemetlen hírt pengetni: hogy ezek az események bekövetkezettek, azért én bizonyos mértékig, ha nem is közvetlenül, de a miniszterelnök urat határozottan felelőssé teszem. Megmondom, hogy miért.

Akkor, amikor Bilinski közös pénzügyminiszter úr átvette Bosznia kormányzatát, ő bizonyos mértékű bizalmatlansággal találkozott. Reánk, magyarokra, fájdalmas volt az ő kinevezése, legalább reám fájdalmas volt, hogy kinevezték, mert azon elv szerint, hogy a közös miniszteri székekben két magyar ember nem lehet, kinevezték Berchtoldot magyar embernek. (*Derültség balfelől.*) A miniszterelnök úr, igaz, akkor nem volt miniszterelnök, de pártjában olyan vezető szerepet vitt, hogy tulajdonképpen az akkori miniszterelnök is csak az ő strómanjaként szerepelt. (*Derültség jobbról. Igaz! Úgy van! balfelől.*)

Huszár Károly (sárvári): Árnýékminiszterelnök volt!

Förster Aurél: Az ispánja volt! (*Zaj.*)

Mezőssy Béla: Bilinskit úgy fogták fel és fogadták Boszniában, hogy neki mélyreható és messzemenő politikai tervei vannak. Azt mondták, hogy ő elkészíti⁹ a dualizmus alapjait. Igaz, ő ez ellen tiltakozott, de tiltakozása meglehetősen szerény volt, és sok mindent bele lehetett magyarázni.

Hát, t. képviselőház, én tudom, hogy az a dualizmus, amelyet Bilinski t. pénzügyminiszter úr képzelt, és az a dualizmus, amelyet az ő háta mögött nagyon is előkelő és befolyásos körök por-

⁸ Helyesen: 1880:VI. tc.

⁹ Valószínűleg elírás *előkészíti* helyett.

táltak, egészen más valami, mint amit a Jugoszlávia államában¹⁰, nagyszerb Dusán birodalmában, a szerb rajongók képzeltek.

De épp itt volt a nagy hiba, a nagy politikai tévedés, amikor azt hitték, hogy ha lehetséges a monarchia testéből kiszakítani egy új délszláv államot, akkor az a délszláv állam meg fog maradni a Habsburg-dinasztia jogára alatt. Ez tévedés, ez lehetetlenség, mert oly erősek azok a centrifugális erők, és oly hatalmasak azok a vonzó tényezők, amelyek ilyen államot magukhoz ragadnak, hogy az első komoly politikai bonyodalom estéjén¹¹ vajon ki fogja adni az erkölcsi garanciát arra nézve, hogy ha választás lesz a közt, hogy odamenjenek-e, ahova őket faji érzés, összetartozandóság, történelmi emlék és minden egyéb fűzi, vagy hűek legyenek-e az állam kötelékéhez, ily kritikus percekben hogyan fog eldőlni ez a kérdés?

De én közvetlenül is bizonyos mértékben a miniszterelnök urat teszem felelőssé, hogy az események idáig fejlődtek. A miniszterelnök úrnak igen erős keze van akkor, hogyha a nemzeti akarat letöréséről van szó. (*Úgy van! Úgy van! Taps a baloldalon. Elnök csenget.*)

T. képviselőház! Nem tudom, emlékeznek-e rá, hogy akkor, amikor Ausztriában először mutatkoztak oly tünetek, amelyek a német hegemonia pótlása helyett a szláv elem előtérbe tolásának kérdését tették lehetővé – akkor én ebben a házban mint egészen fiatal képviselő, akinek akkor még volt idealizmusom, és hittem sok mindenben, amiben ma már abszolúte nem hiszek...

Elnök: Kérem Förster képviselő urat, ne szóljon közbe.

Mezőssy Béla: ...akkor én ezzel az Ausztriával szemben felmerült irányzattal szemben fel-emeltem a magam igénytelen szavát, és azt mondtam, hogy végzetes dolog az, ha Ausztriában a német hegemonia megtörésével vagy ennek elősegítésével a szláv elem előtérbe tolását lehetővé teszik. Akkor a miniszterelnök úr tartott itt a házban egy beszédet, amelyben azt fejtegette, hogy ahhoz, hogy Ausztriában német hegemonia van-e, vagy a szláv elem veszi-e át ott a vezérlő szerepet, nekünk semmi közünk.

Gr. Tisza István miniszterelnök: Nem így mondtam!

Mezőssy Béla: Idézni fogom szóról szóra. A miniszterelnök úr azt mondta, hogy legfeljebb jóakarátú semlegességgel fogjuk kísélni azt, hogy a német elem meg tudja-e tartani a maga vezető szerepét, igen-e vagy sem, azonban hogyha esetleg föderatív kísérletek során a szláv elem túlsúlyra jut, akkor keresni kell azzal is a megértést...

Gr. Tisza István miniszterelnök: Természetes!

Mezőssy Béla: ...mert ha nem keresnénk vele a megértést, akkor a szláv elem a mi határainkon nem állna meg.

Gr. Tisza István miniszterelnök: Azt hiszem, nem így mondtam.

Mezőssy Béla: Egy hosszabb beszéd volt. Nem tudom szóról szóra idézni, de a lényegért garanciát vállalok.

A miniszterelnök úr azt mondta, hogy az a szláv elem keresni fogja velünk a megértést, és hiba lenne... (*Zaj jobbfelől.*) Ez lehet, hogy a t. képviselő uraknak újság, azonban ez egy nyílt dolog. Hiszen a túoldal egy másik előkelő kapacitása, Láng Lajos, ugyanilyen irányban brosrát is írt.¹²

Egy hang balfelől: A kvótáról!

Mezőssy Béla: Nemcsak a kvótáról, erről a kérdésről is! (*Élénk derűltség jobbfelől. Elnök csenget.*)

T. képviselőház! Igyekszem hűen visszaadni a miniszterelnök úr nyilatkozatát. A lényeg ebben a beszédben az volt, hogy nekünk jóakarátú semlegességgel kell kísérmünk azt, hogy a német elem megtartja-e Ausztriában a hegemoniát, igen-e vagy sem. Kítűnt abból, hogy a miniszterelnök úr is szerette volna, hogy a német hegemonia túlsúlyban maradjon, és a maga vezető szerepét Ausztriában megtartsa, azonban kijelentette azt, hogy ha a szláv elem jut túlsúlyba, akkor nekünk azzal is meg kell keresnünk a megélhetést. (*Mozgás és zaj a jobboldalon és a középén.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: Halljuk! Halljuk!

Elnök: Csendet kérek, t. képviselő urak!

Mezőssy Béla: Meg kell keresnünk az érintkezési pontokat, mert ha a szláv elem azt fogja látni, hogy az ő háttérbe szorítását a magyar befolyásnak tulajdoníthatja, akkor velünk szemben

¹⁰ É. a tervezett délszláv nemzeti államban.

¹¹ Valószínűleg elírás *esetén* helyett.

¹² Láng Lajos: A nemzetiségek Magyarországon és Ausztriában. Bp. 1898, Kilián Frigyes biz., 76 l. – Vö. Iratok V. köt. 572. l.

kétségtelenül sokkal agresszívebb lesz – ezt a kifejezést használta –, mint különben. Itt volt a nagy botlás a politikában, nemcsak a miniszterelnök úr részéről, hanem mindazok részéről, akik e szláv elemnek e perctől kezdve Ausztria életének vezetésében egy túlzott és nézetünk szerint egészen elhibázott befolyást biztosítottak. Mert, kérem, egyiknél így rajzolódik le a dualizmus, a másikkal amúgy.

Az egyik megáll annál a gondolatnál, hogy „dualizmus a monarchia keretében”, de ezzel a gondolattal a tömegeket békóban tartani, állandóan fékezni képtelenség. És abból, hogy azután később ennek a politikának nyomán Kaizl-féle miniszterek csináltak kultúra alakjában határozottan szláv politikát, azután Sustersics-féle tartományfőnökök folytattak délszláv politikát, ebből lett azután a monarchia létalapjainak egy olyan megingatása, amely bizonyára nem következett volna be, ha a t. miniszterelnök úr és mindazok, akiknek döntő súlyuk van ezeknek a kérdéseknek az elbírálásában, hűek maradtak volna a 67-iki kiegyezés megalkotóinak azon egyedül helyes politikájához, hogy Ausztriában a németiség és Magyarországon a magyarság vigye a vezérserepet. (*Igaz! Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.*)

És hogy ez a politika, t. képviselőház, Ausztriában olyan súlyos veszteségeket szenvedett, ezért a felelősséget legnagyobb részben Bilinski miniszter úrra hárítom, és ezért én az ő kormányzati ügyessége, kormányzati képessége iránt a legkisebb bizalommal sem viseltetem. És hogyha a miniszterelnök úr komolyan fogja fel a maga alkotmányos befolyását, azt hiszem, azt olyan irányban kellene érvényesítenie, hogy ő, akit elsősorban terhel a felelősség, ennek a felelősségnek a következményeit vonja le. (*Úgy van! a baloldalon.*)

Mert, bocsánatot kérek, egy 50 milliós monarchiát nem lehet úgy kormányozni, hogy a népnek a közhangulatnak nem szabad, hogy igaza legyen. Mert mi a helyzet ma Magyarországon és Ausztriában? Egnéhány öregúr, néhány kiérdemesült excellenz, néhány tábornok összeáll „csak szorosan” szövetkezett társaságba (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*), hermetice elzárja a királyt... (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*)

Fráter Loránd: Fogja meg a csengőt! (*Nagy derütség a baloldalon.*)

Elnök (csenget): Csendet kérek, képviselő urak!

Mezőssy Béla: ...és az eredmény az, hogy minálunk tulajdonképpen senki sem kormányoz, hanem ilyen nagy kérdésekben napról napra megy a régi „Fortwurschteln”.¹³ (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*)

T. képviselőház! Ez beválhatott a béke korszakában, de most, mikor a miniszterelnök úr is ilyen sötétnek látja a politikai helyzetet, nekem az a felfogásom, hogy több higgadtságot, több nyugalmat, több tartózkodást a magyar ellenzékkel szemben (*Élénk helyeslés a baloldalon.*), több erélyt, több határozottságot azokkal az öreg urakkal szemben, és akkor a monarchia nem lesz olyan szánalmas helyzetben, mint aminőben ma van. (*Élénk helyeslés és taps a baloldalon.*)

Kérem a miniszterelnök urat, hogy hajlandó-e alkotmányos befolyását oly irányban érvényesíteni, hogy a boszniai kormányzatban kötelességüket mulasztott tisztviselők, illetve az egész kormányzati rendszerért elsősorban [felelős] Bilinski közös pénzügyminiszter úr állását odahagyja? (*Élénk helyeslés, taps és éljenzés a baloldalon.*)

Elnök: A miniszterelnök úr kíván válaszolni. (*Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.*)

Tisza István gr. miniszterelnök: T. ház! Ne vegye tőlem rossz néven az interpelláló t. képviselő úr, ha nem fogok mindazokkal a kérdésekkel foglalkozni, amelyeket igen sok témát megértető mai beszédében felőlelt. Igyekszem lehetőleg azokra a témákra szorítkozni, amelyek az aktuális, gyakorlati kérdés szempontjából fontossággal bírnak. Ezért mellőzöm azokat a, engedje meg nekem, kissé rapszodikus és kissé önkényes történelmi aperszüket is, amelyekbe belebocsátkozott, és amelyeknél én nem hiszem, hogy a tények mindenben pontosan alkalmazkodnának a képviselő úr előadásához. (*Úgy van! a jobboldalon.*)

A t. képviselő úr felújította azt az állítást, hogy báró Burián politikája ellentéte volt a Kállayénak. Erről egy héttel ezelőtt beszéltünk; akkor is kifejeztem ellenkező véleményemet[:] báró Burián folytatta Kállay politikáját; semmiféle ellentét nem volt. A politikában fordulat állott be akkor, amidőn alkotmányt kapott Bosznia az annexió kapcsán. Azt hiszem, akár Kállay, akár Burián, akárki más lett volna akkor az ügyek élén, az annexiónak és a törökországi alkotmányos életnek¹⁴ ezekkel a konzekvenciáival számolnia kellett volna. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Azután állott be újabb változás, ha nem is gyökeres fordulat, de változás az ún. Landeschef kormányzati hatáskörének nagyobbításában.

¹³ (Tovább) vacakolás, pepecselés (ném.).

¹⁴ L. 267. l., 14. jegyzet.

Ez azonban már báró Burián távozása után következett be, tehát semmiféle kapcsolatba Burián Istvánnal nem hozható. De én újból is azt mondom, hogy ha a képviselő urak szerint Kállay politikája helyes volt, hisz utódai az ellenkező politikát követik, sőt mindent összedöntöttek, amit alkotott, hát hogy van az, hogy nemcsak hogy pl. éppen a legutolsó időkben a kritikának még csak árnyékát sem alkalmazták Bilinski politikájával szemben, hanem hogy éppen Burián politikáját az ő miniszterségének legnagyobb részében az urak aktíve támogatták? *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)* Mert, bocsánatot kérek, akármennyire lefokozták légyen az urak akkor is Magyarország pozícióját... *(Élénk éljenzés és taps a jobboldalon. Zajos felkiáltások a baloldalon: Hallatlan! Rendre! Rendre! Folytonos zaj a baloldalon.)*

Elnök (csenget): Kérem Sümegi képviselő urat, ne méltóztassék felintegetni az elnökhöz. *(Folytonos nagy zaj a baloldalon.)* Sümegi képviselő urat rendreutasítom, és figyelmeztetem, hogy ha ily módon fog felintegetni, akkor kénytelen leszek erősebb rendszabályokhoz nyúlni. *(Folytonos nagy zaj a baloldalon.)* Csendet kérek, képviselő urak. Posgay képviselő urat rendreutasítom. *(Folytonos nagy zaj és felkiáltások a baloldalon: Csak tovább!)* Tudom, mikor kell rendreutasítanom valakit, és senkitől sem fogadok el figyelmeztetést. Bartos képviselő urat rendreutasítom. *(Folytonos nagy zaj a baloldalon. Elnök ismételten csenget.)* Halier képviselő urat rendreutasítom.

Fernbach Károly: Csak tovább. *(Nagy zaj.)*

Elnök: Fernbach képviselő urat rendreutasítom.

Gr. Tisza István miniszterelnök: T. ház!

Fernbach Károly (közbeszól. Nagy zaj.)

Elnök (csenget): Fernbach képviselő urat rendreutasítom. Bocsánatot kérek, egy percig kénytelen vagyok megakasztani a miniszterelnök urat.

Fernbach képviselő úr ismételt figyelmeztetés és rendreutasítás ellenére zavarván a tanácskozást, kérdem a t. házat, kívánja-e őt ezen tiszteletlen magatartása miatt a mentelmi bizottsághoz utasítani? *(Élénk helyeslés a jobboldalon. Felkiáltások a baloldalon: Auf!)*

Kérem azokat, akik Fernbach képviselő urat a mentelmi bizottsághoz kívánják utasítani, szíveskedjenek felállni. *(Megtörténik. Folytonos nagy zaj a baloldalon.)*

A ház Fernbach képviselő urat a mentelmi bizottsághoz utasítja. *(Folytonos nagy zaj a baloldalon. Elnök ismételten csenget.)* Csendet kérek, képviselő urak!

Ugyanezen kérdést kell feltennem Sümegi Vilmos képviselő úrra vonatkozólag is, aki ismételten nemcsak felintegetett, de felkiabált az elnöki székbe olyan módon, amelyet eltérni nem lehet. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Kérdem a t. házat, kívánja-e Sümegi képviselő urat a mentelmi bizottsághoz utasítani, igen vagy nem? *(Igen! Nem!)* Akik a mentelmi bizottsághoz kívánják utasítani, kérem, szíveskedjenek felállni. *(Megtörténik. Zajos felkiáltások a bal- és a szélsőbaloldalon: Auf!)*

Sümegi Vilmos képviselő úr a mentelmi bizottsághoz utasítottatik.

Csuha István: Mindenkit a mentelmihez! *(Zaj a baloldalon.)*

Elnök: Csuha István képviselő urat rendreutasítom. *(Zaj.)* Csendet kérek, t. képviselő urak a ház minden oldalán.

Huszár Károly (sárvári): Ez a nagy koncepció! *(Zaj.)*

Elnök: Huszár Károly képviselő urat rendreutasítom.

Vertán Etele: Nem lenne megint valami kérelme a miniszterelnök úrnak az ellenzékhez? *(Zaj. Derűtség balfelől.)*

Elnök: Kérem Vertán képviselő urat, maradjon csendben!

Gr. Tisza István miniszterelnök: T. ház! Amit mondtam, teljesen parlamentáris kritika, ha úgy tetszik, támadás, amit, fájdalom *(Felkiáltások balfelől: Igen! Igen!),* az érvek egész halmazával tudok támogatni. *(Zajos éljenzés és taps jobbfelől.)*

Polónyi Géza: Halljuk az érveket!

Huszár Károly (sárvári): A panamák halmazáról is jó volna beszélni. *(Zaj.)*

Elnök: Huszár Károly képviselő urat rendreutasítom.

Gr. Tisza István miniszterelnök: Nekem nem kell egyéb érv, mint a képviselő úr mai interpellációja, illetőleg az azt kísérő beszéde, amelyben például azt is mondja, hogy Miletitset elfogták 1877-ben, mert akkor olyan külügyminiszter volt. Bocsánatot kérek, aki a külügyminiszternek Magyarország belügyeibe ilyen szerepet arrogál *(Mozgás és derűtség balfelől.);* aki ilyen szerepet eltűr *(Zaj a baloldalon.);* aki az annexió kérdésében folyton bujkált a felelősség alól, pedig akkor felelős állásban részt vett a monarchia ügyeinek intézésében, és aki azt az ízléstelenséget elköveti, amit a képviselő úr... *(Nagy zaj és felkiáltások a baloldalon: Rendre! Éljenzés jobbfelől.)*

Elnök: Csendet kérek!

Gr. Tisza István miniszterelnök: ...amit a képviselő úr beszédének befejező passzusával elkövetett, amely szerint úgy állította oda ezt az országot – a másik oldaláról nem beszéltek, azt az én jó ízlésem tiltja – *(Nagy zaj a baloldalon. Élénk helyeslés jobbfelől. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*, de úgy állította oda ezt az országot, minthogyha itt egypár, nem tudom, micsoda öreg ember rendelkeznék, lakat alá tenné ennek az országnak a királyát, és rendelkeznék az ország ügyei felett...

Egy hang balfelől: Ki mondta azt?

Gr. Tisza István miniszterelnök: ...az bocsánatot kérek, nagyon furcsán sáfárkodik azzal a magyar nemzeti becsülettel, amely mindnyájunknak a kezébe van letéve. *(Hosszan tartó éljenzés és taps jobbfelől. Nagy zaj a baloldalon.)*

Elnök: Csendet kérek!

Gr. Tisza István miniszterelnök: A képviselő úr áttér ezután a közelebbi eseményekre, és itt abba a hibába esik, ami nem egészen szokatlan, hogy jól értesült bécsi lapokból merít információt. Hát kérem, szokja meg már egyszer... *(Derültség és zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*

Mezőssy Béla: Kérem, én nem vagyok mungója, engem nem leckéztethet!

Gr. Tisza István miniszterelnök: Én köteles tisztelettel kérem, hogy győződjék meg róla, saját tévedése árán is, hogy nincsenek jól értesült bécsi lapok. *(Derültség jobbfelől. Mozgás és zaj a baloldalon.)* Ha azt akarja tudni a képviselő úr, hogy mi történt, és mi fog történni, akkor ne a bécsi lapokból merítse információit. *(Derültség jobbfelől. Zaj és felkiáltások a baloldalon: Hanem az Igazmondóból!)*¹⁵ *Derültség balfelől. Elnök csenget. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.)*

Hiszen tudom, hogy ez így volt egy időben, de most már megszűnt. Ne tessék a bécsi lapokból információkat meríteni, mert akkor csakugyan téves információkat méltóztatik szerezni. *(Derültség jobbfelől. Zaj a baloldalon. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)*

Így járunk ezzel az utolsó közös miniszteri értekezlettel is. Audienciákról, miniszteri értekezletekről minduntalan jönnek a lapokba igen komoly színezetű tudósítások, és azokat egyik-másik naiv újságolvasó *(Derültség jobbfelől.)* igen komoly arccal is olvassa, és talán még a sorok közt is keres benne valamit. De hiszen ezeket a szerkesztőségben azok az urak a kisujjukból szopják! *(Élénk derültség jobbfelől. Zaj a baloldalon.)* Mert honnan vennék ők az erre vonatkozó pozitív információkat? *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)* Komoly ember nem is olvassa el azokat. *(Úgy van! jobbfelől.)* Amely lap komoly színben akar feltűnni, az nem is írja meg azokat, hiszen a saját közönségéről állít ki szegénységi bizonyítványt, ha olyan dolgokról akar valamit írni, amiről a dolog természeténél fogva nem kaphat hiteles információkat. *(Igaz! Úgy van! jobbfelől.)*

Azt mondja a képviselő úr, hogy mélyreható reformokban állapotunk meg Bosznia és Hercegovinát illetőleg, és azután felsorol egypár rendőri intézkedést, és gúnyosan – jogos gúnynyal – kérd[í], hogy micsoda mélyreható reformok ezek?

Biztosíthatom a képviselő urat, hogy azokban a megbeszélésekben, amelyeket eddig folytattunk, és sürgősen szükséges rendőri intézkedések megtételéről volt szó. Azokról, amelyek a közbiztonságot fenntartják; azokról, amelyek az egyleti téren, az iskolákban felmerülő izgatásnak megszüntetésére szükségesek. *(Zaj és közbeszólások balfelől: Akkor igaza volt Mezőssynek! Elnök csenget. Halljuk! a jobboldalon.)* Ehhez nem kell információ. Ezt már igazán mindenki kitalálhatja. *(Derültség jobbfelől. Felkiáltások a baloldalon: Hát akkor Mezőssy is mondhatta!)* De azt soha senki sem állította, hogy ezek mélyreható reformok. És amennyiben Boszniában reformokra szükség van – hisz reformokra mindenütt a világon szükség van, és természetes[en] fokozott mértékben van szükség egy olyan gyors átalakulásban lévő és olyan komplikált viszonyokat feltűntető országban, aminő Bosznia –, mondom, amennyiben ott reformokra szükség van, azokat nyugodtan, megfontoltan, a maguk idejében, nagy hűhó, nagy láрма és rendszer-változásról szóló nagy görögtűz nélkül *(Derültség jobbról.)*, remélem, meg fogjuk csinálni úgy, hogy javítjuk az ottani összes közállapotokat *(Élénk helyeslés a jobboldalon.)*, elhárítjuk az útból azokat a bajokat és veszélyeket, amelyeket sohasem fogok eltagadni, csak azoknak nagyobbítása elöl óvom mindazokat, akik ennek a monarchiának presztizsét valóban szívükön viselik. *(Úgy van! Úgy van! Élénk helyeslés jobbfelől.)*

¹⁵ *Igazmondó:* képes heti néplap (1913–18). Alapítója és fel. szerkesztője Lándor Tivadar volt. Vezércikkét ez időben rendszerint gr. Tisza István miniszterelnök írta, aki ily módon próbálta népszerűsíteni kormányának politikáját.

Bocsánatot kérek, egy államnak, egy országnak presztizsét nagyobb veszély nem fenyegetheti...

Fráter Loránd: A palotaőrök¹⁶, azok fenyegetik! (*Zaj a jobboldalon.*)

Elnök: Csendet kérek!

Gr. Tisza István miniszterelnök: ...mint ha az ország egyes, bárminő drámai erővel ható eseményeknek hatása alatt kapkodást, ingadozást mutat eljárásában, s azok által vezeteti magát. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*)

Felhozta a t. képviselő úr azt, hogy vannak országok, ahol, ha elsüllyed egy hajó, kormányválság van.

Mezőssy Béla: Nem, csak egy miniszter bukik meg!

Gr. Tisza István miniszterelnök: Hát én mondhatok mást is. Vannak országok, ahol azért, mert egy hazug hír jön egy tuniszi elvesztett csatáról, megbukik és egész életére leszorul a hatalomról az akkor élő leghatalmasabb francia ember¹⁷, de ezeket az incidenseket, ezeket a jelenségeket senki sem szokta az erő jelenségeinek tekinteni. (*Igaz! Úgy van! jobbfelől.*) És ha egy ilyen mértéket akarnánk felállítani egy nemzet belső politikai erejéről, politikai ítélőképességéről, politikai súlyáról és presztizséről, azt mondhatnám, hogy ez fordított arányban áll azzal a hatással, amelyet egyes napi események a nemzet politikai gondolkozására gyakorolnak.

És ha a t. képviselő úr azt kérdi, hogy hajlandó leszek-e alkotmányos befolyásomat úgy érvényesíteni, hogy Bilinski pénzügyminiszter úr állását odahagyja, erre nézve válaszom az, hogy nem leszek hajlandó alkotmányos befolyásomat érvényesíteni arra (*Derültség jobbfelől. Halljuk! Halljuk!*), hogy ilyen módon lépjek fel, és hogy az előfordult szerencsétlenségért akár Bilinski közös pénzügyminiszter urat, akár bárki mást bünbaknak iparkodjam megtenni, arra semmi kedvet magamban nem érzek. Bosznia jövő politikáját illetőleg esetleg fordulhatnak elő nézeteltérések, amelyek természetesen két komoly ember között vihetnek komoly konzekvenciákra, de addig, amíg ilyenek elő nem fordulnak, semmi kedvet nem érzek magamban, és semmi okot nem látok arra, hogy ily személyváltozást provokáljak éppen a mostani szerencsétlen eseménnyel kapcsolatban. (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Egy hang (a baloldalon): Ha Bilinski megbukik, jön utána ő.

Gr. Tisza István miniszterelnök: Engedje meg nekem a t. képviselő úr, hogy kvázi személyes kérdésben én is rátérjek arra a nagyon régi eszmecserére, amelyet Magyarországnak az osztrák belviszonyokkal szemben való magatartását illetőleg folytattam. A képviselő úr abban a szerencsés helyzetben van, hogy az a beszéd kezénél van; én azóta valószínűleg sohasem olvastam el azt, amióta akkor elmondtam, de minthogy megvan az a nagyon rossz szokásom, hogy nemigen szoktam az álláspontomat változtatni... (*Élénk derültség, helyeslés és taps a jobboldalon. Zaj és felkiáltások a baloldalon: A rezolúció! A bihari pontot!*)

Elnök (csenget): Csendet kérek!

Gr. Tisza István miniszterelnök: ...alig hiszem, hogy az, amit akkor mondtam, különbözék attól, amit egy pár szóval most fogok mondani. (*Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*)

A dualizmusnak, a paritásnak gondolatát a legegyszerűbben úgy lehetne keresztülvinni, ha egy centralizált, erős nemzeti alapon álló Magyarország egy erős, centralizált, nemzeti alapon álló Ausztriával állana szemben. Természetesen a probléma így volna a legegyszerűbb, a gépezet funkcionálása így volna a legtökéletesebb. Mindjárt 1867 után meg is történt a kísérlet abban az irányban, hogy Ausztriában a németiség megtartja alkotmányos formák között is a hegemoniát. Magyar részről talán háromszor ültették magyar segítséggel nyeregbe a németiséget. Ez igazán nem akar ma szemrehányás lenni senkivel szemben. Nagyon sajnálnám és nagyon fájlalnám, ha Ausztriában bárki is úgy fogná fel a dolgot, de utóvégre is bizonyos történelmi eseményeket bonckés alá kell venni azért, hogy okuljunk belőlük.

Fájdalom, az uralmon levő németiség ezt az uralmát nem tudta megtartani. Nem tudta megtartani, eltekintve itt egyéb politikai jobb vagy rosszabb fordulatoktól, mindenekelőtt ezért, mert nem rendelkezett azzal a számbeli súllyal, amely számbeli súly az ő vagyoni és intellektuális nagy ereje mellett is szükséges lett volna arra, hogy állandóan gyakorolhassa ezt a hegemoniát.

¹⁶ L. 269. l., 15. jegyzet.

¹⁷ Talán *Gambetta*, Léon Michel (1838–1882) francia miniszterelnökre utal itt Tisza. (Gambetta 1882. jan. 26-án elsősorban belpolitikai okokból kényszerült lemondásra, de bukásában közrejátszottak az észak-afrikai francia gyarmatosító politika ez időbeli kudarcai is.)

Nem a magyarok tetszésétől vagy nem tetszésétől függ a kérdés, hiszen az ily kérdéseket az államban dolgozó és egymással versenyző etnikus erőknél dinamikája határozza meg. Ott több-kevesebb befolyást lehet gyakorolni; de az események természetes útján a létező erőviszonyoknak saját fajsúlyukhoz képest való érvényesülését meggátolni nem lehet senkinek.

Én kérdelem: az volna a magyarság hivatása, hogy ilyen viszonyok között is, akkor, amikor természetes úton magát nem tudja fenntartani a hegemoniában az ausztriai németiség, akkor is a magyarság jöjjön nem tudom, micsoda mesterkelt és erőszakos intézkedésekkel, hogy a németiségnek egy saját belső erejével arányban nem álló látszólagos túlsúlyt biztosítson Ausztriában? Azt hiszem, hogy ez beleütköznék a magyar nemzet jól felfogott érdekeibe is; de azt hiszem, beleütköznék azokba a közjogi alapfogalmakba is, amelyeket respektálnunk kell nekünk, ha azt akarjuk, hogy velünk szemben is respektáltassanak. (*Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés jobbfelől.*)

Egy hang (balfelől): De nekik is!

Gr. Tisza István miniszterelnök: De éppen azért mondom most is, amit akkor is mondtam – most sem csinálók belőle titkot –, hogy nagyon szerettem volna, minden magyar ember nagyon szerette volna, ha sikerül az osztrák alkotmányosságot a német hegemonia vezetése alatt megtartani. De ha nem sikerült, ha Ausztriában más erők is felszínre vergődnek; ha Ausztriában számolni kell más népfajok természetes súlyával és természetes súlyukra alapított szükségszerű érvényesülésével: a magyar nemzetnek ezzel is meg kell találnia a maga számítását. (*Helyeslés jobbfelől.*)

A dualizmusnak, a paritásnak csak egyik legegyszerűbb és legcélszerűbb formája az, hogy két erősen nemzeti alapon centralizált állam álljon egymással szemben. Nagyon jó lett volna, ha ez lehetséges lett volna. De ha nem lehetséges, fenn kell tartanunk a dualizmust és a paritást minden körülmények között. (*Élénk helyeslés a jobboldalon és a középen.*) És fenntarthatjuk, ha magunk az 1867-iki kiegyezés sziklaszilárd talaját el nem hagyjuk, azt ki nem rúgjuk a lábaink alól...

Polónyi Géza: Már régen elhagytuk! (*Zaj. Elnök csenget.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: ...még akkor is, ha a monarchia másik államában komplikálódnak a viszonyok, ha ott bizonyos pontig más csoportosulásokkal, más nemzeti és nemzetiségi áramlatok érvényesülésével is kell számolnunk. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*)

Én tehát igenis ma is állítom azt, hogy nincs is jogunk hozzá, de nem is érdekünk, hogy hozzászegezzük magunkat az ausztriai német hegemoniához akkor, amikor ma már a helyzetet helyesen ismerő ausztriai németek között sem lesz senki sem, aki legmerészebb álmában is a régi értelemben vett német hegemoniáról álmodna.

Ezek után még egy másik személyes kérdést kell elintéznem. (*Halljuk! Halljuk! jobbfelől.*) A t. képviselő úr az interpellációkat megelőzőleg tett rövid felszólalásomra adott válaszában azt mondotta, hogy amennyiben sötétebbé, komolyabbá válnék a külügyi helyzet, a belügyi feszültségnek megszüntetésére kellene kezdeményező lépéseket tenni. A t. képviselő úr azt mondta: nem gondolom-e, hogy hivatásom volna ebben a tekintetben tenni komoly lépést.

Nem volt szándékomban erről a kérdésről ma beszélni, mert hiszen a külügyi helyzet ma nem olyan, hogy az ember a komoly fordulat bekövetkeztét biztosnak vagy csak valószínűnek is tekinthetné. Ma még teljesen bizonytalan a külügyi helyzet: éppen annyira oldható az meg békés eszközökkel, mint amennyire nyitva áll a másik lehetőség, a komolyabb bonyodalmak lehetősége. De igenis, ha már erről beszélünk, igenis én feltettem volt magamban, és kész is vagyok megvalósítani szándékomat, hogy abban az esetben, ha tényleg – adja Isten, hogy ne következék be –, ha tényleg komolyabb külügyi bonyodalmak küszöbére jutunk, akkor teszek komoly kísérletet abban az irányban, hogy a magyar pártok közötti viszonyt a régi normális keretek közé vigyem. (*Mozgás a bal- és szélsőbaloldalon. Halljuk! a jobboldalon. Elnök csenget.*)

Sághy Gyula: Éppen most készítették elő. (*Zaj. Elnök csenget.*)

Huszár Károly (sárvári): Annak az előmunkálatai folynak. (*Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: A t. képviselő úr ennek az előtte is kívánatos eredménynek akadályát elsősorban az én személyemben látja. (*Mozgás.*) Én pedig felvilágosíthatom a képviselő urat arról, hogy bármennyire óhajtanám a megegyezést, a jelen pillanatban azon az áron, hogy erről a helyről elmenjek, amíg a jogosult faktorok bizalmát bírom, nem fogom a megegyezést keresni. (*Hosszan tartó, élénk éljenzés és taps a jobboldalon. Zaj a bal- és a szélsőbaloldalon.*)

Elnök (csenget): Csendet kérek!

Gr. Tisza István miniszterelnök: Beszéljünk, t. ház, erről a kérdésről egész nyíltan, minden géne nélkül. (*Mozgás.*) Hiszen az ellen a vád ellen, hogy én hivatalos állásra és arra, amit azok, akik nem voltak még benne, hatalomnak neveznek, mondom, az ellen a vád ellen, hogy hatalomra

vágynám, igazán neveléses volna védekezni. (*Mozgás a bal- és a szélsőbaloldalon. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.*) Mert utóvégre én nem kívánom, hogy kijelentsék, de ha magukban kissé elfogulatlanul végiggondolnak az én a nyilvánosság előtt lefolyt három évtizedes közpályámon, talán meg fogják engedni, hogy ha engem közpályámon a hivatal, a hatalom utáni vágy csak legkevésbé irányított volna (*Derültség a bal- és a szélsőbaloldalon.*), talán a mostaninál valamivel több időt töltöttem volna el hivatalos állásban, mint azt a másfél évet, amelyet a lehető legkétségbejuttató viszonyok közötti vállalkozással eltöltöttem. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*)

Sághy Gyula: Látuk Széll Kálmán idejében.

Gr. Tisza István miniszterelnök: Igazán, közpályámon, annak kezdetétől fogva, nem tehetek róla, a sors úgy hozta magával, egyik odiózus és ellenségeket ébresztő és csináló kérdést védtem a másik után. Egyik roskadozó kormányt segitettem a másik után, és ellenfeleim nagyon kevésbé leplezett kárörömmel, jó barátaim bizonyos aggodó részvétellel nézték, és Don Quijote gyanánt szidták amiatt, hogy az ún. érvényesülés szempontja ennyire nem létezik számomra. (*Úgy van! a jobboldalon. Zaj a bal- és a szélsőbaloldalon.*)

Mondom, t. ház, igazán azt hiszem: lehet sok hibám (*Zaj. Elnök csenget. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.*), bizonyára van is nagyon sok hibám, bőséges már az is, amit én tudok, pedig a t. képviselő urak sokkal többet tudnak (*Derültség.*); de annak a vádnak, hogy a hivatalhoz való kapaszkodás csak egy jottányi befolyást gyakoroljon is eljárásomra (*Mozgás a bal- és a szélsőbaloldalon.*), annak a vádnak igazán felette érzem magamat. (*Helyeslés jobbfelől.*)

Hanem, t. ház, azért a mai pillanatban, ha csak azok, akiknek bizalma itt tart, meg nem vonják tőlem bizalmukat, nem fogom e helyet elhagyni; nem fogom egyszerűen azért, mert abban a meggyőződésben vagyok, hogy ezen a helyen ma szolgálatot tudok tenni. (*Hosszan tartó élénk helyeslés, éljenzés és taps a jobboldalon. Mozgás a bal- és a szélsőbaloldalon. Elnök csenget.*), azt a csekély súlyt és presztizst, amit 30 esztendei becsületes munkával szereztem, ma egy nehéz pillanatban a magyar nemzet nagy érdekeinek javára latba tudom vetni. Ezt meg akarom tenni, és amíg ez az érzés van bennem, helyemen fogok maradni. (*Élénk éljenzés és taps a jobboldalon.*)

Ezek után kérem a t. házat, hogy válaszat tudomásul venni méltóztassék. (*Hosszantartó élénk éljenzés és taps a jobboldalon és középén.*)

Elnök: Az interpelláló képviselő urat illeti a szó.

Mezőssy Béla: T. ház! Valóban nem értettem meg... (*Zaj. Halljuk! Halljuk!*)

Elnök: Kérem a képviselő urakat, szíveskedjenek csendben megérkezni és csendben távozni.

Mezőssy Béla: Valóban nem értettem meg, hogy interpellációmnak melyik része, a hang vagy a tartalom volt-e olyan, mely a miniszterelnök urat annyira kihozta a sodrából. (*Derültség jobbfelől. Zaj a baloldalon.*)

Elnök: Csendet kérek, képviselő urak!

Mezőssy Béla: A miniszterelnök úrnak kedvenc szóközi formulája az, hogy aki haragszik, annak nincs igaza (*Felkiáltások jobbfelől: De nem haragszik!*), és én hivatkozom arra, hogy a miniszterelnök úr felszólalásának kezdetén az idegességnek és a haragnak olyan nyilvánvaló tüneteit mutatta (*Ellenmondások jobbfelől. Igaz! Úgy van! balfelől.*), melyeket egy magyar miniszterelnöknek (*Zaj. Elnök csenget.*), aki éppen a parlamenti ízlésről érezte magát hivatva nekem leckét adni, bizonyára vissza kellett volna tartania.

Most már azonban a beszéde végén értem haragjának az okát. (*Felkiáltások jobbfelől: Nem haragszik!*) Kihoztam a miniszterelnököt szokott nyugalmából azért, mert én azt hittem, hogy az a kísérlete, melyre én őt felhívtam, csakugyan komoly, hogy amikor a békés kibontakozásnak kétségtelenül az ő személye is az egyik akadálya, ezt az akadályt hártsa el a miniszterelnök úr. (*Zaj jobbfelől; felkiáltások: Nem akadály!*)

Hantos Elemér: Régi rendszer! Nem ugrunk be! (*Zaj balfelől.*)

Mezőssy Béla: A miniszterelnök úr erre azt mondta, hogy mindaddig, amíg a jogosult faktorok bizalmát bírja, arról a helyről nem fog elmenni. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) Én ennyi önzetlenséget vagy ennél több önzetlenséget a miniszterelnök úrtól nem is tételeztem fel. (*Mozgás a jobboldalon.*) De kérem, komolynak lehet-e mondani azt, amikor a miniszterelnök úr ilyen kritikus pillanatokban olyan hangon és olyan tónusban beszél, nem énvelem, hanem az egész magyar ellenzékkel (*Felkiáltások jobbfelől: Megérdemelték!*), mint amilyen tónusban beszélt? (*Igaz! Úgy van! a baloldalon.*)

A miniszterelnök úr meglepett engem akkor, amikor azt mondja, hogy meglehetősen rapszódikus előadásomban a történelmi tényeket talán nem a valóságnak megfelelően adtam elő. Kérem, a csalhatatlanság erénye egyedül a miniszterelnök úr tulajdona. (*Igaz! Úgy van! balfelől.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: Tényekről van szó!

Mezőssy Béla: Én ezt nem is arrogálom magamnak (*Zaj jobbfelől.*), és ha tévedtem, tévedésemet készséggel be fogom ismerni. Azonban feltűnt nekem, hogy mindjárt beszéde kezdetén a t. miniszterelnök úr engem úgy állít oda, mintha én a báró Burián boszniai kormányzatáról elítélőleg szoltam volna. A t. miniszterelnök úr engem nyilván félreértett. Erről én egy szót sem szólottam, sőt Rajacsich t. képviselőtársammal szemben azt állítottam, hogy ha ő Kállay és Burián politikája között ellentétet konstruál, akkor olyan hiba esik, amelyet neki mint ezt a kormányt támogató embernek elkövetnie nem szabad.

Gr. Andrássy Gyula: Ez épp az ellenkezője!

Mezőssy Béla: Azonban, hogy miért hozta fel ezt az érvet a t. miniszterelnök úr, rögtön megértettem, mikor a miniszterelnök úr ennek nyomán oda jutott, hogy a koalíció lefokozta Magyarország tekintélyét. (*Felkiáltások a baloldalon: Maguk felemelték!*)

Huszár Károly (sárvári): Lukács László felemelte! (*Felkiáltások a baloldalon: A panama! Só!*)

Mezőssy Béla: Amikor a miniszterelnök úr, nem tudom én, honnan, azt mondja, hogy ne bujkáljunk, és viseljük az annexióért a felelősséget, mert ez nem egyeztethető össze a magyar nemzeti becsülettel, akkor én erre csak azt felelhetem, hogy a koalíció kormánya az annexióért a felelősséget itt a házban, a delegációban is vállalta és vállalja.

Nem bujkálunk, annak minden következményéért helytállunk. De ha van valaki, akinek nincs joga a lefokozott nemzeti tekintélyről beszélni, az a miniszterelnök úr. (*Hosszantartó élénk éljenzés és taps a bal- és a szélsőbaloldalon. Nagy zaj és ellenmondások a jobboldalon.*)

Minket nem választottak az államtól eltulajdonított pénzből. (*Hosszan tartó élénk éljenzés és taps a bal- és a szélsőbaloldalon. Nagy zaj és felkiáltások a jobboldalon: Rendre! Rendre!*)

Elnök: A képviselő urat ezért a kifejezésért rendreutasítom. (*Nagy zaj.*)

Kún Béla: Nem igaz a sópénz?¹⁸

Elnök: Kún Béla képviselő urat rendreutasítom. (*Nagy zaj a ház minden oldalán.*)

Haller István: A szesz bárók! A Neumann bárók!¹⁹

Elnök: Haller István képviselő urat rendreutasítom.

Mezőssy Béla: Mi nem hoztuk be a magyar parlamentarizmus szentélyébe a Frommer-pisztolyos rendőröket.²⁰ (*Taps a baloldalon. Élénk felkiáltások jobbfelől: Hát a trombitákat és dobokat ki hozta ide?*²¹) És ha van valami, ami nem egyeztethető össze a magyar nemzeti becsülettel, hát az igenis az, hogy itt alkotmány, jog és törvényisztelet helyett a legdurvább erőszak uralkodik. (*Hosszan tartó élénk éljenzés és taps a bal- és a szélsőbaloldalon és felkiáltások: Éljen Mezőssy!*)

Elnök: A miniszterelnök úr kíván válaszolni.

Gr. Tisza István miniszterelnök: Hogy az ország becsületének eddigi közpályán való működése által ártottam-e vagy használtam...

Rakovszky István: Magam ítélem meg. (*Élénk derütség és taps a bal- és a szélsőbaloldalon.*)

Elnök: Rakovszky István képviselő urat rendreutasítom.

Justh János: Az aradi bárók ítélik meg!²²

Elnök: Justh János képviselő urat rendreutasítom.

Gr. Tisza István miniszterelnök: ...arról nem fogok beszélni. Szaporodik azoknak száma bent az ország határain belül és az ország határain kívül, akik tudnak róla. (*Úgy van! Úgy van! Élénk tetszés a jobboldalon és a középén.*)

Egy hang (balfelől): A Lipscherek.²³ (*Nagy zaj.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: Kérem, egyben igazán egyezzünk meg: a Lipschereket hagyjuk a tizedrendű újságoknak. (*Élénk helyeslés jobbfelől. Nagy zaj balfelől.*)

¹⁸ L. 258. l., 3. jegyzet.

¹⁹ Neumann Adolf és Dániel aradi szeszgyárosok. Az 1913. jún. 28-i aradi képviselőválasztáson gr. Tisza István miniszterelnököt támogatták az ellenzéki jelölttel, a függetlenségi párti gr. Széchenyi Aladár-al szemben. 1913. szept. 29-én bárói rangot kaptak.

²⁰ 1912. jún. 4-én az ellenzéki obstrukció erőszakos letörése során gr. Tisza István házelnök a parlamentet megszálló rendőrökkel távolította el a házszabályok megsértése miatt tiltakozó képviselőket.

²¹ A másnapi (jún. 5-i) ülésen az ellenzék „trombitákkal, sípokkal és csöngettyűkkel pokoli zajt csapott” (Gratz G.: A dualizmus kora II. 255. l.). Erre megint a rendőrség lépett akcióba: Pavlik Ferenc rendőr főfelügyelő kivezettette az előző nap az ülésekről kizárt ellenzéki képviselőket. Tiltakozásul az ellenzék testületileg kivonult az ülésteremből.

²² L. a 19. sz. jegyzetet.

²³ L. 52. l., 2. jegyzet.

Rakovszky István: A sót is, a Lipschereket is. *(Folytonos zaj balfelől. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)*

Elnök: Kún Béla képviselő urat rendreutasítom. *(Zaj.)*

Gr. Tisza István miniszterelnök: Nem érzik, hogy mennyire leszállítják saját nívójukat ilyen témákkal? *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj balfelől.)*

De tovább megyek. Fegyveres erő volt benn az angol parlamentben, a francia parlamentben és a német parlamentben is. *(Zaj balfelől.)*

Justh János: Cromwell beszél! *(Nagy zaj.)*

Elnök: Kérem a képviselő urakat mindkét oldalon, ne méltóztassanak folytonosan közbeszólni, mert kénytelen leszek olyan eszközökkel teremteni rendet, amilyeneket a házszabályok rendelkezéseimre bocsátanak. *(Folytonos zaj.)*

Gr. Tisza István miniszterelnök: Mindenesetre több személyes bánatom és sebesülés ért angol és francia képviselőket, mint magyart. *(Nagy zaj és mozgás balfelől.)*

Ami pedig a képviselő úrnak azt az állítását illeti, hogy az állampénztárból eltulajdonított pénzen választattunk meg...

Mezőssy Béla: Nem így mondtam! *(Hosszan tartó nagy zaj és mozgás jobbfelől.)*

Gr. Tisza István miniszterelnök: Így mondta! *(Hosszan tartó zajos felkiáltások jobbfelől. Így mondta!)*

Elnök: Csendet kérek!

Gr. Tisza István miniszterelnök: A képviselő úr így mondta!

Mezőssy Béla: Kérem.

Gr. Tisza István miniszterelnök: Hát akkor miért tagadja, ha mondta? *(Élénk derűtség és taps jobbfelől. Nagy zaj balfelől.)*

Mezőssy Béla: Nem is tagadom! *(Zaj.)*

Gr. Tisza István miniszterelnök: Erre megjegyzem, hogy a képviselő uraknak ilyenféle állításaira semmi más bizonyíték nem áll a rendelkezésükre...

Sághy Gyula: Bírói ítélet! *(Nagy zaj jobbfelől.)*

Gr. Tisza István miniszterelnök: De miről szól az a bírói ítélet? *(Folytonos zaj.)*

Szentiványi Gyula: Majd megtanulja az öreg később! *(Zaj.)*

Gr. Tisza István miniszterelnök: Hisz ott van éppen a dolog lényege, hogy a képviselő urak az egész nemzettel el akarják hitetni, hogy abban a bírói ítéletben egészen más van, mint ami van benne. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj és felkiáltások balfelől: Mi van benne?)* Abban a bírói ítéletben egyszerűen az van, hogy olyan pénzüzetek, amelyeknek az állammal üzletei voltak, adtak pénzt pártcélokra.

Polónyi Géza: Az üzletek meghosszabbításáért!

Gr. Tisza István miniszterelnök: Hozzáteszi az ítélet, hogy a kettő közötti tárgyi összefüggést, valamint azt, hogy ez az államnak bárminő megrövidítésével járt-e vagy sem, nem tudta megállapítani. *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől. Nagy zaj és ellenmondások balfelől.)*

Ez a tényállás. Ez a tényállás is nyújt módot a képviselő uraknak támadások intézésére. Bizonyos, fegyverekben való szegénységre mutat *(Úgy van! Úgy van! jobbfelől.)*, hogy ezeket a támadásokat felhasználják most is, amikor már régóta eltávozott e helyről az a két kormányférfi, akik ezekben az időkben az ország ügyét vezették.²⁴

Gr. Andrássy Gyula: A többség megmaradt!

Gr. Tisza István miniszterelnök: De utóvégre ehhez teljes joguk van. Ha nincsen jobb fegyverük ellenünk, használják azt, ami van. De bocsánatot kérek, abból, amit a bírói ítélet megállapított, oda konkludálni, hogy bennünket pénzeknek az állampénztárból való eltulajdonításával vádoljanak *(Élénk mozgás balfelől. Úgy van! a jobboldalon.)*: bocsánatot kérek, ennek semmi tárgyi alapja nincs, ez a tényekkel ellenkezik, és hogy ez milyen eljárás, azt nem fogom jellemezni, mert parlamentáris kifejezést erre nem találok. *(Hosszan tartó taps és éljenzés a jobboldalon. Mezőssy Béla szólásra jelentkezik. Zajos felkiáltások a jobboldalon: Eláll! Eláll! Üljön le! Folytonos zaj.)*

Elnök (csenget): Csendet kérek! A képviselő úrnak joga van nyilatkozni.

Mezőssy Béla: T. képviselőház! A vita hevében bárkinek az ajkáról lehet, hogy kisiklik egy szó... *(Nagy zaj a jobboldalon. Felkiáltások: Ahá!)*

Gr. Pongrácz János (közbeszól. Halljuk! Halljuk! jobbfelől.)

Elnök: Pongrácz János képviselő urat rendreutasítom. *(Zaj jobbfelől.)* Csendet kérek!

²⁴ Gr. Khuen-Héderváry Károly és Lukács László volt miniszterelnökök.

Mezőssy Béla: T. képviselőház! A vita hevében bárkinek ajkán kicsúszhat egy szó, amely azt a gondolatot, amelyet az ember képzelt, nem helyesen tükrözi vissza. (*Zaj jobbról. Elnök csenget*)

Egy hang (a jobboldalon): Akkor kérjen bocsánatot! (*Zaj.*)

Mezőssy Béla: Semmi okom sincs bocsánatot kérni, mert azt, amit mondtam, meg fogom magyarázni, hogy miként értettem. (*Zaj jobbfelől. Elnök csenget.*) Én azt mondtam, hogy az állampénztárból eltulajdonított pénzen választatták meg magukat. A miniszterelnök úr, úgy látszik, szóról szóra feljegyezte az én nyilatkozatomat. (*Zaj jobbfelől.*)

Hantos Elemér: Ezt megjegyzi magának az ember!

Mezőssy Béla: Ezt nem először hallották az urak, hanem nagyon sokszor és több ízben erről az oldalról, sőt elnöki beavatkozásra is volt szükség. (*Folytonos zaj. Mozgás jobbfelől.*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: Hogyne, természetes!

Mezőssy Béla: Én, t. képviselőház, semmi egyebet nem akartam mondani, és ezt az állításmat változatlanul fenntartom, hogy az állampénztárt megillető pénzből...

Gr. Tisza István miniszterelnök: Ez se igaz! (*Zaj jobbról.*)

Mezőssy Béla: ...az állampénztárt megillető pénzből választatták meg magukat. (*Igaz! Úgy van! balfelől. Zajos felkiáltások jobbról: Nem igaz, ez se igaz! Folytonos zaj.*)

Elnök (csenget): Csendet kérek, t. ház.

Mezőssy Béla: Ezt változatlanul fenntartom, t. képviselőház; mert a miniszterelnök úrnak azt a magyarázatát, amelyet hozzáfűzni jónak látott, hogy ti. azok az érdekelt, szóban forgó bankok csupán a nemzeti munkapárt iránt való nagy szerelemből adták volna a milliókat, még azok a bizonyos Erzsébet téri verebek sem hiszik el. (*Élénk helyeslés és taps balfelől.*)

Elnök: Következik a határozathozatal. Kérem a t. házat, méltóztatik-e a miniszterelnök úrnak Mezőssy Béla képviselő úr interpellációjára adott választát tudomásul venni, igen vagy nem? (*Igen.*) A ház a választ tudomásul veszi.

E

1914 júl. 24

Gr. Tisza István miniszterelnök napirend előtti felszólalása és nyilatkozata, valamint gr. Andrássy Gyulának mint a szövetkezett ellenzék élcsónokának hozzászólása a Szerbiával kapcsolatos politikai helyzet tárgyában

Képv. Napló, 1910–15, XXVI. 156–158. l.

Beöthy Pál elnök: Az ülést megnyitom...

...Jelentem a t. háznak, hogy napirend előtti felszólalásra gróf Andrássy Gyula képviselő úrnak adtam engedélyt. Ezt megelőzőleg a miniszterelnök úr kíván nyilatkozni. (*Halljuk! Halljuk!*)

Gr. Tisza István miniszterelnök: T. ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Amint a lapokból méltóztatnak tudni, a monarchia szerbiai követe tegnap délután a szerb kormánynak jegyzéket adott át, amely formulázta a monarchiának Szerbiához intézett kívánságait. Nem tudom, méltóztatnak-e kívánni a jegyzék felolvasását. (*Nem!*) Miután az hiteles szövegben ismeretes a t. ház tagjai előtt, gondolom, méltóztatnak megengedni, hogy a felolvasást mellőzzem.

Ehhez a tényhez csak egypár igen rövid megjegyzést fűzök. Meg kell mindenekeelőtt jegyznem, hogy ezt a jegyzéket mintegy ki fogja egészíteni monarchiánknak egy a szignatárius hatalmaknál lévő nagykövetekhez intézett körlevele, amely közli a szignatárius hatalmakkal ezt a jegyzéket, és azt bizonyos kommentárokkal kíséri, egyúttal megjegyezve azt is, hogy egy dosszié áll rendelkezésre, amely magában foglalja mindazon adatokat és ténybeli állításokat, amelyek a monarchia álláspontjának igazolására szolgálnak.

Mert hiszen az a memorandum, amely a tegnapi jegyzékhez csatoltatott, a dolog természeténél fogva csakis azokat a bizonyítékokat tartalmazza, amelyek a június 28-iki bünténnyel kapcsolatos vizsgálat során a mi hatóságaink által derítették fel. Ehhez a jegyzékhez fölösleges lett volna olyan dolgokra vonatkozó bizonyítékokat csatolni, amelyek Szerbiában köztudomásúak. Az erre vonatkozó felvilágosítást, az erre vonatkozó adatokat természetesen a szignatárius hatalmakkal kellett közölni.

T. ház! Én azt hiszem, hogy ez a lépés nem szorul sem igazolásra, sem bővebb magyarázatra. (*Helyeslés jobbról és a középén.*) Talán inkább az szorul magyarázatra, hogy ez a lépés csak most

következik be. *(Úgy van! Úgy van!)* Ennek indítóoka az, hogy meg akartuk várni, amíg a Szarajevóban megindított nyomozás és vizsgálat bizonyos fontos körülményekre teljes fényt, teljes világosságot vet. *(Helyeslés.)* De bármennyire éreztük is annak súlyát, hogy ily körülmények között ilyen sokáig hallgat a monarchia, másrésztől abból indultunk ki, hogy ennek is megvan az a jó oldala, hogy mindenki láthatja, hogy nem a szenvedély, nem a jogos felháborodás vezet minket *(Helyeslés jobbról és a középén.)*, hanem higgadt megfontolás után határoztuk el e lépés megtételét. *(Helyeslés jobbról.)*

Ami magát a lépést illeti, az kétségtelenül komoly, de nézetem szerint nem agresszív. Talán felesleges volna magyaráznom, hogy a monarchiának, amint senki mással, úgy Szerbiával szemben sem voltak és nincsenek agresszív, ellenséges szándékai. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Hiszen elmentünk a türelem végső határáig *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)* bizonyos jelenségekkel szemben, amelyeket ha nem is ebben a kiterjedésben, de bizonyos mérvig láttunk, látnunk kellett már az utolsó borzasztó esemény előtt. És dacára annak a magatartásnak, amelyet szerb sajtó, szerb közvélemény, hatalmas szerb társadalmi faktorok a monarchiával szemben éveken át tanúsítottak, – azon nagy bonyodalmak alatt is, amelyek a Balkánon 1912 őszétől fogva lefolytak, Szerbiával szemben messzemenő jóakaratot tanúsítottunk. *(Úgy van! a jobboldalon.)* Szerbiát igen messzemenő terjeszkedési tervei kivételében nem akadályoztuk. *(Úgy van! a jobboldalon.)*

És talán felesleges azt is sokat magyaráznom, hogy ez a lépés nem provokáló, nem harcias; mert hiszen mindaz, amit a jegyzékben kérünk, nem egyéb, mint a szomszédi köteleességek teljesítése *(Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.)*, olyan köteleességeknek, amelyekkel minden állam tartozik szomszédainak, és amely köteleességek teljesítése elől nézetünk szerint Szerbia nem vonhatja ki magát. *(Igaz! Úgy van! a jobboldalon.)*

Olyan konkrét kérdések ezek, amelyek éppen ezen tartalmuknál fogva nem is tehetők hosszadalmas eszmecsereké, tárgyalások vagy alkudozások tárgyává. *(Élénk helyeslés.)* Ez magyarázza meg a jegyzék formáját és azt a tényt, hogy a jegyzék rövid határidőhöz kötve nyújtott át. *(Élénk helyeslés.)* De ebben az eljárásban csak abban az esetben volna agresszivitás, ez csak akkor volna kifogásolható, ha az, amit kívánunk, más volna, mint a jószomszédi köteleességek teljesítése. *(Úgy van! a jobboldalon és a középén.)*

Az pedig, hogy Szerbiától erre vonatkozólag ünnepélyes nyilatkozatot kívánunk, azt hiszem, már csak azért is feltétlenül szükséges, mert ezzel újabb megerősítése és nyomatékosabb megpecsételése történik az 1909. évben tett szintén ünnepélyes nyilatkozatnak *(Mozgás.)*; hogy pedig ezen nyilatkozat megerősítésének, megújításának szüksége fennforog, azt hiszem, afelett nem lehet kétség. *(Helyeslés a jobboldalon és a középén.)*

Mindezek után nem mondhatunk le arról a várakozásról, hogy Szerbia eleget fog tenni a hozzá intézett felhívásnak. A mai állapotot legkevésbé sem tekintem még háborús vagy olyan állapotnak, amely szükségképp a háború veszélyeit idézné fel. A monarchia békét keres, békét kíván, békét igyekezett fenntartani a körülötte lefolyó világeseményeknek sokszor kritikus és a monarchiát közelről érdeklő fordulatai között is. *(Úgy van! a jobboldalon.)* Senki sem vádolhat bennünket azzal, hogy mi keressük a háborút. De természetesen tisztában vagyunk ennek a lépésnek összes konzekvenciáival. S abban a meggyőződésben, hogy igaz ügyet képviselünk *(Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén.)*, abban a meggyőződésben, hogy a monarchiának és a magyar nemzetnek létérdeke megköveteli *(Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén.)* ennek a lépésnek a megtételét, viselni fogjuk annak minden következményét. *(A ház tagjai a jobboldalon és a középén felállanak. Hosszas, élénk éljenzés és taps a jobboldalon és a középén.)*

Elnök: Gróf Andrássy Gyula képviselő úr.

Gr. Andrássy Gyula: (Halljuk! Halljuk!) Nekem egyénileg régtől fogva az volt szilárd meggyőződésem, hogy az a helyzet, amely Szerbia és a monarchia között eddig volt, tarthatatlan. *(Igaz! Úgy van!)* Teljesen és tökéletesen meg voltam arról győződve, hogy jobbra vagy balra el kell dőlni a dolognak *(Igaz! Úgy van!)*, mert az eddigi helyzet érdekeinket súlyosan érintette. *(Igaz! Úgy van!)* Az a gyűlölet, amely Szerbiában a monarchia ellen összehalmozódott, már e monarchiának sok milliójába került. *(Igaz! Úgy van!)* Kétszer már közel állottunk a háborúhoz, kétszer már érezte közigazdaságunk azt a nagy hátrányt, amelyet e nagy háborúnak a küszöbön állása okoz. *(Igaz! Úgy van!)*

Ilyen körülmények között okvetlenül tisztázni kell a helyzetet. Minden fellépés ellenére, amely eddig történt, a helyzet nem tisztázódott. Abban a mértékben, amelyben Szerbia erősödött, amelyben területileg nagyobbodott, s politikai és katonai sikereket ért el, nőtt ellenünk való gyűlölete is. *(Igaz! Úgy van!)* Úgyhogy, azt hiszem, kétségtelen és vita tárgyát sem képezheti az, hogy tisztázni kellett a helyzetet. *(Helyeslés.)*

Nem akarom most egyáltalában a kormány politikáját bíráló tárgyává tenni, nem akarom abból a szempontból sem bíráló tárgyává tenni, vajon nem voltak-e mulasztások a múltban, vajon minden a kellő időben történt-e meg, vajon nem lehetett-e más útra is térni. Ezt fenntartom magamnak majd későbbre, hanem most arra szorítkozom – erre fel vagyok hatalmazva a szövetkezett ellenzék által –, hogy kijelentsem, hogy a szövetkezett ellenzék hazafias kötelességét azon nagy ellentét ellenére, amely elválasztja a magyar kormánytól, és amely, sajnos, változatlanul fennmarad (*Igaz! Úgy van! a bal- és a szélsőbaloldalon.*), mindenben teljesíteni fogja...

Gr. Tisza István miniszterelnök: Helyes! (*Élénk helyeslés a jobboldalon.*)

Gr. Andrássy Gyula: ...elvárja és reméli, hogy minden magyar ember e példát követni fogja, és nem fogja elfelejteni, hogy ha komoly fordulatot vesz ez a lépés, hogy akkor a magyar nemzet becsülete és a magyar nemzet létérdekei vannak kockán (*Élénk helyeslés és taps.*), amiért mindenkinek áldozni kell. (*Élénk helyeslés és taps.*)

Most pedig ezen rövid nyilatkozat után arra kérem a házat, azt várom el tőle, hogy ne folytassa a tárgyalásokat ezen súlyos helyzetben (*Úgy van! Úgy van! a baloldalon.*), és ne nyújtsa annak a képét, hogy kicsinyes kérdésekkel foglalkozunk akkor, mikor kivétel nélkül mindenkinek figyelme a nagy események felé fordul. Azt hiszem, hogy így is lesz, mert valóban káros volna ez mostan, amikor, ámbár hiszem, hogy a háború el lesz kerülhető, tényleg mégis kétségtelen, hogy mindenki lelkében annak lehetősége van, és azzal számolnia kell, s a magyar társadalomnak is kell hogy legyen az a férfiasága, aminthogy kétségtelenül meg is van, hogy ettől meg ne ijedjen. (*Úgy van! a ház minden oldalán*) Azért én azzal zárom szavaimat, hogy hiszem is, hogy nem fogjuk most itten kisebb harcokkal az időt tölteni. (*Élénk helyeslés és taps a baloldalon.*)

Elnök: A miniszterelnök úr kíván nyilatkozni.

Gr. Tisza István miniszterelnök: Arra nézve, amit a t. képviselő úr a külügyi helyzet nagy kérdéséről mondott, csak elismerésem, az általa tett szolgálatért hálás köszönetemet és azt fejezhetem ki, hogy nem is vártam mást tőle. (*Élénk éljenzés a jobboldalon.*)

Ami azt a kérdést illeti, vajon a ház ma folytassa-e a tanácskozásait, én azt hiszem, hogy bármennyire komoly is ez a lépés, amely történik, az, hogy abból háborús bonyodalom lehet-e vagy sem, akkor fog elválni, ha Szerbia magatartását megtudjuk, és háborús bonyodalom csak abban az igazán nehezen elhíhető esetben állhat be, ha Szerbia kivonja magát a reá váró kötelességek teljesítése alól. Én tehát a mai viszonyok közt azt gondolom, hogy mi nem adnánk jó példát a magyar társadalomnak, és eljárásunk nem állítaná helyesen oda a magyar nemzet magatartását és felfogását a külföld előtt, ha nem folytatnók a mindennapi élet kötelességeinek teljesítését. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*)

F

1914 júl. 28

Gr. Tisza István miniszterelnök és gr. Apponyi Albert mint az ellenzék élszónoka felszólalása „a háború esetére szükséges kivételes intézkedésekről szóló jelentés” betérjesztésekor

Képv. Napló, 1910–15, XXVI. 191–193. l.

Gr. Tisza István miniszterelnök: T. ház! (*Halljuk! Halljuk!*) Van szerencsém egy jelentést benyújtani a háború esetére való kivételes hatalom igénybevételéről.¹ Kérem, hogy a jelentést ki nyomatni, szétosztani és előzetes tárgyalás végett a véderőbizottsághoz utasítani méltóztassék.

T. ház! Ezen jelentés benyújtásában adva van a mai helyzet jellemzése, egy olyan helyzeté, amely szükségképpen felfüggeszti egy időre a képviselőház tevékenységét és tanácskozásait. Olyan időket élünk, t. képviselőház, amidőn a beszédek, a viták, a tanácskozások helyét a fegyveres tények fogják elfoglalni, és éppen ezért ebben a történelmi nevezetességű, felelősségteljes pillanatban csak egy néhány szót intézek a kormány nevében a t. házhoz. (*Halljuk! Halljuk!*)

T. ház! Lelkesedve, nemzetünkre büszkén, emelkedett lelkiállapotban szemléljük azt a férfias elszántságot, amely az egész magyar nemzetben megnyilvánul (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*), megnyilvánul nemzetiségi különbség nélkül... (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon és a középén.*)

Dungyverszky Gedeon: Igaz! Úgy van!

¹ L. 1910–15. évi Képv. Ir., 1100. sz.

Gr. Tisza István miniszterelnök: ...és felhasználom az alkalmat annak konstatálására, hogy, hála az Istennek, az az egy-két nyugtalanító hír, ami a legutolsó időkben szárnyra kelt, legalábbis vétkes könnyelműséggel felkapott és terjesztett, abszolúte valótlan hírnek bizonyult. (*Élénk éljenzés, helyeslés és taps.*)

Az egész magyar nemzet tette képen jön királya hívására a zászló alá, s nekünk, a kormány tagjainak, éreznünk kell azokat a nagy és szent köteleességeket, amelyeket ez a lelkesültég hatványozott erővel hárít a mi vállainkra. A mi kötelességünk gondoskodni róla, hogy ez a lelkesültég ne vesszen kárba, hogy érvényesíthesse magát a sikeres cselekedetek mezején; nekünk kötelességünk fenntartani és biztosítani a rendet és a nyugalmat az országban, megtenni minden kormányzati intézkedést, amely a hadsereg művelői hatályosságának biztosítása szempontjából szükséges (*Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén.*), és alkotmányos befolyásunkat úgy gyakorolni, hogy ez a harc, amelyet reánk kényszerítettek, amelyet talán a túlságba vitt béketűrés (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon és a középén.*) összes kísérleteinek kimerítése után vettünk magunkra, hogy ez a harc véget ne érjen addig, amíg meg nem szereztük a magyar nemzetnek és a monarchiának a jövő nyugalom, biztosság és béke állandó biztosítékait. (*Igaz! Úgy van! Élénk helyeslés, éljenzés és taps a jobboldalon és a középén.*)

Gr. Andrássy Gyula: Ez úgy van!

*Elnök:*² Gróf Apponyi Albert képviselő urat illeti a szó.

Gr. Apponyi Albert: Mélyen tisztelt képviselőház! Megbízatást nyertem az összes ellenzéki pártok részéről, hogy az ő nevükben nyilatkozzam. (*Halljuk! Halljuk!*)

Az én nyilatkozatom teljesen csatlakozik ahhoz a nyilatkozathoz, amelyet néhány nap előtt ugyancsak az összes ellenzéki pártok nevében gróf Andrássy Gyula t. barátom tett.

Mi mélyen átérezzük ennek az órának történeti jelentőségét; mi teljesen át vagyunk hatva attól, hogy az a leszámolás, amely megindult, kikerülhetetlen volt (*Élénk helyeslés a ház minden oldalán.*), és hogy azzal nem a támadásnak terére lépünk, hanem egy elemi, védelmi kötelezettséget teljesítünk. (*Élénk helyeslés a ház minden oldalán.*) Ennek a leszámolásnak megkezdésére mi is csak egy szóval felelhetünk, azzal a szóval, amely az egész közönségnek ajkain van, és ez a szó az: Hát végre! (*Igaz! Úgy van! és élénk helyeslés a ház minden oldalán.*)

Mélyen tisztelt képviselőház! (*Halljuk! Halljuk!*) Ebben a pillanatban szünetel minden egyéb kontroverzia, és csak egy gondolat, egy érzés van, amely minket is irányít (*Élénk helyeslés a jobboldalon és a középén.*): hogy a magunk részéről is megtegyünk mindent, hogy ebben a reánk kényszerített, nemzeti jövőnkre oly végtelenül fontos összeütközésben (*Igaz! Úgy van!*) a nemzetnek egész osztatlan ereje lépjen működésbe a siker kiküzdésére. (*Élénk taps a ház minden oldalán.*)

A nemzet Európa előtt ebben a pillanatban magasztos látványt nyújt. Látjuk, hogy ennek a nemzetnek összes fiai, tényleg minden különbség és árnyalat nélkül (*Igaz! Úgy van!*), a hívó szóra készen állanak, és csak egyet követelnek: azt, hogy az akció meghozza azt a sikert, amelyet követelni jogunk van, hogy ti. vége vessék annak a sorvasztó betegségnek (*Hosszan tartó taps és éljenzés.*), amely minket arra kényszerített, hogy jóformán minden második évben egy mozgósítást rendeljünk el (*Igaz! Úgy van!*), és amelyet ha tovább tűrünk, oda jutottunk volna, hogy Európa minket nevezett volna beteg embernek. (*Úgy van!*)

Mélyen t. ház! Ez a nemzet (*Halljuk! Halljuk!*), amely a maga állami önállóságára féltékeny, teljes szolidaritásban jár el a veszélyek pillanatában a monarchia másik államának nemzetével (*Éljenzés.*), reméli, hogy a leszámolás szükségessége szűk térre fog szorítkozni (*Úgy van!*); ha azonban ebben a reményében csalódnék, akkor semmitől sem retten vissza (*Hosszas taps.*), bízva saját erejében, bízva véderőnk katonai erényeiben és bízva abban a szövetségi hűségben (*Hosszan tartó élénk éljenzés és taps.*), amely a veszély első pillanataiban máris megnyilvánult. (*Igaz! Úgy van!*) Ezen nagy történelmi cselekedetek sorozatának vége Isten segítségével nem lehet más, mint a monarchia tekintélyének megerősödése (*Igaz! Úgy van!*), Magyarország alkotmányának és törvényes önállóságának és egységének megszilárdítása. (*Hosszan tartó élénk éljenzés és taps.*)

Elnök: A miniszterelnök úr betérjett jelentése ki fog nyomtatni, szét fog osztatni és tárgyalás és jelentéstétel végett kiadatik a véderőbizottságnak.

A miniszterelnök úr kíván szólni.

Gr. Tisza István miniszterelnök: T. képviselőház! Van szerencsém egy legkegyelmesebb királyi leiratot átnyújtani; kérem annak felolvasását.

² Beöthy Pál.

Elnök: A legkegyelmesebb királyi leirat fel fog olvastatni.

Almássy László jegyző (olvassa): Kelt Bad-Ischlsen, ezerkilencszáztizennegyedik évi július hó huszonnyolcadik napján. Ferenc József s. k. (*A ház tagjai felállnak. Hosszan tartó élénk éljenzés. Lelkes felkiáltások: Éljen a király!*) Gróf Tisza István s. k. (*Éljenzés jobbfelől.*) Mi Első Ferenc József, Isten kegyelméből Ausztria császára, Csehország királya stb. és Magyarország apostoli királya. Hü Magyarországunk és Társországi zászlósainak, egyházi és világi főrendeinek és képviselőinek, kik az Általunk 1910. évi június hó 21-ére Budapest székesfővárosunkban összehívott országgyűlésen egybegyűlvék, királyi üdvözetünket!

Kedvelt Híveink!

Magyar minisztériumunk előterjesztésére a jelen országgyűlés üléseit ezennel elnapoltnak nyilvánítjuk.

Kikhez egyébiránt királyi kegyelmünkkel állandóan hajlandók maradunk.

Elnök: A legkegyelmesebb királyi leirat hódoló tisztelettel kihirdettetvén, hasonló célból a főrendiházhoz tétetik át.

Most már a képviselőház ülései el lévén napolva, csak a szokásos felhatalmazások megadását kérem az elnökség részére a mélyen tisztelt háztól. Méltóztatnak azt megadni? (*Helyeslés.*)

T. képviselőház! Akkor, amikor most törvényhozási munkánk megszakad (*Halljuk! Halljuk!*), és a szót a fegyverek veszik át, nemcsak ennek a testületnek, hanem a nemzet minden tagjának tekintete hódolatteljes tisztelettel s a legtörhetetlenebb, a legszeretetteljesebb ragaszkodással fordul Ő felsége fennkölt személye felé (*Éljenzés.*), aki mint legalkotmányosabb király áll az ország élén, s aki most mint legfőbb hadúr rendelte el a nemzet nagy érdekeinek megvédését. (*Élénk éljenzés.*)

Azt hiszem, minden magyar ember fohásza száll az Egek Urához, kérve, hogy a gondviselés a mi jóságos királyunkat tartsa meg erőben, egészségben a nemzet javára. (*Élénk éljenzés.*)

III.

A szarajevói merénylet és fejleményei a miniszterelnöki iratokban

A

1914 júl. 12

Br. Burián István sürgönye gr. Tisza István miniszterelnökhöz az uralkodó álláspontjáról „Szerbiában teendő lépésünk” és szerb terület annektálásának elutasítása tárgyában

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 23:47/64
(Gépirat úrlapon)

Számjeles sürgöny

Érkezett: Bad-Ischlből éjjel ... óra ... perckor

... szám.

Feladatott: 1914. július 12.

Titkos. Ő Felsége a mai kihallgatáson a helyzetet beható megbeszélés tárgyává tette és azért érdeklődött elsősorban, meddig haladt eddig a Szerbiában teendő lépésünk előkészítése. Erről jelentést tettem. Nagy súlyt helyez arra, hogy minél előbb elsimuljon a különbség a te felfogásod és a többi tényezőké közt¹, amellét Ő Felsége nem tartja lényegbe vágónak.

A király legteljesebben osztja felfogásodat abban az irányban, hogy Szerbiának semmi területét sem annektáljuk. Bulgáriával a megegyezésnek haladéktalan megkötését sürgetendőnek tartja. Teljesen átérzi eljárásunk diplomatikus helyes bevezetésének nagy súlyát s teljes mérték-

¹ Vö. *Tisza* 1914. júl. 8-i felségfelterjesztését a Szerbiával szemben követendő eljárás tárgyában. Magyar fordítását l. *Tisza és a világháború* (Az Osztrák Köztársaság Külügyi Hivatala által közzétett diplomáciai okiratok az 1914. évi háború előzményeiről). Bp. 1919, Kultura Rt. kiad., 48–52. l.; német nyelvű eredetijének idegen kézírású másolatát l. Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/118–122 sz. a.

ben hozzájárul nézetedhez az Anglia közvéleményének megnyerésére fordítandó különös gond fontosságáról.

Ami a kétszeres (jegyzék s utána esetleg ultimátum) lépést szemügyre vevő kombinációt illeti, Ő Felsege azt reményli, hogy ez iránt elhatározásodat függővé fogod tenni a hadászati követelményekről a legközelebbi bécsi megbeszélésben még nyerendő bővebb tájékoztatástól. Ő Felsege követeléseinknek kibúvót nem enged, ő garantiákat megállapító szövegezését óhajtja. Belátja ennek nehéz voltát, de bizton reményli, hogy akörül gyorsan fog létre jönni az összes felelős tényezők egyértelműsége.

Burián

1914. VII. 12. [Tisza rájegyzése]

B

1914 júl. 16

Br. Burián István magánlevele gr. Tisza Istvánhoz egyes korábbi, még közös pénzügyminiszterként Bosznia-Hercegovinára vonatkozóan hozott intézkedései tárgyában, Szmrecsányi György képviselőházi beszéde kapcsán

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 23:47/65a–b
(Sajátkezű levél)*

Bécs 1914 júl. 16.

Kedves barátom,

Szmrecsányi rólam is megemlékezett tegnapi beszédében¹, és meleg köszönetemet fejezem ki azért, hogy oly nyomatékosan szíves voltál rámutatni azon állításának téves voltára, mintha én Kállay után rendszerváltozást akartam volna behozni Bosznia kormányzatában. Természetesen csak tovább fejleszteni iparkodtam a dolgokat, és semmi egyebet. Ha ott lettem volna az ülésen, utánad felszólaltam és konkrét vádjaira megadtam volna a választ azon egyszerű kijelentéssel, hogy azok elsőtől utolsóig mind hamis értesülésen alapulnak.

Itt előveszem a beszéd sorrendje szerint.

Jeftanovicsot sem Kállay, sem más valaki sohasem száműzte, én tehát nem „helyeztettem őt be” Szerajevóba, melyet ő soha el nem hagyott volt. Én őt semmiféle pozícióba be nem helyeztem. Ő gazdag ember volt mindig, és mint ilyen az üzleti világban érvényesült. Mídon megalakult a szerb autonomia, őt, mint egyik főembert, az egyházi és iskolai főtanács megválasztotta alelnökének.

Én semmiféle „hű megbízható elemet” félre nem tettem, és ha a Jeftanovics példája után Szmrecsányi azt mondja: „hogy ilyet még sokat tudna felhozni”, hát igen kár hogy nem tette, mert magam is nagyon kíváncsi lettem volna reá.

Petraki Petrovics mint cs. és k. biztos vezette a szerb egyház anyagi ügyeit, és funkciói maguktól megszűntek az nap, midőn az autonomia életbe lépett.

Teljes fogalom- és időzavar uralkodik Szmrecsányi fejtegetéseiben a kormányzat szervezetében beállott változásokról. Benkót Kállay idejébe Appel mellé adja civiladlatusnak, pedig még az én időmben soká volt Kucsera civiladlatus, és én neveztettem ki Benkót, midőn Kucsera a K.p.ü. miniszteriumba került, mint I. osztályfőnök.

A tartományfőnök (Landeschef) és a civiladlatus közti viszony megváltoztatása nem alattam történt. Ez volt Bilinski első kormánycselekedete. Persze ennek is a velejét Szmrecsányi alaposan félreértette.

Nem tudom érdemesnek tartod-e ezekre még egyszer rátérni és a nyilvánosság előtt megállapítani. Ha igen, akkor erre minden formában teljesen rendelkezésre állok. –

A jegyzék² ma elkészül, s elmegy Budapestre. A külügyben némi kétkedés merült ismét fel, hogy igazán jobb-e bevárni Poincaré látogatásának³ végét. Attól tartanak, hogy Szerbia jó bará-

* „Ő Felsege Személye körüli magyar kir. Miniszter” feliratú levélpapíron.

¹ L. 27. II. B) sz. alatt. – Vö. a 27. I. B) 7. sz. iratot is.

² Értsd: a Szerbiához intézendő jegyzék előzetes fogalmazványa.

³ Raymond Poincaré francia köztársasági elnök szeptérvári látogatásáról (1914. júl. 20–23.) van szó.

tok tanácsára túl sokat talál már előre engedni (pl. Gyorgyevicset⁴ már visszahívta). Azonkívül Humbert⁵ fontos nyilatkozatai a francia kamarában is erős hatást tesznek, és fognak előreláthatólag tenni a kettős szövetség háborús kedvére is. Én Berchtoldnak azt tanácsoltam, hogy mindenestre vasárnapig ne vegyen kilátásba semmi újabb javaslatot ez irányban. Az az napi helyzet szerint az értekezlet újabb megfontolás tárgyává teheti a kérdést.

Szívvel üdvözöl

igaz híved

Burián István s. k.

C

1914 júl. 26

Gr. Tisza István miniszterelnök körlevele az összes főispánokhoz feladataikról a háborús viszonyok közt, különösen vegyes nemzetiségű területeken¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:26/214
(Gépelte fogalmazvány)

Budapest, 1914. július 26.

Kedves barátom!

A beállott háborús viszonyok hatványozott tevékenységet kívánnak mindenkitől, elsősorban azoktól, akik bizalmi közegei a kormánynak az állami élet egész mezején és hivatott vezetői, irányítói a társadalom felfogásának, hangulatának és cselekvésének is.

Első feladat, hogy a közigazgatás rendes menete fel ne akadjon. Ellenkezőleg, pontosabbnak, buzgóbbnak, minden jogos érdek iránt figyelmesebbnek kell a hivatalos szervek működésének lenni, mint bármikor máskor.

Második a nyugalomnak, rendnek fenntartása, amely egyfelől a rendőrhatalóságok és a közbiztonsági szolgálat fokozott éberségétől, másfelől a közhatalmat kezelő hatóságok nyugodt, férfias, hidegvérrel erélyes magatartásától függ, amely bizalmat ébreszt és tiszteletet parancsol.

Harmadszor, és ez mindennek felett fontos kötelességtek éppen nektek főispánoknak, akiknek tudnotok kell igazán vezetni a gondjaitokra bízott vármegyét, helyes mederbe kell terelni s minden kártékony tévútra csapódástól megőrizni a vármegyei lakosság közhangulatát.

Azon pillanatok egyikét éljük át, amelyeknek eseményei hosszú évtizedek sorsára fognak maradó befolyást gyakorolni.

A magyar nemzet jövője attól függ, miként állja ki ezt a megpróbáltatást. Tudja-e az áldozatkész cselekvésben nyilvánuló hazaszeretet mellett, amelyben bizonyára nem lesz hiány, azokat a férfias erényeket is gyakorolni, amelyek birtokában nyugodtan néz szembe háborús bonyodalmak kiszámíthatatlan esélyeivel, s ki-ki ott, ahová életviszonyai állítják megállja-e helyét?

Különösen áll ez a nem magyarajkú lakosság között kisebbségben élő magyarságra nézve. Ennek most kell megmutatnia, hogy valóban előre tolt örse a nemzet ügyének, s hogy rendelkezik ez exponált állás sikeres betöltésének szellemi és erkölcsi kellékeivel.

⁴ Gyorgyevics Milán konstantinápolyi szerb ügyvivő az ottani lapoknak nyilatkozatokat adott, melyek szerint Ausztria-Magyarországnak a szerbiai gyülekezési jog korlátozására irányuló esetleges követelését a leghatározottabban vissza kellene utasítani, s ha a monarchia „túlfeszíti a húrt”, Szerbiában „embe-rére talál”. E kijelentései miatt a szerb kormány az ügyvivőt július közepén állomáshelyéről visszahívta. (L. A visszahívott szerb ügyvivő. – Budapesti Hírlap 1914. júl. 17; 167. sz. 7. l.) Pár nappal később azonban Gyorgyevics nyilatkozatot tett közzé, melyben cáfolta visszahívását, és közölte, hogy két hónapi szabadságot kapott, amelynek letelte után elfoglalja új állását mint a bécsi szerb követség első titkára. (Még egy szerb cáfolat. – Uo. 1914. júl. 22; 171. sz. 7. l.)

⁵ Humbert, Charles (1866–1927) francia politikus. 1906-tól képviselő, majd szenátor, az ún. Demokratikus Unió tagja; a háború alatt a *Journal* című lapot szerkesztette.

¹ A fogalmazványban Tisza István sk. javításai; a szétküldött sokszorosított körlevél (Tisza fakszimile aláírásával) egy példányát l. uo. 7:21/389 sz. a. – A fogalmazványon Balogh Jenő rájegyzése: „Állam-iratok”. – Uo. 7:21/125 sz. a. található a fogalmazványnak még egy, előző példánya.

Mentől izoláltabb helyzetben van, annál imponálóbban kell magát viselnie. Idegesség, félelem, vaklármák okozta panique végtelen sokat árt a magyar nemzet ügyének. Mi sem alapíthatja meg szilárdabban a nemzet tekintélyét ország-világ előtt, mintha a más népfajok között elszórt magyarság rémhírek hatása alatt el nem veszti fejét.

Kövess el mindent, hogy vármegyéd magyarsága ezt a nagy hazafiúi kötelességet méltón teljesítse. Adj meg minden megnyugtatót. A kormány mindent elkövet a magyarság teljes biztonsága érdekében. Különösen a legexponáltabb ponton, Erdély románoklakta vidékein. Tetemesen megerősítettük a csendőrséget; abban az esetben is, ha a 12-ik hadtestnek külellenség ellen kellene vonulnia, annak helyét túlnyomóan magyar legénységből álló jelentékeny haderő váltandja fel, olyan, amely minden körülmények között elég a teljes biztonság fenntartására.

Életbeléptettük a rendkívüli intézkedéseket. Ezek módot nyújtanak minden gonosz izgatás vagy rendezavaró cselekvés ártalmatlanná tevésére. Fordítsd a legnagyobb gondot reá, hogy azok felesleges hűhó nélkül következtesen, öntudatosan, célszerűen végrehajtsanak. Gondoskodjál különösen róla, hogy exponált helyeken a fegyverek bevonása célszerűen történjék, hogy lehetőleg elvessenek azok a megbízhatatlan elemektől, s a magyarság tisztességes, józan, okos tagjai megtarthassák fegyvereiket.

Légy szíves alapos tanulmány tárgyává tenni a sajtóra vonatkozó szakaszokat, és gondoskodjál róla, hogy akár gonosz tendenciákból, akár egyszerűen szenzációhajhászatból ne izgathassa a sajtó nyugtalanító híresztelésekkel a közvéleményt.²

Végül még különös nyomatékkal ajánlom gondjaidba a nem magyarajkú lakosság kezelését. Végtelenül fontos, hogy kellő ok nélkül ellenséges érzületet vagy éppen félelmet ne tapasztaljanak azok a magyarság és a hatóságok részéről. Mutatni kell nekik az erőt, látniok kell, hogy hiábavaló volna minden próbálkozás, s az első esetben, ha egyesek vagy csoportok részéről bűncselekmények történnek, nyomon kell azokat a példás megtorlásnak követni. De a legnagyobb gondot kell arra fordítani, hogy ez a megtorlás a bűnösöket, és csakis azokat érje utol. Annak az éber figyelemnek, amelyet minden irányban ki kell fejtenünk, nem szabad bántó tünetekben nyilvánulnia olyanokkal szemben, akik erre még nem adtak okot.

Érintkezni kell a néppel hatósági szerveknek és a magyar társadalom tagjainak egyaránt. Igyekeznünk kell megnyerni bizalmát és megértetni vele, hogy itt a pillanat, amelyben a magyarság rokonszenvét, bizalmát kiérdemelheti s a köztünk lévő viszony biztos alapjait rakhatja le. Most kell a magyarságnak minden vonatkozásban megmutatnia, hogy valóban uralkodó faj, amely kormányozni, imponálni és vonzerőt gyakorolni tud.

Azzal a felhívással fordulok hozzád ebben a komoly órában, hogy mindezen vonatkozásokban erőd teljes megfeszítésével érvényesítsd intencióimat.

Szívből üdvözlök igaz híved

VII/26. Tisza s. k.

D

1914 júl. 26

Gr. Tisza István miniszterelnök körlevele a gör. kel. és gör. kat. román főpapokhoz a román klérus kötelességeiről hivatásuk irányítása terén¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:26/215
(Gépelv fogalmazvány)

Méltóságos (Kegyelmes) Uram!

A Szerbiában éveken át elnézett és nagyra nevelt izgatás, amely a serajevo-i véres gáztagban érte el tetőpontját, a Szerbiávali háború szélére sodorta hazánkat. A monarchia fenyegetett biztonságának védelmében fegyveres közbelépéshez kell folyamodnunk, hacsak a szomszédi kötelességek helyes felismerése és a józan belátás Belgrádban az utolsó percben felül nem kerekedik.

² E bekezdés a lapszámon kék ceruzával megjelölve.

¹ A Tisza által sk. javított és keltetett fogalmazványon eredetileg „Félhivatalos levél” állt, ezt utóbb Balogh Jenő áthúzta „Államir.” megjegyzéssel. A címzettek felsorolása uo.: Mețianu János b. t. t., érsek, Nagyszében; Pap I. János, Arad; Dr. Christea E. Miron, Karánsebes; Mihályi Viktor b. t. t., érsek, Balázsfalva; Dr. Frentiu Traján Valér, Lugos; Radu Demeter, Nagyvárad; Hosszu Vazul, Szamosújvár.

E konfliktusban a gyilkosságtól vissza nem riadó gonosz merényletek ellen kell védekeznünk. Velünk van az igazság, velünk az egész művelt világ rokonszenve. Velünk kell hogy legyen Románia rokonszenve is, amelyet a régi barátság kötelékei fűznek a monarchiához, s amely e barátságnak csak a közelmúltban is annyit köszönhetett.² Messze elutasítom azt a sértő feltevést magamtól, minthogyha Románia ellenséges állásfoglalása fenyegethetne a küzdelem bárminő fordulatai között. De tudom azt is, hogy erős izgatás folyik ellenünk bizonyos romániai körökben, tudom, hogy ez az izgatás rendszeres perfidiával igyekszik gyökeret verni hazánk román lakossága között, tudom, hogy a román nemzeti ideálok cégére alatt, amelyek iránt rokonszenvet érez a magyar nemzet, s amelyek legbiztosabb garanciája az erős osztrák-magyar monarchia, bűnös üzemek folynak a hazai románság között, amelyek megmérgezni s a magyar nemzet ellen gyűlöletre szítani igyekeznek a román nép hiszékeny lelkületét.

Ez az izgatás különös előszeretettel használta fel a közelmúltnak Romániára nézve annyira kedvező s a hazai románság lelkületét és képzeletét annyira megragadó eseményeit³, újabb nagy román sikereknek egyelőre bizonytalan hitét és reményét s azt a várakozást ébresztve fel a lelkekben, hogy a hazai románság közelebről győzelmes román haderővel fogja szemközt találni magát. Ezek a törekvések előreláthatólag kettőzött erővel fognak kitörni, ha netalán háborús bonyodalmakba jutunk. Számolunk azzal a ténnyel, hogy bizonyos körök mindent el fognak követni olyan nyugtalanság és olyan rendzavarások előidézésére, amelyekből hasznot nem húzhat senki, csak a monarchiának ellenségei.

A kormány számol ezzel a lehetőséggel, készen áll minden hazaáruló izgatás megtorlására, minden rendzavarás kéréllhetetlen leverésére. A belnyugalmat és biztonságot fenyegető minden ortvámadást kéréllhetetlen szigorral fogunk elfojtani. De szomorú kényszerűség volna, ha erre a szigorra kerülne a sor. Szomorú kényszerűség, amelynek kárát vallaná a monarchia és a magyar állam is, de amely végveszéllyel fenyegetné a hazai románság létérdekeit.

Román polgártársainknak mostani magatartása jövő sorsukra hosszú időn át fog irányadó befolyást gyakorolni. Itt a perc, amelyben meg fog válni, mennyiben érdemlik meg azt a bizalmat és jóakaratot, amelyet a magyar nemzet olyan bőkezűen előlegezett. Itt a perc, amely tette szólít minden román hazafit, akinek polgártársai kisebb-nagyobb részére befolyása lehet. Most kell ezt a befolyást egész erővel latba vetni, ha valóban híven szolgálják fajrokonai s az örvendetesen fejlődő szomszéd független államot alkotó román nemzet ügyét.

Elsősorban háramlik ez a kötelesség az egyházra és a román magas klerus tagjaira. Egyháznak, lelkészeinek vezetése alatt áll a román nép túlnyomó nagy zöme. Gondolkozására, érzületére, cselekvésére papjának irányadó befolyása van. Ezt a befolyást kell most latba vetni, nemcsak külsőleg ékes nyilatkozatokban, hanem a mindennapi élet senkitől nem ellenőrizhető bizalmas érintkezéseiben is. Ennek megtörténtéről a tettek, az eredmény, a román nép magatartása teend tanúbizonyságot.

Méltóságod (Nagyméltóságod) csak a közelmúltban is felemelte a béke, jó egyetértés és állampolgári hűség nagy ügye mellett főpásztori szavát és fejezte ki elismerését a kormánynak békülékeny, barátságos és előzékeny magatartásáért.

Egész bizalommal keresem tehát fel azzal a kéréssel Méltóságodat (Nagyméltóságodat), hogy most, a cselekvés órájában forduljon a reá bízott nyájhoz a felvilágosítás, meggyőzés és komoly intelem szavával, értesse meg velük eljárásuknak beláthatatlan következményeit és kövessen el mindent, hogy a mai történelmi pillanatokban akként viselje magát a hazai románság, hogy kiérdemelje a megértés, a szeretet, a bizalom áldásait.⁴

Igaz tisztelettel vagyok Méltóságod (Nagyméltóságod)

őszinte híve

VII/26 Tisza s. k.

² Célzás a második Balkán-háborút lezáró bukaresti békére (1913. aug. 10.), amely Romániának jutatta Dél-Dobrudzsát (l. az Előszót is).

³ L. az előző jegyzetet.

⁴ Az akció folytatását l. az ún. *háborús román paktum* iratainál (Iratok VII. köt.).

E

1914 okt. 28

Miniszterelnökségi pro memoria és átirat-fogalmazvány az Egyesült Államokban a szarajevói merénylet alkalmából megjelent délszláv nyelvű sajtóközlemények és egyéb kiadványok tárgyában

ME 1914–XXV–7669
(Gépirásos fogalmazvány)

Tárgy:

Külgügyminiszter megküldi az északamerikai délszláv lapokban Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása alkalmából megjelent cikkeket.

Pro domo.

A „Hrvatski Glasnik” című pittsburghi lap 1914. júl. 4-iki kiadásában a leggyalázkodóbb kifejezésekkel illeti úgy Ő Felségét, mint az elhunyt trónörökös, akikben a délszlávok elnyomóit látja. Támadja Duić plébánost, aki – állítólag a konzulátus felhívására, gyászistentiszteletet kíván tartani. Felhívja a horvát közönséget, hogy ne vezettesse magát félre Ausztria megfizetett kémei által, hanem egyöntetűen demonstrálja, hogy a monarchia pusztulását és a szabad horvát királyság felépítését kívánja. Dicsóíti a szarajevói gyilkosságot, ezen az úton kell, úgymond tovább haladni, hogy a szlávok az átkozott Habsburg-háztól megszabaduljanak.

A „Hrvatski Savez” egyesület júl. 9-én „Ne légy áruló” címmel röpiratot adott ki, melyben szintén a trónörökös párért tartandó istentisztelet ellen izgat, és a gyilkosokat mint hősöket ünnepli.

Pittsburghi konzulunk kísérő jelentésében kifejti, hogy a pennsylvaniai törvények alapján alig lehet remény arra, hogy a fentemlített újság ellen sikerrel lehetne bünvádi eljárást indítani. Az ottani büntető törvények ugyanis a jelen konkrét esetben nem nyújtanak eléggé szilárd alapot a bünvádra, csupán egyes általános rendelkezések, pl. hogy a lap felelősséggel tartozik a „sajtószabadsággal való visszaélésért”, volnának alkalmazhatók. Ezek azonban sokféle magyarázatot engednek meg, és számos jogász véleménye szerint csak az ott élő egyének védelmére szolgálhatnak. Sőt a postai szállítás megvonását is Amerikában reklámcélokra használná fel az ilyen lap.

Feltűnően csendesen viselkedik a „Zajednicar”, mely kommentár nélkül hozta az eseményeket.

Megemlíti a konzul, hogy a szlovén „Edinost” pénzügyi okokból megszűnt.

A szerbbarát sajtó és közönség fenyegetései következtében Duić plébános kénytelen volt a tervbevetett gyászistentiszteletről lemondani.

Horvát bánnak.

*Bizalmas! Magyar-horvát hasábos szöveggel!*¹

Washingtoni nagykövetünknek, valamint a pittsburghi cs. és kir. konzulátusnak az észak-amerikai délszláv propagandára vonatkozó és a közös külgügyminiszter úr által ide juttatott jelentéseit a mellékletekkel együtt, szíves betekintés végett, oly kéréssel van szerencsém Címnek megküldeni, hogy amennyiben a Pittsburghban megjelenő „Hrvatski Glasnik” c. lap Horvát-Szlavonországban előfizetőkkel bíráló² területére is bevitetnék, s a postai szállítás a laptól eddig nem vonatott volna meg, méltóztassék a postai szállítás jogának megvonása érdekében a szükséges lépéseket megtenni, s nagybecsű intézkedéseinek eredményeiről engem annak idején tájékoztatni.

Egyben van szerencsém tisztelettel kérni Címet, hogy a közleményeket hozzám mielőbb visszajuttatni méltóztassék.

Fogadja...

Budapest, 1914. október 28-án

Olvashatatlan aláírás s. k.

L. Márffy s. k. X/30.

K X/30 J. s. k.

Csatolandó: az iktatmány és mellékletei.*

¹ Kézírással; tintával és piros ceruzával aláhúzva.

² [] kihúzva.

* Ezt követi kézírással a „Horvát kiadvány” fogalmazványa a horvát bánnak Zagrebbe címezve.

*Miniszterelnökségi iratok az Egyesült Államokban élő kivándorolt ruszinok körében terjedő egyházi
skizmatikus mozgalom tárgyában*

A

1914 júl. 23

*Gr. Berchtold Lipót közös külügyminiszter átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz az Észak-
Amerikába kivándorolt ruszinok (kárpátukránok) között „vallási téren kifejtett nagyorosz propaganda
tárgyában”, 1 melléklettel*

ME 1914–XXII–1415
(Gépirásos magyar nyelvű átirat)*

3491 szám.

Bizalmas.

Tárgy: Nagyorosz propaganda
az északamerikai ruthének között.
Az 1914. évi május hó 5-én
kelt 1977. sz. itteni átirathoz.

Nagyméltóságú gróf Tisza István úrnak,
t. t., m. kir. miniszterelnök stb. stb. stb.
Budapest.

Hivatkozással fentidézett átiratomra van szerencsém a newyorki cs. és kir. főkonzulátusnak
a Monarchiából Északamerikába kivándorolt ruthének között vallási téren kifejtett nagyorosz
propaganda tárgyában tett jelentését idezárva Nagyméltóságodnak rendelkezésére bocsátani.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Berchtold s. k.

Melléklet:

1914 júl. 23

*Gr. Berchtold Lipót közös külügyminiszter átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz az egyházi
skizmatikus mozgalom terjedéséről „az Amerikába kivándorolt osztrák és magyar rutének között”¹*

ME 1914–XXII–1415 (5694)
(Eredeti magyar nyelvű átirat)

Wien, 1914. évi július 23-án.
Bizalmas.

3494 szám.

Tárgy: A schisma térhódítása az
Amerikába kivándorolt osztrák
és magyar rutének között.
Az 1914. évi május hó 5-én kelt
1977. sz. itteni átirathoz.

Nagyméltóságú gróf Tisza István úrnak,
t. t., m. kir. miniszterelnök stb. stb. stb.

Van szerencsém Excellenciádnak a „Prikarpatskaja Russ” f. évi május hó 28-iki 1355. száma
szerint a szentpétervári nagyorosz nemzeti körben Chotowicki hieromonarch által „az Északamerikába
kivándorolt galíciai és magyarországi oroszokról” tartott előadás lényeges tartalmát kivonatos
német fordításban idezárva megküldeni.

* „A császári és királyi Ház és a külügyek cs. kir. ministeriuma” feliratú levélpapíron.

¹ Az irathoz 1. mell. Chotowicki New York-i orosz gör. kel. hieromonarchus egyleti előadásának német nyelvű kivonatát (*Bericht über die Lage der Galizianer und Ugrorussen in Amerika*), az itteni Prikarpatskaja Rus 1914. máj. 28-i, 1355. számában megjelent szöveg alapján. – A kiemelések ceruzával alá húzva.

Az északamerikai orthodox propaganda főkiindulójának ezen előadásában különösen meg-
lepő, hogy 1.) megállapítja, miszerint *Északamerikában a schizma jelentékeny tért hódított* (amit
már az illető ottani cs. és kir. konzuli képviselők is jelentettek nekem), 2.) kiemeli az *ezt elősegítő*
mozzanatokat és 3.) rámutat arra a nagyjelentőségű szerepre, melyet az „*Amerikai Oroszország*”
az „*Előkárpátvidéki Oroszország*” sorsában játszik.

A monarchiából Északamerikába kivándorolt rutének között kifejtett nagyorosz propaganda
politikai és vallási téren lelkeszek útján való bizalmas ellenőrzése tekintetében, amiről fentidézett
átiratomban volt szó, a szóbanlevő előadásban oly utalás történik, amely alkalmas arra, hogy
a saját szempontunkból részünkről szükségesnek mutakozó elővigyázatot még fokozottabb mér-
tékben alkalmazandónak tüntesse fel.

Minthogy a nevezett s e tekintetben kétségkívül minden gyanún felül álló előadó fejtegetései
nemcsak Excellenciádat, hanem a *belügy-, valamint a vallás- és közoktatásügyi miniszter urakat is*
érdekelheti, ezen felolvasás *kivonatos fordítását* 3 példányban idezárom.

Hasonló átíratot intéztem egyidejűleg Stürgkh gróf² Ó Excellenciájához is.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tisztelemmel öszinte nyilvánítását.

Berchtold s. k.

B

1914 júl. 24

*Ortinsky Szoitér István amerikai gör. kat. püspök emlékirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz az
Egyesült Államokban élő kárpátukrán (ruszin) kivándoroltak szükségleteiről és az itteni gör. kat.
kárpátukrán (ruszin) egyház helyzetéről*

ME 1914–XXIII/b–6752
(Gépirásos eredeti irat)

Nagyméltóságos Uram!

Hét évi munkálkodásom után látogatást tevén Rómában, mint a gör. kath. ruthén egyház
püspöke az Egyesült Államokban, szükségesnek láttam megjelenni Budapesten is, és számot adni
a magyar kormánynak a gör. kath. ruthén egyház állapotáról és szükségleteiről az Egyesült
Államokban, különösen pedig a ruthén kivándoroltak szükségleteiről. –

Hét évi belső és külső küzdelem után, azon időponttól kezdve, miután Rómában kieszközöl-
tem magamnak teljes egyházi főhatóságot az összes görög katolikusok fölött az Észak-Amerikai
Egyesült Államokban, a mi egyházunk állapota jelentékenyen megjavult. –

Mindamellett az, ami már kezdettől fogva *legnagyobb veszedelme volt az Amerikai ruthen kíván-
dorlásnak, ti. a muszka propaganda*,¹ – habár egyházi téren jelentékenyen meg van törve sokolda-
lúlag, mégsem kisebbedett meg, hanem még erélyesebben törekszik terjeszteni befolyását az egész
ruthen nép fölött Amerikában.

Tudvalevő dolog, hogy *különösen az utóbbi időben, a magyarországi és galíciai ruthének között
Oroszország erélyes propagandát szervez*,¹ melyet azonban a magyar-osztrák kormány Európában
napról napra gyengít és akadályoz. – Minthogy pedig a muszka propaganda már ezen ellenakció
nélkül sem tudott volna felmutatni semmiféle eredményt sem Galíciában, sem Magyarországon,
azért törekszik most Amerikában annál erélyesebben arra, hogy a bevándorlott ruthéneket meg-
nyerje úgy a muszka egyháznak, mint a muszka nemzetnek.

Az oroszországi alattvalók kivándorlása kezdődött 1890-ben. – Kezdetben ezen oroszországi
kivándorlók csaknem kizárólag lengyelek és zsidók voltak. – Az Amerikai muszka görög keleti,
orthodox püspökök jelentése szerint ez idő szerint *körülbelül 12.000 azok száma, akik magukat
a muszka görög keleti, orthodox egyházhoz számítják*. – Ezek közül¹ pedig legfőlebb 3000 született
orosz alattvaló, a többi 9.000 ruthen proselyta, akik bevándoroltak Magyarországból és Galíciából.¹

² Stürgkh Károly gr. (1859–1916) osztrák miniszterelnök 1911. nov. 3-tól haláláig. 1916. okt. 21-én
Friedrich Adler, az osztrák szociáldemokrata párt titkára egy bécsi étteremben agyonlőtte.

¹ Piros ceruzával aláhúzva.

Ezen öt püspök és körülbelül 400 pap,¹ kiket mostanáig küldött Oroszország Amerikába, és őket fenntartja, külső felületességgel nagy missió tevékenységet fejtenek ki a ruthen kivándoroltak között, hogy azokat megnyerjék a muszka orthodox egyháznak, és rábírák arra, hogy hűséget esküdjenek az orosz cárnak. –

Ezért tevékeny propagandának akadályt gördít most a gör. kath. püspök a maga papságával. – Úgy, hogy¹ dacára saját nehéz helyzetének, sikerült neki most elállítani az útját a schismaticus,¹ oroszosító propagandának,¹ úgyhogy az alig képes Amerikában valami jelentékeny és állandó eredményt felmutatni. – Már körülbelül 30 parochia áttért a schismára, de most már majdnem mindnyájan visszatértek a katolikus hitre. A muszka ugyan nagy eredményekkel dicsekszenek, hanem ez mind csak áldicsekvés, hogy annál nagyobb pénzbeli subventiót kaphassanak az oroszországi kormánytól. –

Hogy pedig az oroszországi propaganda még nagyobb eredményeket biztosíthasson magának, Chotowicky amerikai orosz püspök előterjesztésére az oroszországi kormány elhatározta, hogy az amerikai orosz kivándorlók számára kivándorlási otthonot fog emeltetni.² – Minden nemzetiség törekszik arra, hogy a maga kivándoroltjai számára ilyen kivándorlási otthonokat állítson Amerika nagyobb kikötővárosaiban. – Így van¹ például a lengyeleknek¹ Sz. József otthonuk a kivándorlók számára New-Yorkban a saját nemzetbelieik számára Osztrák-Magyarországból, Porosz-Lengyelországból és Németországból.³ – Hasonló otthonaik vannak a németeknek¹ és a cseheknek is, csakis a ruthéneknek nincsen¹ mostanáig ilyen nélkülözhetlen kivándorlási otthonuk.¹

Azért is elhatározták Oroszországban, hogy Észak Amerikának minden nagyobb városában, mint New-Yorkban, Philadelphában, Baltimorében, Bostonban, a kivándorló ruthének számára állítanak kivándorlási otthonokat, azon reményben, hogy ezek által határozott befolyást gyakorolhassanak a ruthénekre.

Úgyszintén szerveznek ők bankintézeteket is,^{1,2} hogy azokban a ruthének és szlovákok elhelyezhessék keresményeiket, és közvetítésükkel könnyebben átküldhessék hazájukba övéiknek, hogy azáltal az orosz befolyás kötelékei a ruthen kivándorlók fölött annál szorosabbak legyenek. – Hogy ennek a befolyásnak meglesz a maga hathatós ereje, kétséget sem szenved. – Oroszországnak ezen oeconomicus és charitativ tevékenysége folytán, ezernyi ügyes agens fog most formálódni, akik a maga muszka propagandájukat átviszik majd Galíciába és Magyarországra. Ezeket az agenseket, habár ők született magyar alattvalók, Oroszország a maga alattvalóinak fogja tartani, és mint ilyeneket Galíciában és Magyarországon gazdagon fogja majd fizetni. –

Minthogy a ruthének kereseti kivándorlását Amerikába nem lehet fenntartóztatni, sőt ellenkezőleg az évről évre növekedik, kénytelen a magas kormány foglalkozni a gör. kath. egyház ügyével, és az amerikai kivándorlók ügyét felkarolni, hogy őket megtarthassa úgy a katolikus egyház, mint a haza számára. –

Ehhez pedig szükséges:

I. Az egyházat illetőleg,

A.)⁴ Szükségem van jó és megbízható papokra,¹ legkevesebb 7 új papra⁴ lesz szükségem, azon helyek betöltésére, ahol vannak magyarországi ruthen hívők, papjaik pedig nincsenek; azután meg azon megbízhatatlan¹ papok helyére, akiknek visszahívását esetleg kívánni fogom. – Az amerikai magyarországi ruthen papok között sokan határozott és jó katolikusok, akik ellenségei a schismának és a panslavismusnak, néhány született magyar közöttük egész bizalmas barátsággal viseltetik irányomban, és kitűnően értik a mi egyházunk szükségleteit; mindamellett vannak Amerikában a magyarországi ruthen klerus között példátlan és megbízhatatlan egyéniségek is a hit dolgában, akik a magyar kormány előtt adják a magyar hazafit, a népben pedig támogatják, sőt terjesztik is az orosz schismaticus szellemet, és sok hívőben maguk készítik elő a teljes apostesiát a schismába. – Társulataikban megtűrik azokat, akik már áttértek az orosz schismára és lelkeszei voltak a tisztán orosz társulatoknak is. – Azon ürügy alatt, hogy más magyar gör. kath. püspököt kívánnak, izgatták ők a népet ellenem és Róma ellen, és megengedték, hogy a nép áttérhessen a schismára. – Újságaikban (például az Orosz Amerikai Hírnökben) nem írnak a nép nyelvén és terjesztik a tiszta panslavistikus szellemet. – Azért is ennek ellenében szükséges lesz talán egyesek helyébe közülök adni oly embereket, akik határozottak a katolikus hitben. – Szükség

¹ Piros ceruzával aláhúzva.

² Kék ceruzával aláhúzva.

³ Az eredetiben az országnevek kis kezdőbetűvel.

⁴ Kettős fekete ceruza-aláhúzással. – Az A) és B) pontok mellett a lapszámon I., ill. II. jelzés ugyan-ezen kéztől.

van oly papokra, akik tudnának a nép nyelvén szólani a néphez, akik tudnának jó befolyást gyakorolni a népre, akarnák egyúttal és tudnák ápolni benne a vonzódást gör. kath. hitéhez és hazájához, és határozottan küzdenének a schisma és mindennemű muszka mozgalom ellen. –

Kérem azért a magas kormányt, hogy hasson a gör. kath. ruthen püspökökre, miszerint ők az én kérelmemre küldjenek nékem ilyen lelkészeket, különösen most, amikor Rómában többé nem gördítenek akadályt a magyarországi gör. kath. papok kiküldetésének. –⁵

B.)⁴ Tekintettel arra, hogy Amerikában a gör. katolikusokat szintén kötelezi a „Ne temere” egyházi törvény, és így ennek következtében a ruthéneknek a *schismaticus pap előtt kötött házassága érvénytelen*,⁴ *okvetlenül szükséges, hogy a gör. kath. püspökök ezt kihirdessék*¹ a népnek, és figyelmeztessék őt, hogy az ilyen házasságok most is, meg a jövőben is érvényteleneknek fognak tartatni.

C.) Kell hogy államköltségen két *ruthen katolikus lelkész*¹ tartózkodjék *New-York és Philadelphia kikötő*⁴ városokban, kiknek az lesz a teendőjük, hogy az érkező *kivándorlókat fogadják*,¹ kioktatják és minden tekintetben megsegítik. (Oroszországnak már évek óta vannak ilyen kiküldött lelkészei az összes nagyobb kikötő városokban, akik nemcsak az oroszországi alattvalókkal, hanem főleg a ruthékkal és a többi szlávokkal foglalkoznak, hogy őket ily úton megnyerjék a nagyoroszág számára.) *Két másik lelkészt meg a nyugot-amerikai kikötővárosokba*,¹ ahol a magyarországi ruthének templomai már régóta a schismaticus oroszok kezében vannak.

II. A humanismust illetőleg pedig:

1.) Haladéktalanul kell állítatni *két ruthen kivándorlási otthont*^{1,4}, *éspedig New-Yorkban és Philadelphiában*¹ vagy pedig legalább megfelelő subventiót kell számukra engedélyezni, hogy a ruthen kivándorlók ne legyenek kényszerülve keresni nélkülözhetetlen segítségüket és támogatásukat az Oroszország által emelt számos kivándorlási otthonban, katolikus hitük veszélyeztetésével. – Ezen kivándorlási otthonok felállítására magyarországi ruthének számára igazán égető szükség, hogy távol tarthassák tőlük az orosz schisma befolyását! –

2.) Kell, hogy az összes magyar osztrák hivatalokban az Egyesült Államokban a cs. kir. követségnél és az *összes konsuli hivataloknál*¹ alkalmaztassanak *oly ruthen és katolikus hivatalnokok*,¹ akik járatosak a ruthen nyelvben, akik a ruthen kivándorlóknak minden szükséges útbaigazítást és segítséget megadhatnak, és tényleg adhatnak majd a kormánynak jó és alapos információt az orosz politika üzemeiről. –

És itt szükségesnek tartom felhívni a magas kormány figyelmét a következő körülményre, hogy az itteni követségi és konsuli hivatalok betöltésénél különös gondot kell fordítani arra, hogy *a hivatalnokok katolikus hitvallásúak legyenek*^{4,6}, mert egy ilyen görög nem egyesült hitű hivatalnok, vagy akár egy ilyen is, akinek legalább a hitvese orosz nem egyesült hitű, már csak hitének gyakorlása által is, magától érthető módon élő akadályul fog szolgálni az orosz schisma eredményes kiirtásában a ruthének között, márpedig az orosz schisma kiirtása a ruthének között a mostani időben és még jó hosszú időre ezután is főfeltétele lesz annak, hogy a magyarországi ruthenekben megmaradjon a hazaszeretet. –

3.) New Yorkban és Philadelphiában kell lesz fiók magyar osztrák *bankokat nyitni*,⁴ vagy más ilyen pénzintézeteket a magyar osztrák kormány ellenőrzése mellett, akik elhelyeznék a ruthen kivándorlók keresményét és bérmentve átküldhetnék hazájukba. –

4.) Ezenkívül szükséges a kivándorlást *már idehaza*¹ is kellőleg rendezni:

a.) Kell, hogy a kivándorlókat kézzől kézre adják és bekísérjék egészen Amerikába folytonos ortalommal és segélyezéssel.

b.) A ruthen *Sz. Raphael*¹ együletet az államnak lehetőleg elő kell mozdítania és támogatnia. –

c.) Triestben, Bremában, Hamburgban és Antwerpenben állandóan kell *ruthen lelkészeket tartani*,¹ mint az Bremában most már megvan; és

d.) A *nagyobb kivándorló*¹ csapatokat kell, hogy külön arra kirendelt lelkészek vezessék.

Az erre szükséges kiadásokat fedezni lehetne a hajótársulatokkal kötött szerződésekből. –⁷

⁵ Kék ceruzával aláhúzva és oldalt pirossal is megjelölve.

⁶ Csillag alatt az ív fején ceruzajegyzet hozzá: „Dumba” [Ausztria-Magyarország nagykövete az Egyesült Államokban].

⁷ Oldalt kettős piros ceruzajellel kiemelve.

A mi részünkről igaz, minden lehető dolog meg fog történni, hogy a mi bevándorlottjaink mindennemű orosz befolyástól meg legyenek óvva, csak hogy a mi feladatunk úgy a magas kormánynak, mint a cs. kir. Washingtoni követségnek és az illetékes konsuli hivatalok anyagi segítsége és erkölcsi támogatása nélkül csak napról napra nehezebbé fog válni. De az idejekorán adott, habár csekélyebb mennyiségű subventio képes lesz a jövőben kiszámíthatatlan károkat elfordítani a hazától. –

Budapest, 1914. július 24-én.

+ Ortynszky István Szoter
gör. kath. püspök.

C

1914 szept. 4

Miniszterelnökségi pro domo az osztrák-magyar monarchia területéről kivándorolt kárpátukránok (ruszinok) körében folyó állítólagos nagyorosz vallási-politikai propaganda rendszeres megfigyelése tárgyában, 1 melléklettel

ME 1914–XXII–1415 (6331)
(Gépelte fogalmazvány)

Tárgy:

Külgügyminiszter úr megküldi a new-yorki főkonzulátus jelentését az észak-amerikai nagyorosz propaganda tban.

Pro domo.

Nuber főkonzul jelenti, hogy a nagyorosz mozgalom megfigyelésére alkalmas egyénként első sorban Mirossay Viktor, yonkersi gör. kath. lelkészt és kanonokot ajánlhatja, ki már több mint tíz éve működik Amerikában, politikai mozgalmaktól mindig távol tartotta magát, magyar nemzeti szempontból teljesen megbízható, s a kellő intelligenciával és tapintattal is bír ily feladat teljesítéséhez. Mirossay kezdettől fogva elismerte Ortinskit törvényes fellebbvalójának, s nagy érdeme van abban, hogy a püspök újabban több megértéssel fogadja a magyar törekvéseket.

Belügyminiszternek.

F. évi július hó 6-án 3535 sz. a. kelt átiratomban volt szerencsém Nagyméltóságodnak megküldeni az északamerikai nagyorosz propagandával szemben követendő eljárás ügyében a külgügyminiszter úrhoz intézett átiratom másolatát. Még az idézett átiratomon alapuló utasítások kézhezvétele előtt [küldte a főkonzul a külgügyminiszter úrhoz a másolatban]¹ terjesztette fel Nuber főkonzul, a közös külgügyminiszter úr f. évi augusztus hó 17-én 3977 sz. a. kelt átiratával ide másolatban megküldött, s ./. alatt szíves tudomásvétel végett idezárt jelentését. A főkonzul ez ügyben teendő további jelentését annak beérkezése után lesz szerencsém Nagyméltóságoddal szintén közölni.

Fogadja...

Budapest, 1914. szept. 4-én.

[Petry?] s. k.
L Márfy s. k.
IX/6.

K IX/7 J.

¹ A fogalmazványból kihúзва.

Melléklet:

1914 szept. 4

Miniszterelnökségi pro domo és Sándor János belügyminiszterhez intézendő fogalmazvány-tervezet Nuber Sándor New York-i osztrák-magyar főkonzul jelentéséről, illetve Chotowicki orosz gör. kel. hieromonarchusnak a szentpétervári „nagyorosz nemzeti kör”-ben az Amerikába vándorolt galíciai és magyarországi kárpátukránokról (ruszinokról) tartott előadásáról

ME 1914–XXII–1415 (5693)
(Kézírtásos fogalmazvány)

Tárgy:

1.) Közös külügyminiszter megküldi a new-yorki főkonzul jelentését az északamerikai nagyorosz és schismaticus propaganda tban.

2.) U.az a Chotowicki hieromonarch által az „Északamerikába kivándorolt galíciai és magyarországi oroszokról” tartott felolvasás tban.

Pro Domo

1.) Nuber főkonzul jelentése. A nagyorosz és schismaticus propaganda főtényezője az orosz-orthodox egyházi szervezet. Eleinte csak Alaskában (Sitka) és Kaliforniában (San Francisco) volt orosz püspök. Mikor a 80-as években a ruthén kivándorlás megindult, s az amerikai ír episcopatus nem akarta a ruthéneket katolikusoknak elismerni, Tóth Elek lelkész a san-franciscoi orosz püspökhöz fordult, ki őt az orthodox hitvallásra áttérítette s a schismaticus propagandával megbízta. Innen kezdődik az amerikai orosz egyházi szervezet nagyobb arányú kiépítése, mely jelenleg mintegy 150 papot és 200.000 hívőt számlál.

A propaganda második főeszköze az „igazhitűség előmozdítására alakult egyesület” (Obcestvo revnitatej pravoslavij v svernoj Ameriki), melyet Platon érsek 1912-ben alapított. Célja: a Kárpátokban élő s az orthodoxia felé gravitáló nép anyagi és erkölcsi támogatása, továbbá a Monarchiából és Oroszországból kivándorolt oroszok egyesítése az igaz hitben és az orosz nemzeti öntudatban. Céljának elérésére különböző sajtótermékeket terjeszt, az orthodoxia után kívánkozó testvéreket anyagilag támogatja. Tagok száma 2070.

A propaganda egyéb eszközei:

1.) „The Russian Orthodox Christian Immigrant Society in North America” papi vezetés alatt kivándorló-menhelyeket tart fenn a monarchiából és Oroszországból kivándorló oroszok támogatására. A cártól 5000 rubel évi subventiót kap.

2.) „Russian Orthodox Catholic Mutual Aid Society U.S.A.” 215 fiókkal és 12.000 taggal, hasonló női egyesület 2000 taggal.

3.) A szintén kizárólag egyházi vezetés alatt álló orosz sajtó 4 lappal.

Azonkívül, főleg a máramarosi és lemergi hazaárulási perek óta a papság ismételt állást foglalt a monarchiában „elnyomatásban levő oroszok” érdekében.

2.) Chotowicki felolvasása f. é. máj. 19-én a szentpétervári nagyorosz nemzeti klubban „A galíciai oroszok és ugorusszok (magyarországi ruthének) Amerikában” címmel.

Chotowicki az amerikai orosz missió lelke, kiváló szónok, nagy befolyású ember. Előadása szerint az Egyes. Áll. 200 orosz hitközségének hívei közül 80% a monarchiából vándorolt ki. Az orthodox propaganda sikere szerinte főleg a „galíciai és ugorusszok izzó orosz hazafiságára, továbbá a Galíciából és Magyarországról kiküldött g. kath. papok fanatizmusára, vallási türelmetlenségére és nem valami magas erkölcsi színvonalára vezetendő vissza.” Az áttéréseknél elsősorban a nemzeti kérdés szerepelt, és csak másodsorban dogmatikus és felekezeti kérdések. Az ugorusszok fanatikusan ragaszkodnak rítusukhoz és orosz nemzetiségükhöz, de kultúrátlanok, még félművelt vezetőik sincsenek, *papjaik a magyar hatóságok részére kémkednek s a visszatérő kivándorlókról jelentéseket küldenek.* Reméli, hogy az amerikai oroszság nemcsak sikeresen meg fog küzdeni a monarchiából ide tóduló g. kath. papokkal, hanem – minthogy Amerikában szabadon ápolhatja az orosz szellemet – vissza fog hatni a monarchiában élő oroszok nemzeti öntudatára is, és döntő szerepe lesz a „Kárpátokelötti Oroszország” életében.

Terveztetik:
Bizalmas!

I.

Belügyminiszternek

Az Északamerikába kivándorolt rutének közt megindult nagyorosz propaganda ügyében f. évi júl. hó 6-án 3535 sz. a. kelt átiratom kapcsán van szerencsém a propaganda egyik fő harcosa, Chotowicki által tartott felolvasás kivonatos német fordítását, továbbá a new-yorki cs. és kir. főkonzulátusnak a propaganda ügyében 55/res. sz. a. tett jelentését – utóbbit visszakérőleg – szíves tudomás végett Nagyméltóságodnak tisztelettel megküldeni.

Fogadja stb.

II.

Vallás- és közoktatásügyi miniszternek

Bizalmas

A szentpétervári nagyorosz nemzeti körben Chotowicki volt new-yorki hieromonarch által az Északamerikába kivándorolt galíciai és magyarországi oroszokról tartott előadásnak a közös külügyminiszter úr által ide juttatott kivonatos német fordítását van szerencsém Nagyméltóságodnak szíves tudomásul egy példányban rendelkezésére bocsátani.

Fogadja stb.

Bpest 914. IX/4.

Olvashatatlan aláírás sk.

L Márffy sk.

K IX/7 J

IX/6.

D

1914 szept. 7

Ministerelnökségi pro domo és levél-fogalmazvány Papp Antal munkácsi, valamint Novák István eperjesi gör. kat. püspökhöz az Ortinsky- emlékirat tárgyában¹

ME 1914–XXIII/b–6752
(Gépirásos fogalmazvány)

*Tárgy:
Hivatalból.*

Az Amerikában élő görög kath. vallású magyarországi kivándorlottak nemzeti szempontból megfelelő lelki gondozása tban.

NB!

Ortynski püspök M.E. úr Ő-Excellentiájához az itt fekvő emlékiratot nyújtotta be, mely szerint az Amerikába kivándorolt magyarországi ruthéneknek az orosz propaganda ellen való megvédése, s úgy a katolikus egyház, mint a haza számára való megtarthatása céljából a következő intézkedéseket tartaná szükségesnek:

I. Egyházi szempontokból:

A.)Hasson oda a kormány, hogy a görög kath. ruthén püspökök, Ortynski kérelmére, küldjenek neki jó katolikus és hazafias érzelmű lelkészeket, különösen most, amikor Rómában már nem gördfítenek akadályt a magyarországi görög kath. papok kiküldése elé.

¹ Az irathoz kapcsolódó levelezésből külön is megemlítjük Papp Antal munkácsi gör. kat. püspöknek Tiszához e tárgyban 1914. nov. 12-én intézett levelét. A levélíró ajánlja a New York-i és philadelphiai kikötői lelkészállomások „felállítását, mind a kárpátukrán (ruszin) kivándoroltak gondozása, mind az állítólagos nagyszláv propaganda elleni hathatós védekezés céljából”. – A kérdést az említett levélben az alábbi megjegyzéssel összefüggésbe hozza a lezajlott máramarosszigeti skizmapörrel: „... A közelmúltban lefolytatott máramarosszigeti schismaper s egyes újabbban felmerülő jelenségek szomorú bizonyítékát szolgáltatottak annak, hogy a hitű és hazafias ruthén nép idegenbe szakadt része a külföldi eszmeáramlatok csábjainak mennyire ki van téve anélkül, hogy e propaganda külföldi terjesztőivel szemben eddig alkalmas módon védekezni tudtunk volna...”

(Ezidőszerint legkevesebb 7 új papra volna Ortynskinek szüksége egyrészt azon helyek betöltésére, ahol vannak magyarországi ruthén hívők, de nincsenek papjaik, másrészt azon megbízhatatlan lelkészek helyére, kiknek visszahívását Ortynski esetleg kívánni fogja.)

B.) Tekintettel arra, hogy Amerikában a görög katolikusokat szintén kötelezi a „Ne temere” egyházi törvény, s ennek következtében a ruthéneknek a schismaticus pap előtt kötött házassága érvénytelen, okvetlenül szükséges, hogy a görög kath. püspökök ezt kihirdessék a népnek, és figyelmeztessék azt, hogy az ilyen házasságok most is és a jövőben is érvényteleneknek fognak tartatni.

C.) New-York és Philadelphia kikötővárosokban két ruthén kath. lelkésznek kell tartózkodnia, kiknek az érkező kivándorlók fogadása, kioktatása és minden tekintetben való segítése lesz feladatuk.

Két másik lelkészre pedig a nyugatamerikai kikötővárosokban volna szükség, hol a magyarországi ruthének templomai már régóta a schismaticus oroszok kezében vannak.

II. Humanistikus szempontokból:

A.) Haladéktalanul szükség van két kivándorlási otthon felállítására (vagy megfelelő subventionálás[á]ra), melyek egyike New-Yorkban, másika Philadelphiában létesítendő.

B.) Az Egyesült Államokban lévő összes magyar és osztrák hivatalokban, a cs. és kir. nagykövetségnél és az összes konzuli hivataloknál alkalmaztassanak oly *rutén és katolikus* hivatalnokok, kik a ruthén nyelvben járatosak, a ruthén kivándorlottaknak minden szükséges útbaigazítást és támogatást megadhatnak, s a kormánynak is hű és alapos információt nyújthatnának az orosz politika ügyeiről.

Különösen fontos Ortynski szerint, hogy a nagykövetségi és konzulátusi hivatalnokok *katholikus vallásúak* legyenek, mert a görög nem egyesült vallású hivatalnok (vagy az olyan, akinek hitvese ily vallású) már csak hitének gyakorlása által is természetesen akadályául fog szolgálni annak, hogy az orosz schisma a ruthének között véglegesen kiirtassék.

C.) New-Yorkban és Philadelphiában magyar bank-fiókokat vagy a kormány ellenőrzése alatt álló más ily pénzintézeteket kell [nyitni,]² amelyek elhelyeznék a ruthén kivándorlók keresményét, és bérmentve elküldenék hazájukba.

D.) A kivándorlást már idehaza is megfelelően rendezni kellene:

1.) Szükséges volna, hogy a kivándorlók egészen Amerikába érkezésükig állandóan oltalomban és segélyezésben részesíttessenek.

2.) A ruthén Szt. Raphael egylet működését az államnak lehetőleg elő kell mozdítania és támogatnia.

3.) Triestben, Brémában, Hamburgban és Antwerpenben állandóan tartandók *rutén* lelkészek (amint az Brémában már ezidőszerint történik is).

4.) A nagyobb kivándorló csapatokat külön arra kirendelt lelkészeknek kellene vezetniük.

(A fentiekre szükséges kiadásokat – Ortynski szerint – a hajóstársulatokkal kötött szerződések által biztosított jövedelmekből lehetne fedezni.)

M.E. úr Ő-Excellentiája rendeletére egyelőre intézendő:

I. Papp Antal munkácsi görög kath. püspök úrnak.

II. Novák István eperjesi görög kath. püspök úrnak.

ad I.–ad II.

Ortynsky István Szoter amerikai görög kath. püspök emlékiratot nyújtott be hozzám, melyben a görög kath. ruthén egyháznak az Amerikai Egyesült Államokban való állapotát és szükségleteit tárgyalva, egyúttal felsorolja azokat az intézkedéseket, amelyeket ruthén kivándorlottainknak az orosz propaganda befolyása ellen leendő megvédése érdekében szükségesnek tartana.

Ortynsky e cél elérése érdekében egyik eszközül megbízható hazai papoknak Amerikába leendő kiküldését hozza javaslatba, s azt a kérést intézi a magyar kormányhoz, hasson oda

² Az iratról a lapszámon leszakadt szó.

a hazai görög kath. püspököknél: hogy az ő kérelmére lelkészeket küldjenek Amerikába, ami most már nehézségekkel nem jár, mivel Rómában [még]³ ezidőszerint nős papoknak kiküldése elé sem gördfítenek már akadályt.

Egy további javaslata a missionárius küldésre, s a missionárius célokra küldendő papok nevelésére vonatkozik, amellyel kapcsolatban megjegyzi, hogy a Szt. Basil-rend főnöke ajánlatot tett neki, hogy Galíciában létesített missionárius iskolájukban az ezen pályára készülő magyarországi ifjakat is készséggel hajlandó volna neveltetni.

A missionáriusi pályára készülő ifjak neveltetéséről való gondoskodást a magam részéről szintén célirányosnak találom, tekintettel azonban arra, hogy a galíciai intézetben való nevelés esetén nagyon féltő, hogy az ott nevelt ifjak az [ukrainizmus tanait is magukba szívhatnák,]³ ottani eszmeáramlatok befolyása alá kerülnének s magyar hazájuktól elidegenednének, s így majdan missionárius tevékenységük során, [azt]³ az Amerikába kivándorolt magyarországi görög kath. hívekre [is beolthatnak]³ sem gyakorolnának eléggé intenzív hazafias befolyást, célunk elérése érdekében elengedhetetlennek vélném, hogy az e pályára készülő magyarországi ifjak Magyarországon készíttessenek elő missionáriusi hivatásukra, mely esetben e célra mérsékelt anyagi támogatás nyújtása elől nem zárkoznám el.

Úgyszintén kívánatosnak tartanám, ha azon amerikai magyar gyermekek, kik ezen pályára hivatást éreznek, az elemi vagy középiskola IV. osztályának elvégzése után magyarországi semináriumokban nyernének elhelyezést, és theologiai tanulmányaikat itthon végezvén el, térnének vissza Amerikába az ott élő magyarországi görög kath. hívek hazafias szellemben való lelki gondozására.

Van szerencsém Címet tisztelettel felkérni, hogy az előadottakat megfontolás tárgyává tenni, s azokra vonatkozó nagybecsű álláspontjáról engem, annak idején tájékoztatni méltóztassék.

Fogadja...

Budapest 1914. szeptember hó 7.

Márffy s. k.

9/IX Tisza s. k.

f. v. IX/9 J.

³ Az eredetiben kihúzva.